

IŠKYLOS IŠ VILNIAUS PO LIETUVĄ

Į skaitytoją

Pateikdami visuomenei šį nedidelį darbą, kurio dalelę anksčiau spausdinome laikraštyje *Gazeta Warszawska*, pripažįstame, kad už jo sumanymą esame dėkingi vienam mūsų bičiuliui. Jis domisi viskuo, kas susiję su Lietuva, gerai pažįsta įdomesnius jos kampelius. Ir man ne kartą pasakojo apie vietas, kurias verta pamatyti. Gerbdamas žmones, padėjusius susipažinti su gimtuoju kraštu, jis kalba, jog reikia dar labiau domėtis gimtąja žeme, nes neaprepiami, neatrasti lobiai dar guli neartuose dirvonuose. Garbingas darbas laukia rankų, norinčių tuos dirvonus išjudinti.

Ilgai neartoje dirvoje išauga geras derlius. Panašiai ir kraštotyroje: laimingas pirmasis, ėmėsis jos plėšinius purenti. Iš pirmo žvilgsnio jie gal ir tušti, nykūs atrodo, tačiau iš sujudintų, amžiais ten žėlusių kelmų prasikals atžalos, ir puikūs bus kruopštaus darbo vaisiai. Tyrinėjimų dirva Lietuvoje plati ir neišsemiamą kaip jūra. Ras sau peno čia ir dailininkas, ras ir į jos gelmes įsiskverbęs geologas, botanikas, žemdirbys, istorikas, po piliakalnius, pilių ir bažnyčių griuvėsius, archyvus panaršęs. Ir poetas savo balsą galės sustiprinti liaudies dainomis, padavimais. Visų mūsų laukia gausus derlius, kurio anksčiau nematėme, žiūrėdami į kuklų, bet jaukų ir gerą mūsų žemės veidą.

Ne kiekvienas nori ir sugeba imtis specialių tyrimų, bet negalima nematyti ir negirdėti to, kas yra tau prieš akis. Didžiausia gėda nepažinti žemės, kurioje gyveni, o dar didesnė, kai svetimais kraštais domimasi labiau nei savuoju.

Nepamenu, kuris iš prancūzų rašytojų, regis, Šatobrianas, yra pasakęs: jeigu kilnus jausmas nesieja žmogaus su gimtosiomis vietomis, reikia keliauti. Nežinau, ar šis posakis rodo tik judrų prancūzų būdą, bet ir mes, slavai – artojų tauta, – mėgstame keliones. Neturime garsių keliautojų, bet visi mėgstame bastytis po pasaulį. Nedrįstame patys sau prisipažinti, kad keliaujame, deja, dažniausiai ne iš reikalo, o iš malonumo. O ką jau kalbėti apie tuos, kuriuos nuobodulys varo į svečius kraštus... O kiek yra keliautojų, pažįstančių visus savo krašto kampelius kaip penkis pirštus! Aplankė kokią vietovę, bet tik savo naudai. Tas, kuris iš knygų pažino pasaulį, tikrai apie Ženevos ežerą žino daugiau negu apie Trakų, apie Palmyros griuvėsius žino daugiau nei apie Krėvos pilį, daugiau nusimano apie Amerikos miškus nei apie Pinsko miškus ir pelkes.

Būtų visai kas kita, jei keliautojai nusimestų nuo savo akių abejingumo skraistę ir, išvykę į ilgesnę kelionę, skvarbiau dairytųsi aplinkui, užsirašytų pastabas apie aplankytas vietas. Literatūra, įsigyta vien iš vitrinų, nuobodulio nenuvysi. Iš knygų sužinome apie įdomybes ir vertybes tų svetimų kraštų, kurie jau pažinti. Kai kurių keliautojų kūriniai padeda ir mums pažinti savo kraštą.

Kad galėčiau parašyti apie Margirį, turėjau akimis paklaidžioti po apdainuotąsias vietas, tad 1855 m. vasarą apkeliavau dalelę Trakų apskrities. Savo įspūdžius dabar pateikiu įvertinti visuomenei. Reiks prisiminti ir kitą kelionę – Ašmenos link. Nesigėdinu, kad knygelė plona, o derlius negausus. Galbūt vietiniai gyventojai knygoje pastebės netikslumų: neturėjau laiko išsamiau viską ištirti. Tai pripuolamas darbas. Džiaugiuosi tuo, ką pasisekė surinkti, ir apgailestauju, kad nesurinkau daugiau. Ir kaip visuomet viliosiu, jog skaitytojas už tai atleis.

I dalis

Trakai, Stakliškės, Jieznas, Punia

I

Kelionė į Trakus. Išvykstame iš Vilniaus. Pohuliankos priemiestis. Šv. Jackaus paminklas. Kraštovaizdis. Paneriai. Epizodas apie istoriją ir romaną. Panerių koplyčia. Vokės totoriai. Vokė. Senų laikų maldininkų poilsio vaizdelis. Vicus Galli vulgo. Petuchovo kaimas. Trakai iš toli. Įvažiavimas į miestą.

Trakai įsikūrę beveik visai į vakarus nuo Vilniaus. Taigi paliekame miestą ir traukiame ton pusėn sena Trakų gatve, kuri anksčiau vadinosi Senato ir kur stovėjo daug ponų rūmų. Taip norėtusi bent keletą žodžių pasakyti apie netoliese stovinčią Pranciškonų bažnyčią ir, dievaži, būtų ką pasakyti. Bet miestas tiek daug turėjo ir turi savo tyrėjų, kad nutarėme nieko apie jį nerašyti.

Iš šykščių užrašų ateivis nedaug ką sužinos apie mūsų bažnyčias, jų statymo meną, dailininkų ar skulptorių kūrinis, puošiančius Dievo šventoves. Šis tas jau nuveikta, bet viskas mėtosi įvairiose bylose ir piešinių aplankuose. Visa tai reikėtų sutvarkyti, sutelkti į vieną vietą, papildyti, nors, kartojame, tai ne mūsų darbas.

Ten, kur besibaigianti Trakų gatvė kryžiuojasi su Malkų rinka bei Uosto gatve¹, prasideda nedidelis mūrinių ir medinių namų Pohuliankos² priemiestis, dabar ėmęs augti. Gatvės dešinėje – pastatai, kairėje – dvi pavėsingos išsišakojusių liepų ir į kalną kopiančių klevų eilės. Nuo kalno žvilgsniu palydime slėnyje pasiliekančią dūmų ir rūko apgaubtą miestą. Aiškiai matyti Šv. Kotrynos, Šv. Jono bažnyčių bokštai, o Šv. Dvasios bažnyčios grožis, mieste toks nepastebimas, atsiskleidžia tik čia, nuo priemiesčio kalvų.

Su pasimėgavimu įkvepiame ant kalno tyro kaimo oro ir gailimės likusių mieste. Akys vis dar krypta atgal, ieškodamos šiame žmonių skruzdėlyne ko nors pažįstamo. Tas paslaptingojo Vilniaus žavesys – kaip talismanas. Kiekvienas, kas nors trumpai gyveno Vilniuje, pamilsta jį ir visa siela prie jo prisiriša. Nors iš pasaulio miestų Vilnius neišsiskiria nei savo išore, nei labai išaugusiu visuomenės gyvenimu, tačiau yra nepaprastai mielas ir žavus.

Ant kalno dešinėje gatvė baigiasi. Iš atsivėrusios mažos aikštelės matyti Helvecijaus ir Augsburgio tikėjimo pasekėjų kapinės³. Be abejo, tai geriausiai prižiūrimos Vilniaus kapinės: jos apjuostos mūrine tvora, apsodintos ūksmingais medžiais. Kapinės kaip sodas išpuoštos gėlėmis, per jas nutiesti takeliai. O į viršų stiebiasi trijų koplyčių bokšteliai. Nejučiom prisimeni, kad čia žmonės laikinai ilsisi po žemiškosios kelionės.

Toliau gatvė pereina į pavėsingą liepų ir klevų alėją. Čia pat keletas elegantiškų mūrinių namų ir skurdžių amatininkų lūšnelių. Tarp namų žaliuoja vešlūs daržai. Gražiais vasaros vakarais alėjoje pilna žmonių: vieni skuba iš miesto po Vingį pasivaikščioti, kiti čia ilsisi, tyru oru kvėpuoja. Neretai čia ir važiuotą pamatysi. Bet ratų bildesio smėlėtoj žemėj negirdėti, net praeivių pašnekesių jis nenustelbia.

Beveik pačiame alėjos gale, prieš pat vartus, stovi gražus senas paminklas šv. Jackaus Dominikono, vienoje rankoje laikančio Švenčiausiosios Mergelės statulą, kitoje – monstranciją. Paminkle iškaltas užrašas byloja, kad jis statytas 1403 m. Neturėdami patvirtinančių dokumentų, manome, kad tai klaida, ir

¹ Malkų rinka – tai dab. Pylimo, Trakų ir J. Basanavičiaus gatvių sankryža. Uosto gatvė – dab. P. Cvirkos gatvė.

² Pohuliankos priemiestis – dab. J. Basanavičiaus gatvės rajonas.

³ Helvecijos ir Augsburgio tikėjimo sekėjų kapinės – turima galvoje kalvinų ir liuteronų bendruomenių kapinės skvere, kur dabar stovi Santuokų rūmai.

nukeliame paminklo pastatymą visu amžiumi pirmyn. Atrodo, kad 1501 m. Vilniuje apsigyvenę dominikonai šiuo paminklu įamžino savo atvykimą. Kai Vilniuje buvo įsteigtas tribunolas, 1762 m. dominikonai paminklą atnaujino, kad nenugriūtų. J. I. Kraševskis nurašė anuomet iškalto užrašo likučius. Ten buvo parašyta, kad kolona pastatyta dominikonų garbei. Užrašė sveikinamas Liubčianų vyskupas Jackus Odrovonžas⁴, kuris, manoma, apkrikštijęs Mindaugą. Taip pat sveikinamas Metoneno vyskupas⁵ Ciprijonas*, Vilniaus sufraganas⁶ ir kiti.

Po 80 metų minėtajai statulai vėl grėsė pavojus nugriūti. Prelatas M. Herburtas⁷ ir J. K. Vilčinskis⁸ (vėliau – *Vilniaus albumo* leidėjas) susirūpino jos likimu. M. Herburtas kreipėsi į žmones, prašydamas aukų, kad būtų galima paminklą atnaujinti. J. K. Vilčinskis davė savo pinigų. Atstatė paminklą, papuošė nauja statula, sustiprino atšlijusius kolonos pamatus. 1843 m. rugpjūčio 22 d. šv. Jackaus koloną šventinant, dominikonų kunigas Pilypas Mokžeckis pasakė gražią kalbą. Ją bei iškilmių aprašymą išspausdino V. Potockis⁹.

Tiek daug prirašėme apie vieną Vilniaus paminklą – plytų krūvą. O Vilniuje, didingai gyvuojančiame jau daugiau kaip penkis šimtus metų, yra daugybė istorijos paminklų. Jie stovi nebylūs ir dešinėje, ir kairėje, ir po mūsų kojomis, ir virš mūsų galvų. Tik reikia jų žodžius suprasti, mokėti juos skaityti.

Nuo Pohuliankos vartų gal 2 varstus¹⁰ plyti vienoda, smėlėtų žemių apylinkė. Retsykiais kyšteli sodai, bet greit vėl pasibaigia. Kairėje kelio pusėje laukus pajvairina šilelis ir apleistos kapinės ant kalno. Dešinėje – Vingio pušynas. Ir prieš akis atsiveria nuostabus reginys: feldmaršalo Repnino, pirmojo Vilniaus generalgubernatoriaus, antkapis, buvusios Jėzuitų kolegijos rūmų griuvėsiai, Neris. Kitame jos krante – status skardžiai, Žvėryno dvarelis ir dailūs miškais apaugę kalnai. Už varsto tarp retų kamienų jau matyti horizontas, o dar toliau, priešais Žemutinę karčemą, žvilgsnį patraukia puikūs vaizdai: vingiuodamasi, sukinėdamasi žavingai teka gražioji Neris, iš po žalios medžių skraistės kyšo kaimelių stogai.

Daubotos ir raukšlėtos, pušimis apaugusios Panerių kalvos, kai kur išsidriekusios, kai kur taisyklingų formų, mėlynuoja iš tolo, o iš arti apsupa mus savo aukštumomis.

Vilniaus vyskupui priklausantį Panerių dvarelį aplenkiamo nuo Žemutinės karčemos pusės (taip vadinamos todėl, kad, palyginti su gretimais kalnais, ji yra žemumoje). Pervaziuojame upelį, tekantį į Nerį, ūksmingą gluosnyną ir atsiduriame Panerių kalnų, kuriuos dar reikės perskirti, papėdėje.

Kairėje laukuose dunkso kažkoks mūrinis paminklas. Kam jis pastatytas, sužinoti nepasisėkė. Bet mums sakė, kad apie jį yra kažkokių liaudies padavimų. Šiandien Panerių kalnas atrodo varganai: nukasinėtas, iš abiejų kelio pusių apaugęs lapuočiais ir spygliuočiais. Keleivio čia nelaukia kažin kokie sunkumai – vien tik storas smėlio sluoksnis, kuriuo lėtai juda išvargintas arklys. O seniau šlaito būta stataus: įsibėgėjusių arklių su vežimais negalėdavai sulaukyti. Pasakojama, kad kylantys į kalną keleiviai šaudydavo – duodavo ženklą tiems, kurie dardės į priešingą kalno pusę. Visoje Lietuvoje paplitę pasakojimai apie Panerių kalvose susitelkusias plėšikų ir žmogžudžių gaujas. Vietovė tam buvo labai patogi. Bet mūsų amžiuje, esant gerai civilinei tvarkai, šios gaujos išnyko.

⁴ Odrovonžas Jackus (1183–1257) – vienas pirmųjų dominikonų Lenkijoje. Kanonizuotas XVI a.

⁵ Metoneno vyskupas – vyskupo garbės titulas.

* Apie šį Ciprijoną, pagarsėjusį Lietuvos protestantizmo istorijoje, pastaboje pateikiame trumpus biografinius duomenis, remdamiesi Vilniaus kapitulos, kurios narys jis buvo, aktais. Nelengvą darbą nudirbo Vilniaus ir Žitomyro prelatas Mamertas Herburtas iš Fulštino, kuris kruopščiai aprašė tų aktų turinį nuo XVI a. iki mūsų laikų. Jo veikalas vadinasi *Vilniaus katedros kapitulos aktai, arba istorija. Parašė kun. M. H. iš F., pirmas, antras, trečias amžius*. (Žvaigždute pažymėti komentarai – autoriaus. Red.)

⁶ Sufraganas – vyskupas, aukštesnio vyskupo padėjėjas.

⁷ Herburtas Mamertas (1789–1873) – bažnytinis Vilniaus veikėjas, parengęs 7 Vilniaus kapitulos archyvinių dokumentų tomus.

⁸ Jonas Kazimieras Vilčinskis (1806–1885) – gydytojas, kultūros veikėjas. 1842–1875 m. leido *Vilniaus albumą*.

⁹ Potockis Vaclavas (1621–1696) – baroko epochos lenkų poetas. Žymiausias kūrinys *Chotino karas* skirtas Lietuvos ir Lenkijos valstybės kariuomenės pergalei prieš turkus 1621 m.

¹⁰ Varstas – ilgio vienetas, vartotas XII–XX a. pr., lygus 1,067–1,080 km.

Su Panerių kalvomis susiję prisiminimai apie tris karus, kuriuos Lietuva matė pastaruoju metu. Panerių kalnus buvo užėmęs Rusijos kariuomenės majoras Tučkovas, kai, gelbėdamas artileriją, vėliavas ir kariuomenės kasą, bėgo iš Pohuliankos. Per mišku apaugusias kalvas ir daubas vingiuotais takeliais beveik 3 varstus prieš kalną žmonės su dideliu vargu turėjo užvežti pabūklus. Tai vyko atmintinomis 1794 m. balandžio mėnesio dienomis, kai Vilniuje vyko bruzdėjimai. Tada žuvo etmonas Kosakovskis¹¹. Iš Panerių Tučkovas vyko į Vokę ir Merkinę iki Gardino.

Panerių kalnuose 1812 m. birželio 28 d. Vilniaus miesto magistrato deputacija, vadovaujama piliečio Liachnickio, pasitiko žygiuojantį į Vilnių Napoleoną. Po keleto mėnesių tomis pačiomis vietomis garbės išpaikintas Napoleonas, laimės žvaigždės apviltas, bėgo Kauno link paprastomis rogėmis. Netrukus paskui atsidangino ir jo armijos likučiai. Negalėdami ant stataus ir apledėjusio Panerių kalno užvežti savo krovinių, persekiojami generolo Platovo pabūklų ugnies, paliko čia daug amunicijos, artilerijos ginklų ir kasą.

O 1831 m. Panerių kalnuose įvyko atmintinas mušis. Ši vieta buvo nusižiūrėta iš Vilniaus bokštų. Pabūklų griausmas sudrebino miesto mūrus.

Nuo gražaus kelio vingio atsigręžę atgal per rūką, tvyrantį virš Neries, matome neaiškius miesto kontūrus. Atsklinda ryto mišioms kviečiančių varpų gaudesys. Iš paskutinių jėgų užvažiavę ant kalno, atsiduriame Paneriuose. Kairėje kelio pusėje kapinėse stovi maža mūro koplyčia, dešinėje – apleista bestogė karčema. Štai ir visa gyvenvietė.

Panerių pavadinimą Lietuvos etimologai kildina iš lietuviško Neries upės vardo. Paneriai – tai žemės, kurias 1390 m. Vladislovas Jogaila dovanavo Vilniaus kapitulai. Net iki XVI a. pradžios jas valdė kanauninkai ir katedros prelatai, remdamiesi įprastomis opcijos teisėmis¹². Tuomet buvo nutarta žemes nuomoti, o pajamas pasidalyti kapitulos nariams. Didžiuliai čionykščiai miškai aprūpindavo mediena katedrą ir kanauninkus. Kapitulai leidus, statybinių medžiagų bei kuro gaudavo ir kiti vienuolynai, taip pat bažnyčios ir miesto varguomenė. Pušų, kurių būta ne taip išretėjusių kaip dabar, drevėse laikyta bičių. Jų medų kapitulos nariai dalijosi lygiomis dalimis.

Ne vienam gal pasirodys keista, kad, keliaudami ir ieškodami smulkių istorinių faktų, su savo menka erudicija imsime kėsintis į romano autoritetą. F. Bernatovičius¹³ savo garsiojoje apysakoje *Pajauta* tvirtina, kad Panerių koplyčia buvusi pirmoji krikščioniška Lietuvos žemės šventykla (suprantama, išskyrus Vilnių). Dar prieš Jogailos krikštą ją pastatęs įsimylėjęs riteris Dovaina. Tačiau nėra jokių pėdsakų, kad iki XVI a. čia būtų buvusi kokia nors koplyčia. Suprantama, romanų rašytojas gali visiškai laisvai kurti smulkius faktus. Tačiau visuomenė, taip mažai apsiskaičiusi kaip mūsiškė, romano įvykius dažnai palaiko tikrais istorijos faktais. Istorikas privalo įspėti, kas yra tiesa, o kas išgalvota. Romano šalininkams ir dailiosioms šalininkėms nereikia ant istorikų pykti, kad kai kurie įvykiai netenka poetinio grožio. Jie neturi teisės istorijos mokslą laikyti sausu ir nuobodžiu dalyku. Istorija – tai begalinė papročių apysaka. Kaip ir apysakoje (kalbu apie geras apsakas), istorijoje yra dramatinių įvykių ir asmenybių, yra intrigos mazgas, jausmų žaismas. Ir apsakos, ir istorijos tikslas – apšviesti žmonių protus ir širdis, veikti juos. Tad istorija tikrai ne mažiau įdomi už romaną. Ji tikroviškesnė, lengviau veda prie tikslo, leidžia veikti ne pavieniams žmonėms, o visai žmonijai. Nesitenkinama vien žmogaus biografija, o remiamasi amžinuoju pasaulio gyvenimu. Reikia tik kitaip istoriją skaityti, negu kad mes pratę. Turbūt ir rašyti

¹¹ Kosakovskis Simonas – LDK etmonas, 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijos priešininkas. 1794 m. sukilimo metu Paneriuose buvo paimtas į nelaisvę. Mirties bausmė jam buvo įvykdyta Vilniuje, Rotušės aikštėje.

¹² Opcijos teisė (lot. *optio*) – pasirinkimo teisė.

¹³ Bernatovičius Feliksas (1786–1836) – lietuvių kilmės lenkų rašytojas, išgarsėjęs istoriniu romanu *Pajauta, Lizdeikos duktė, arba Lietuviai XIV amžiuje* (1826).

reikėtų kitaip. Sismondis, Tieri, Gizo¹⁴ ir mūsų Šainocho pavyzdys įrodo, kad esame teisūs taip kalbėdami.

Nesileisdami į kritinius bei estetinius apmąstymus, nuo Trakų vieškelio grįžkime prie Panerių koplyčios. Atrodo, kad ji pastatyta paskutiniaisiais XVI a. metais ar XVII a. pradžioje. Pamaldusis Benediktas Vaina, iš Trakų klebono tapęs Vilniaus vyskupu, 1606 m. surengė viešą procesiją į Trakus. Jėzuitai, visokiais būdais stengęsi daryti liaudžiai įtaką, turėjo tai atlikti daug anksčiau ir neoficialiai. Kadangi reikėjo (kaip liudija jų istorikas Rostovskis¹⁵) tam tikrų poilsio vietų bei stočių, 1597 m. Paneriuose, kapitulos žemėje, vieškelių, vedančių į Trakus, Gardiną ir Kauną, kryžkelėje pradėta statyti paminklas su Viešpaties kančios statula. Tai įrodymas, kad Paneriuose iki tol nebuvo jokios koplyčios. Kapitula norom nenorom prie šios statybos išlaidų turėjo priskaičiuoti 4 kapas lietuviškų grašių¹⁶ kunigui Simonui Visockiui*.

Kaip įrodymas, kad minėtasis stulpas susijęs su viešąja procesija į Trakus, gali būti ir toks faktas, kad šiai statybai vadovavo kunigas Visockis, apie kurį iš kitur žinome, jog buvo uolus tokių procesijų iniciatorius.

Stulpas su Viešpaties kančia galbūt davė pradžią koplyčiai. Praėjusio amžiaus padavimai byloja apie medinę koplyčią, stovėjusią šiandieninės vietoje. Ji buvusi tokia maža, kad per mišias vos tilpdavęs kunigas su tarnais. Žmonės pamaldų klausydavę kapinėse. Ant šoninių sienų dar atsimername čia kabojus drobes: nusišėrusias, išblukusias, senas ir gražias savo bjaurumu (dėl to manoma, kad jos labai senos). Šiuo metu, kai apie tai rašome (1856 m.), garbingasis Vilniaus vyskupas atnaujino, paplatino ir papuošė Panerių koplyčią. Liaudies padavimai liudija, kad koplyčią ir šiandieninę špitolę fundavęs kažkoks senų laikų riteris, kuris į savo tėvų žemę grįžo su turtingu karo grobiu. Jis pakeitė kardą žagre, o savo kruviną grobį pavertė Dievo kulto namais. Tokių padavimų liaudyje yra girdėjęs vienas iš mūsų bičiulių, kuris apie tai rašė laikraštyje *Gazeta Warszawska*. Dabar kiekvieną sekmadienį į čia iš Vilniaus atvažiuoja vienas iš Visų šventųjų bažnyčios karmelitų tėvų. Čia yra špitolė. Kaip ji įkurta ir aprūpinta, greitosiomis nepavyko sužinoti.

Miškas, pora kalnelių, keli slėniai. Žemė kietesnė, augmenija vešlesnė, – štai ir visas kraštovaizdis nuo Panerių iki Vokės. Nuo kelio matyti totorių Afindzevičių gyvenvietė, tad galime tarti porą žodelių apie totorių gyvenvietes šiame krašte.

Mūšyje Vytauto nugalėti ir 1396 m. Lietuvoje jo apgyvendinti totoriai, nekeisdami savo tėvų tikėjimo, sugebėjo įsilieti į visuomenę, pritapti prie kurios juos privertė aplinkybės. Narsios Tamerlano¹⁷ ir Edigėjaus¹⁸ karių gretos apgyvendintos Vokėje, Keturiasdešimties Totorių kaime, Nemėžyje ir kitose Lietuvos vietose, vertėsi daržininkyste, odų išdirbimu, dirbo vežikais. Totoriai savo Azijos protėvių papročiu garbina Alachą, pasižymi ramiu būdu santūrumu ir darbštumu. Koranas¹⁹ draudžia jiems gerti vyną, o vėliau šis draudimas pritaikytas ir degtinei. Tad totoriai santūriau nei vietiniai gyventojai žiūri į girtavimą. Jų ištikimybė kraštui kai kada būdavo tiesiog herojiška. Gražus totorių kolonistų Žygimantui I

¹⁴ Sismondis Žanas Šarlis Leonaras (1773–1842) – Šveicarijos ekonomistas ir istorikas, vienas smulkiaburžuazinės politinės ekonomijos ir ekonominio romantizmo pradininkų. Tieri Ogiustenas (1795–1856) – prancūzų istorikas, vienas romantinės krypties prancūzų istoriografijoje pradininkų, buržuazinės klasių kovos teorijos kūrėjų. Gizo Fransua Pjeras Gijomas (1787–1874) – Prancūzijos valstybės veikėjas, istorikas. Vienas buržuazinės klasių kovos teorijos kūrėjų.

¹⁵ Stanislovas Rostovskis (1711–1784) – istorikas. *Lietuvos jėzuitų provincijos istorijos* (1768) autorius.

¹⁶ Kapa lietuviškų grašių – 60 grašių (grašis – metalinis Lietuvos pinigas XV–XVII a.).

* Žr. anksčiau cituotus M. Herburto „Aktus“. Jėzuitai, nors ir gerai aprūpinti, nesidrovėdavo ištiesti ranką, kad gautų smulkia išmaldą ne tik iš didikų, bet ir iš dvasininkų. Pasiųpiktinimą kelia tai, kas rašoma kapitulos aktuose po 1577 m.: jų ordino šviesa Auksaburnis Petras Skarga turėjo paduoti raštišką prašymą Vilniaus kapitulai, kad ji maloniai suteiktų pagalbą išspausdinti vieną iš jo poleminių religinių raštų. Kapitula jam davė 8 kapas lietuviškų grašių. Jėzuitai savo narsiajam kovotojui negalėjo išmokėti tokios sumos.

¹⁷ Tamerlanas (Timūras) Vidurinės Azijos karvedys, kovojęs dėl Aukso ordos su Tochtamyšu.

¹⁸ Edigėjus – Tamerlano šalininkas, faktinis Aukso ordos valdovas 1399–1419 m.

¹⁹ Koranas (arab. *Al-qur'an*) – pagrindinė musulmonų šventoji knyga.

rašytas prašymas, kurio žodžius Čackis²⁰ cituoja iš Lietuvos Metrikos: „Savo kardais prisiekiame, kad mylime lietuvius, kurie kare laikė mus savo belaisviais, bet, mums įžengus į šią žemę, pareiškė, jog šis smėlis, šie vandenys ir šie medžiai yra mūsų visų. Mūsų vaikai tai žino. Ir prie Sūriųjų vandenų žino, kad mes jūsų krašte nesame svetimšaliai.“

Kai 1508 m. totorių gaujos siaubė Lietuvą, kol Glinskis²¹ prie Klecko sulaukė jų siautėjimą, užpuolikai parašė kreipimąsi į savo taikius Lietuvos brolius, ragindami prie jų prisidėti. Lietuvos totoriai atsakė: „Nei Dievas, nei pranašas neverčia jūsų plėšikauti, o mūsų – būti nedėkingų, įveikdami jus, mes nugalime grobikus, o ne savo brolius. Sėdėkite prie Volgos, kol kitos ordos jūsų neišvys. Mes prie Vokės liesime kraują už lietuvius, kurie mus laiko broliais.“

Šalis, įvertindama tokį pasiaukojimą, atsilygino visiška tolerancija. Totoriai gavo lygias teises su bajorais, o bajoriškąjį orumą jie, panašiai kaip ir lenkai, labai vertino. Šios teisės buvo neįkainojama garbė. Abipusis palankumas siejo lietuvius ir ateivius. Tik XVII a. pradžioje laikinai buvo pašlijusi draugystė, kai Vokės totorius Hasanas Alejevičius, matyt, po taurelės karčemoje užmušė bajorą Čižovskį. O šio sūnus Petras iš keršto parašė „Alfurkan Tatarski“ – piktą šmeižtą apie totorius.

Lenkijos soste sėdėjo Žygimantas III, pernelyg uolus krikščionybės platintojas. Pradėta siaurinti totorių teises ir atimti iš jų privilegijas. Pasunkėjo jų avansavimas kariuomenėje, uždrausta turėti žemės turtą ir valdyti valstiečius kaip baudžiauninkus. Bet praėjo blogas metas. Totoriai atgavo savo senąsias teises ir nuo to laiko gyveno sutardami su vietiniais. Kalbėdami apie Nemėžį, papildysime žinias apie totorius gyvenančius Lietuvoje.

Esame prie Vokės upės, kertančios mūsų kelią. Prie jos stovi du stulpai, žymintys Vilniaus ir Trakų apskričių²² ribas. Už mūsų – miškai, išaugę ant kuprotų kalvų, prieš mus – žalios lankos, šalta ir vingiuota Vokė, greta – kaimai ir dvareliai; prie vieno iš jų mūrijama nauja bažnyčia. Toliau į vakarus horizontą užstoja status kalnas, o prie vieškelio, visai netoli tilto, stovi neblogas malūnas ir karčema.

Čia buvo svarbiausia jėzuitų procesijų poilsio vieta. Atmintinas jėzuitas Sarbievijus²³, vienos tokios procesijos (apie 1630 m.) dalyvis, aprašė ją keturiose odėse, kurias mes išvertėme į lenkų kalbą. Kadangi Lietuvos skaitytojai greičiausiai neskaitė nei minėtų Sarbievijaus raštų, nei mūsų vertimų, aprašykime proza Sarbievijaus pavaizduotą maldininkų poilsį Vokėje.

Kaip kariuomenės pulkas plaukia maldininkų būrys, giedodamas giesmes švenčiausiai Mergelei. Virš margos maldininkų minios plevėsuoja įvairiaspalvės šilko vėliavos. Saulė vis labiau kepina. Iškilminga eisena valandėlę sustoja prie šaltosios Vokės krantų. Žmonės pabyra po pakalnes, susėda ant žolės ir valgo, kas ką pasiėmę. Bajorai pasitiesia linines staltieses. Vienas iš kelionmaišio išsiima duoną ir druską, antras pasistiprina prašmatnesniu maistu. Vienas medine buko taure semia iš Vokės vandenį, kad numalšintų juo troškulį, atsigaiwintų, o greta švyti senoviškos sidabrinės taurės arba vynas krištolo taurėje spindi. O kuklus jėzuitas stiprinasi kažkokiu gėrimu iš *cychoreum* žolių, ar gal tiesiog kava. Bet tamsėjanti padangė rodo, kad artinasi vakaras. Laikas vykti toliau! Ženklas duotas. Vėliavnešiai iškelia vėliavas. Sušiuža vėjyje šilkiniai kutai, o atsigavusių maldininkų choras dar gražiau gieda: „Būk pasveikinta, Marija!“

Prie Vokės upės yra kelios tuo pat vardu gyvenvietės: Totorių Vokė, Iždo Vokė ir grafo Tiškevičiaus Vokė. Šiai pastarajai priklausančiomis šiek tiek kalnuotomis žemėmis važiuojame į Petuchovą.

Karčemoje prie kelio, kur šeiminkauja garbingas Trakų karaimas, pirmą kartą susitinkame su šia Izraelio gentimi. Žydai buvo nušalinti nuo svaiginamųjų gėrimų pardavinėjimo bei karčemų laikymo

²⁰ Čackis Tadeušas (1765–1813) – lenkų istorikas, visuomenės veikėjas, švietėjas.

²¹ Glinskis Mykolas (1460–1534) – totorių kilmės LDK didikas, aukštas valstybės pareigūnas. 1506 m. rugpjūčio 6 d. jo vadovaujama LDK kariuomenė prie Klecko miestelio (dab. Minsko sr.) sumušė Krymo totorius.

²² Tuo metu (nuo 1843 m.) Vilniaus gubernijai priklausė 7 apskritys. Be jau minėtų, – Ašmenos, Dysnos, Lydos, Švenčionių, Vileikos.

²³ Sarbievijus Motiejus Kazimieras (1595–1640) – poetas humanistas, rašęs lotynų kalba. Jo kūryboje gausu lietuviškos tematikos.

kaimuose, o iš karaimų šios privilegijos neatimtos, nes jie savęs nepažemino jokiais šios srities piktnaudžiavimais.

Prisimename, kaip prieš 4 metus, gyvendami už 30 mylių nuo Vilniaus, prisikamavome versdami Sarbievijų, kai radome tarp Vokės ir Trakų kažkokią gyvenvietę, vardu *Vicus Galli*, kurios lenkiško pavadinimo poetas nesiteikė nurodyti. Pasirausėme nepatikimoje atmintyje ir ne itin tiksluose žemėlapiuose, ieškodami, ar šioje vietoje neatrasime kokios nors Kogutkovkos ar Gaidiškių. O kad *Gallus* lotyniškai reiškia gaidį ir prancūzų, buvome pasiryžę šio kaimo įkūrimą nukelti į Henriko Valua laikus. Vienas Vilniaus literatas, gimęs Trakuose, mums pasakojo, kad, kai jis dar jaunas buvo, Petuchovo kaimas priklausęs maršalui Dombrovskiiui. Šiandien jis priklauso grafui Tiškevičiui. Prie karčemos, virš šulinio, jis atsimenąs ant aukštos karties buvus iškeltą skardinį gaidį. Suprantama, kad šio skardinio gaidžio protėviai buvo ir Sarbievijaus laikais, t. y. prieš 200–300 metų. Vienas iš jų ir davė pavadinimą karčemai ir kaimui. Bet vis dėlto kyla klausimas: kam jį čia iškėlė? Gal jis mena kokios nors šeimos pavardę ar jos herbą, o gal yra koks nors mitologinis senovės lietuvių atminimas? Sunku šiandien atspėti. Palikime šias spėliones rimtesniems senovės tyrinėtojams, paaukokime šį skardinį gaidį jų smalsiems protams.

Ultimus restat labor, altiores ire per lucos! (Paskutinis darbas – pereiti aukštus miškus) – sako Sarbievijus Petuchove. Šį paskutinį darbą keleivis gana sunkiai įveikia. Sulig tais aukštais miškais, kurie tęsiasi keletą varstų, prasideda smulkaus smėlio ruožas, ir arkliai, įveikę 3 mylių kelią, iš tiesų turi pailsėti ir paėsti.

Gražus pušų, beržų ir ąžuolų miškas ima retėti ir užleidžia vietą 2–3 karčemoms ir kaimeliams. Pagaliau dešinėje baigiasi miškas. Tolumoje pasirodo Trakai. Su skausmu pajutome, kad vežimo ratai lėčiau ritasi. Jau matyti miesto ribos. Bet iki jų dar ne mažiau kaip 8 varstai.

Kairėje plyti nematomas nuo kelio Senujų Trakų kaimas, kadaise – pirmykštė Trakų gyvenvietė. Mielai pasuktume iš kelio į šalį, kad ją pamatytume, bet visą mūsų dėmesį patraukia reginys dešinėje. Akimi neaprepiamoje lankoje mėlynuoja didžiulis ežeras. Iš už jo išnyra didelis, daug gyventojų turintis miestas. Švyti balti mūrai, Parapinės ir buvusios Bernardinų bažnyčių bokštai, dunkso juodi Dominikonų bažnyčios stogai ir raudoni pilies griuvėsiai, prie mėlyno vandens paviršiaus atrodantys nuostabiai tapybiškai.

Pamažu, labai pamažu reginys artėja prie mūsų. Miestas auga. Ežeras priartėja prie pat kelio ir plačia žydra juosta tęsiasi iki pat horizonto. Pagaliau po valandos, atrodo, nesibaigiančios kelionės pasiekiame miestą. Galime apžiūrėti buvusios Bernardinų bažnyčios architektūros detales, galime suskaičiuoti ūksmingus kaštonus, kurie supa įvažiavimo vartus.

Nuo didžiosios karčemos kelias suka į dešinę, ir ežero pakrante, pro totorių kapines, įvažiuojame į miestą. Vaizdingas ežeras supa seną tapybišką miestą. Pirmas įspūdis, kurį pajutome, kai žiūrėjome pro vėsaus ir virš vandens mirgančio oro prizmę, buvo sielvartinga ir šventvagiška mintis: „Kodėl gi Trakai nėra kur nors Anglijoje, Škotijoje ar Šveicarijoje?“ Minios žmonių ateitų kasdien pasižiūrėti jų grožybių. Tūkstančius jų aprašymų rastume kelionių knygoose ir romanuose. Tūkstančiai dailininkų iš visų pusių būtų juos nupiešę. Milijonais estampų būtų išnešiota po Europą jų garbė, kuri pagaliau pasiektų ir Lietuvą*.

Iš abiejų pusių apsupti ežero, nes, pasak padavimo, Trakai seniau buvę sala, o šis kelias yra tik pylimas, įvažiuojame į miestą. Pušinės trobos užstoja visą vaizdą. Nuleidžiama vartų užkarda. Kažkoks azijietiško veido žmogus su geležiniu virbu prieina prie mūsų. Tai karaimas, kuris sergsti, kad neįveiktume

* Trakų pilies reginys pas mus buvo pavaizduotas keliose nedidelėse litografijose ir medžio raižiniuose. Iš žymesnių menininkų šiame mieste yra lankęsi V. Smakauskas, V. Dmochovskis, V. Gersonas (jo akvarelės kopiją čia pateikiame). Jau parašius šį straipsnį, Sankt Peterburgo meno akademijos mokinys Sokratas Vorobjovas 1855 m. čia gyveno visą vasarą. Pilies griuvėsius jis įamžino gražiu paveiksle. Verta pamatyti Trakų vaizdą vienos damos aliejumi tapytoje drobėje, kurią turi daktaras Tytius Vilniuje.

į miestą degtinės. Išnyksta visas susižavėjimo grožis. Laimė, neilgam.

II

Trakai. Geografinė padėtis. Gyventojai. Miestelio vaizdas. Bažnyčios: buvusi Bernardinų, Parapinė, Dominikonų. Pilies kalnas ir jo kasinėjimai. Karaimai.

Trakai yra už 4 mylių²⁴ į vakarus nuo Vilniaus, 54° ir 8' šiaurės platumos ir 42° ir 36' rytų ilgumos. Vėsus, gaivinantis oras prie vandens laikomas labai sveiku. Tą mes patys patyrėme savo amžinai skaudančia ir vasarą sunkiai dūsojančia krūtine. Vilniaus gydytojai pataria čia pagyventi ir pasimaudyti sergantiems nervų ligomis bei nusilpusiems. Keletą čia pagijusių savo akimis esame matę.

Trakai, senoji didžiosios valstybės sostinė, šiandien yra mažas ir skurdus miestelis. Sunku net įsivaizduoti, kad tai apskrities miestas. Gyvena 6752 abiejų lyčių gyventojai, yra viena gatvė, viena aikštė, viena graikų ir rusų cerkvė, dvi bažnyčios, karaimų sinagoga²⁵ ir 108 namai, iš kurių du mūriniai. O tie namai beveik visi seni ir blogi. Teismo valdininkų šeimos gyvena mažuose pusiau sugriuvusiuose pušiniuose nameliuose. Neturtingi karaimai gyvena tokiose senose trobose, taip sukrypusiose, jog baisu, kad jos visai nesugriūtų.

Pats svarbiausias šios garbingos izraelitų giminės uždarbiavimo būdas – daržininkystė, ypač auginimas agurkų, kuriuos paskui pardavinėja Vilniuje. Žuvys, ypač visoj Lietuvoj garsios Trakų seliavos, kurios gaudomos plačiuose ežeruose, nėra svarbiausias karaimų uždarbis. Ežerai juk priklauso išdui ir atiduoti nuomon, taigi vietos gyventojai tik meškere arba mažu tinklu keletą žuvų savo dienos poreikiams gali susigauti. Pašto kelias, kuris jungia tiktai Trakus su Vilniumi, o toliau neina, nepagyvina nuošaly esančio miestelio gyvenimo. Šiuo pagyvinimu rūpinosi karalius Žygimantas Augustas. Jis įsakė, kad pirkliai, važiuodami iš Kauno į Vilnių ir atgal, keliautų tik per Trakus. Tačiau, trūkstant priežiūros, esant trumpesniai ir geresniai keliui, vargu ar buvo naudos iš šio karaliaus įsakymo.

Lėtas, nerangus karaimų būdas prisideda prie to, kad jie tokie neturtingi. Smulki prekyba žydų talmudistų²⁶, kuriems čia gyventi uždrausta, nepagyvina miesto gyvenimo. Trūksta beveik visų pragyvenimo dalykų. Nors ir nemalonu, bet tenka pageidauti, kad žydai, tas neišvengiamas blogis, vėl gautų teisę gyventi Trakuose. Šiose dabar tyliose gatvėse atsirastų triukšmo, purvo ir sukybių, tačiau galima būtų lengvai ir pigiai įsigyti reikalingiausių daiktų. Lėtas karaimas, paskatintas apsuokraus varžovo, gal ir pats tada imtų geriau tvarkytis ir galvoti, kaip išvengti skurdo.

Didžiausia mūsų miestų ir miestelių puošmena – bažnyčios. Tiktai civilizuotuose kraštuose visuomeniniai pastatai ir nuosavi rūmai išdrįsta pakelti galvas virš bažnyčių bokštų. Pas mus miestų vaizdą formuoja bažnyčių bokštai ir frontonai, nes mes dar mažai civilizuoti, nes mes dar laukiniai! Pasižiūrėkime į Trakų bažnyčias.

Pati pirmoji, kurią pamatėme įvažiuodami, – dabar uždaryta Bernardinų bažnyčia su gana dideliu vienuolynu. Šv. Pranciškaus ordinas turėjo Lietuvoje savo užtarnautas prioriteto teises kitų vienuolynų atžvilgiu. Ši bažnyčia galbūt stovi ant buvusios kokios nors stabmeldžių šventyklos pamatų. Bet šio ordino tėvai paliko mažai žinių apie save. Garbino Dievą, gerbė gvardijoną, gėrė alutį, užkąsdami gabalu mėsos ar Trakų seliava, išgyveno čia du šimtus ir keliasdešimt metelių ir nepaliko apie save jokios rašytos žinios. Jų vienuolynas panaikintas, nuo drėgmės supelijo seniau buvę puikūs jų bažnyčios mūrai. Vienuolyno pastate dabar apskrities miesto teismo patalpos. O mes apie visą šios gražios bažnyčios ir vienuolyno praeitį galime tik tiek pasakyti, ką radome atsitiktiniuose šaltiniuose. Pasirodo, kad šiuos

²⁴ Mylia – nesisteminis ilgio vienetas. Lietuvoje ir Rusijoje buvo lygi 7467,6 m.

²⁵ Karaimų kulto pastatas paprastai vadinamas kinese.

²⁶ Turimi galvoje judaizmo religijos išpažinėjai. Talmudas – religinių, etinių ir teisinių judaizmo įstatymų rinkinys.

mūrus 1617 m. fundavo Vilniaus vyskupas Eustachijus Valavičius, Stanislovas Pokrytskis 1688 m. užrašė jų vienuolynui po 50 zlotų kasmet. Gvardijonu čia buvęs Jurgis Pacas, kuris vėliau švedų užmuštas Bialistoke.

Bjauriu grindiniu pravažiaavę vartus, porą karčemų, ligoninę ir miesto kalėjimą, dešinėje atkreipiame dėmesį į Parapijos bažnyčią. Apie ją yra daugiau ką pasakyti.

Neseniai atnaujinta, gražiai stovinti ant žalio kalnelio, iš priešakio užstota aukštos mūrinės sienos, ji nepasižymi nei architektūros grakštumu, nei ta senovės dvasia, kokios po Vytauto fundavimo turėtume teisę laukti. Tai pailga, daugiau kaip 50 uolekčių²⁷ ilgio, dviaukštė, su stogu, kurio didesnė pusė uždengta vario ir geležies skarda, bažnyčia su neaukšta, į viršų šaunančia faciata²⁸ ir dviem bokšteliais. Žiūrint iš tolo, ji atrodo grakšti mėlyno ežero bei žalios žolės fone, greta medžių, kurie prie pat bažnyčios neauga, bet Dievas žino, iš kur čia susikaupia, kad pajvairintų peizažą.

Bažnyčios vidus prabangus ir iškilmingas. Jos ilgis – 50 žingsnių. Labai gražūs altoriai ir sakykla. Iš medžio išdrožtos arabeskos skoningai puošia didįjį altorių. Dvi lygiai taip padirbtos statulos yra tikrai meniškos. Drožinėtose gėlėse skendinti sakykla – nuostabiai meniškas dalykas. Bet didžiausias šios bažnyčios papuošalas yra didžiajame altoriuje. Tai senovinis, stebuklais garsus Švč. Mergelės paveikslas, tapytas bizantišku stiliumi varinėje skardoje, po kuria yra ažuolinė lenta. Dovanuoja jį, kaip liudija padavimas, Graikijos imperatorius Emanuelis II Vytautui. O šis jį parsigabeno į savo mylimus Trakus. Kaip tik dėl šio paveikslo buvo pastatyta senoji bažnyčia ir išpuošta graikišku²⁹ stiliumi, kurio pėdsakų išliko iki XVII a.

Paveikslas yra nišoje ir atidengiamas tiktai per pamaldas. Jis žinomas iš daugelio paveikslukų, išplatintų tikintiesiems*. Paveikslą puošia brangakmenių vainikas ir daug votų³⁰, kurie išreiškia pamaldžių žmonių dėkingumą Dievo motinai.

Kituose penkiuose altoriuose, kurie ne tokie ištaigingi, irgi yra paveikslų: Švč. Mergelės Rožančinės, šv. Jono Nepomuko ir šv. Antano. Ant Rožančinio paveikslo yra keli votai.

Apie šią bažnyčią gausu atsiminimų. 1409 m. ją įsteigė ir apdovanojo Vytautas, suteikdamas jai jurisdiką ir valaką žemės: vadinamąjį Šventėnų dvarą, taip pat Eismantų ir Versokų kaimus, Vainiokų ir Pilaniškių vienkiemius. Trakų klebonijai Vytautas taip pat dovanuoja kaimus, priklausančius Pinsko apskrįčiai: Bezdziežą, Holovčius, Droboles, Čubajovką**.

Pusė parapijos fondo eidavo klebono ir mokyklos reikalams, kita pusė – dviem šios bažnyčios kanauninkams. Žygimantas I šiuos kanauninkus pakeitė šešiais misionieriais. Aleksandras Jogailaitis, kuris įkurdino dominikonus Vilniuje, prie Šv. Dvasios bažnyčios, davė jiems valdyti altariją³¹ Trakuose, prie Šv. Mykolo bažnyčios, taip, kaip ją valdė kunigas Korčakas. Bažnyčia atnaujinta ir papuošta XVII a. pradžioje. Tai atliko Vilniaus vyskupas Eustachijus Valavičius, buvęs Trakų klebonas. Jis pastatė ir papuošė Švč. Mergelės altorių. Į čia 1604 m. pradžioje vyskupas Benediktas Vaina basas atėjo iš Vilniaus gausios procesijos priešakyje³². Į čia vasarą jėzuitai didingai vedė savo mokyklinį jaunimą. Į čia

²⁷ Uolektis – antropologinis ilgio matas, lygus 60–71 cm, arba atstumui nuo alkūnės linkio iki pirštų galų.

²⁸ Faciata – frontonas, t. y. pastato fasadą vainikuojantis architektūrinis, dažniausiai trikampio skydo formos, elementas.

²⁹ Graikiškasis stilius – bizantiškasis stilius.

* Dera priminti, kad Trakų Dievo motinos paveiksluką skardoje išraižė Bartlomiejus Strachovskis.

³⁰ Votai – ženklai, kurie dedami pažymėti ypatingą Dievo malonės pasireiškimą.

** Kad šie kaimai, esantys Pinsko srityje, priklausytų Trakų klebonijai, 1788 m. „rūpinosi“ žymus lenkų istorikas Adomas Naruševičius, kilęs iš Polesės (žr. J. Bartoševičiaus *Žymieji lenkų vyrai*). Jei nežinotume apie šią Polesės dovaną Trakų parapijai, negalėtume suprasti, apie kokius Trakus kalbama, ir raudonuotume iš gėdos, kad nežinome, jog Trakų klebonai kasmet iš Pinsko apskrities gaudavo 30 000 rublių pajamų. Tai sužinojome, paskaitę Trakų bažnyčios kroniką. Nesistebime, kai tarp Varšuvos literatų pasitaiko tokių, kurie mažai žino apie Lietuvos reikalus. Bet kai toks istorikas kaip Julijanas Bartoševičius Trakus perkelia į Polesę, tai jau nedovanotinas nepastabumas.

³¹ Altarija – kunigo, negalinčio dirbti pastoracijos darbo ir gyvenančio iš tikinčiųjų aukų už religinius patarnavimus, ūkis.

³² 1604 m. maro epidemijos Vilniuje metu buvo organizuota pirmoji procesija į Trakus. Vėliau tokios procesijos iki XVIII a. pab. buvo rengiamos kasmet. Maldininkai vykdavo į Trakus rugpjūčio 15 d., per Marijos dangun ėmimo šventę.

maldininkų minios iš Kauno, Merkinės ir Lenkijos ėjo garbinti Marijos ir patirti jos stebuklą. Iš viso XVII amžiaus nežinome, ką daugiau pasakyti apie šią šventyklą. Jos klebonai buvo žymūs to meto žmonės: Benediktas Vaina, Eustachijus Valavičius, Povilas Sapiega. Vėliau jie buvo Vilniaus vyskupai. Bažnyčioje sukaupta daug turto. Buvo atvežtas varpas, sveriantis 100 pūdų³³, kuris ir šiandien kviečia tikinčiuosius melstis. 1620 m. jį liepė nulieti visagalio Viešpaties Dievo garbei ir šlovei ponas Valentas Telševskis savo dvare Savičiuose. 1655 metų rusų antplūdį, kada Trakai virto pelenais, pajuto ir ši bažnyčia. Bet apie tai nėra jokių žinių, išskyrus tai, kad Švč. Mergelės paveikslas buvo nugabentas į Vilnių ir saugomas pas Smolensko vyskupą Eustachijų Valavičių.

XVIII a. pirmaisiais metais vėl pradėta rūpintis parapinės Trakų šventyklos atstatymu. Dideli aukotojų fondai, turtingų maldininkų aukos ir geranorės vietinių klebonų širdys padėjo greitai atlikti gražų ir patvarų remontą bei statybą.

1718 m. bažnyčios mūrai jau buvo baigti. Vilniaus vyskupas Konstantinas Bžostovskis, rugsėjo 4 d. konsekruodamas šią bažnyčią, paveikslą apvainikavo dviem aukso vainikais, atvežtais iš Romos nuo popiežiaus Klemenso XI. Pamaldūs tikintieji papuošė šiuos du vainikus deimantais, rubiniais, smaragdais bei perlais ir nuliejo du panašius vainikus Viešpaties Kristaus paveikslui. Vilniaus jėzuitų akademija aštuonias konsekravimo dienas paminėjo garsiais pamokslais ir filosofiniais disputais Švč. Mergelės garbei. Simonas Butrimovičius ir Adomas Minkevičius 1718 m. rugsėjo 11 d. visos Akademijos akivaizdoje, remiamas klausytojų, bažnyčioje gynė įvairias filosofijos tezes.

Bažnyčios lobbyne, be minėtų vainikų, yra daug kitų vertybių: 2 dideli auksiniai auskarai su 169 rubiniais, 6 didelės ir 10 mažesnių sidabrinė žvakidžių, 49 vertingi auksiniai ir 654 sidabriniai daiktai, monstrancija ir Švč. Mergelės paveikslo rėmai, papuošti brangenybėmis, 15 perlų vėrinė, 60 koralų vėrinė. Taip pat dera paminėti etmono skeptrą (bulavą), paaukotą didžiojo Lietuvos etmono Mykolo Paco, mirusio 1682 m.

Dar verta dėmesio vadinamoji Riomerių koplyčia ir Riomerių giminės kapai, kurie yra bažnyčios požemiuose. Bet tikslesnių žinių apie juos mums nepavyko surinkti.

Tarp klebonų, kurie XVIII a. ir XIX a. pirmojoje pusėje garbingai tarnavo šiai šventyklai, reikia paminėti Antaną Giedraitį – Vilniaus katedros prelatą. Jis pastatė kleboniją, šiandien jau pasenusią ir sukrypusią. Dera paminėti kunigą Čerskį, kuris Davusto vadovaujamo prancūzų antplūdžio metu išgelbėjo šią bažnyčią ir jos turtus nuo plėšikų. Štai kas apie šį įvykį rašoma *Labdarybės istorijoje*: „Kai įvairių tautybių kareiviai, kuriems vadovavo Prancūzijos maršalas Davustas, birželio mėnesį užėmė Trakų apskritį, minios nuolat slampinėjančių palaidūnų nepaliko neapiplėšto nė vieno kampelio. Naujuosiuose Trakuose ilgą laiką nebuvo jokios civilinės valdžios arba per mažai žmonių, kurie palaikytų viešąją tvarką ir saugumą. Kunigas Čerskis nepaliko savo vietos bažnyčioje ir įsakė laikyti užrakintas duris, o elgetoms, sėdėjusiems varpinėje, liepė skambinti varpais, jei kas užpultų ir imtų plėšti bažnyčią. Begalę kartų šie palaidūnai puolė bažnyčią, bet visuomet varpų gaudesys priversdavo juos skubiai nešdintis, kad nesubėgtų žmonės iš gretimų apylinkių. Nors taip ir negalėjo įvykti, nes apylinkėse žmonių buvo likę mažai, be to, nemanau, kad tais laikais būtų buvę įmanoma juos prisišaukti apginti nuo plėšikų. Tačiau apsukriai panaudotos šioms aplinkybėms tinkančios dirbtinės priemonės apsaugojo bažnyčią ir brangius Švč. Mergelės paveikslo papuošalus.“ Taigi kunigas Čerskis tarsi tapo jų antruoju fundatoriumi. Rankraštiniame bažnyčios kronikoje 1849 m. gruodžio 15 d. dar matome jo garbingos, drebančios, pasenusios rankos parašą.

Liepos 4 d. ir rugpjūčio 15 d., per Dangun ėmimo ir Marijos aplankymo šventes, į bažnyčią suplūsta nesuskaitoma maldininkų minia. Šios minios didumą turėjome galimybę įvertinti rugpjūčio 15 dienos iškilnių išvakarėse grįždami iš Trakų į Vilnių. Keturias mylias kelias buvo prisigrūdęs įvairiausių maldininkų grupių. Pėsčius keleivius lenkė ištaigingi ekipažai ir paprasti bajorų bei valstiečių vežimai.

³³ Pūdas – senovinis svorio matas. Minimas nuo XII a.; vartotas ir LDK. 1 pūdas = 40 svarų = 16,3805 kg.

Buvo įvairių luomų ir amžių žmonių. Vilniečiai labai gausiai dalyvauja šioje maldininkų išvykoje. Kaimiečiai vakaro vėsoje gieda paskui savo skaityti mokantį vadovą, kuris užveda litanijas ir giesmes. Vienos grupės verda linksmu juoku, kitos rimtai kalbasi, dar kitos – tyliai meldžiasi. Vieni ilsisi, antri kukliai stiprinasi maistu, bet visur nekaltas ir nevaržomas laisvumas Nėra jėzuitų ir viešųjų procesijų. Šiomis atleidų dienomis į Trakus suplaukia daugybė žmonių, nes lietuviai pamaldūs, nes jie gerbia savo tėvų papročius ir atminimą.

Rytoj, kai daugybė žmonių susirinks po vienu šios bažnyčios stogu, kiek jie čia suklos aukų, kiek sunėš maldų, kiek išpažins nuodėmių ir savo paprastos sielos vargų! O priešais bažnyčią – kiek išgyvenimų, kiek šnibždesių, poterių, koks skambesys šimtabalsių giesmių, kurias sėdėdami elgetos gieda lenkiškai ir lietuviškai. O kiek čia triukšmo prie parduotuvėlių, atsikrausčiusių iš Vilniaus, kurios parduoda škaplierius, paveikslėlius, rožančius ir maldaknyges.

Gražus rytmetis, vėsi diena, saulė šypsosi iš už debesėlio. Visa širdimi norisi tikėti, kad Dievo motina palaimins iš dangaus tokias gausias jos garbei susirinkusių paprastų ir nuoširdžių Lietuvos vaikų minias.

Vis eidami viena gatve, gerokai toliau nuo Parapinės bažnyčios pasiekiamo mažą turgaus aikštę, kurios vidury stovi aukšta šv. Jono Nepomuko kolona. Lenkiškas užrašas, kuris, be abejo, yra vėlesnių laikų, liudija, kad Trakų miestas įkurtas 1348 m., tačiau, kaip vėliau matysime, ši data nesutampa su kronikininkų duomenimis.

Kairėje raudonuoja Trakų sausumos pilies griuvėsiai, boluoja vienuolynas ir kyla į viršų Dominikonų bažnyčios faciata. Iš už medinių namų matyti vartai su kryželiu, kurie liudija, kad pro čia einama į Viešpaties šventovę. Paieškokime įėjimo ir į šią bažnyčią. Apeiname seną nebalintą keturkampį bokštą, menantį Gedimino laikus. Vėliau jame buvo teismo kalėjimas. Bokšto papėdę skalauja ežero bangos. Nuo ežero ir griuvėsių padvelkia senovės dvasia, atskrenda prisiminimai, ašara sutviska akyse. Bet šiuokart apsieisime be šių įspūdžių, nes grįšime prie jų, persikėlę į saloje stovinčius kitos pilies griuvėsius. Apžiūrėkime Dominikonų bažnyčią.

Tai neturtinga nedidelė be piliorių bažnytėlė su trimis altoriais, maža medine sakykla ir cypiančiais vargonais. Didžiajame altoriuje – menka Nukryžiuotojo skulptūra, o šoniniuose – šv. Vincentas iš Feraros ir Švč. Mergelė Rožančinė sidabriniumi apsiaustu. Ant sienų kabo „Marijos dangun ėmimo“, „Šv. Tomo Akviniečio“, „Kotrynos iš Seno“, „Jackaus Odrovonžo“ ir broliškai apsikabinusių „Pranciškaus su Dominyku“ paveikslai. Pirmasis iš jų yra geresnio dailininko darbas, kiti – menki, o paskutinis – tiesiog bjauriai nutepliotas.

Trakuose nuo senų laikų buvo dominikonų vienuolynas. Anot grafo Eustachijaus Tiškevičiaus, jį fundavo dar Kazimieras Jogailaitis. Vienuolynui atiteko pilies rūmai saloje, iš kurių buvo iškelta didžiųjų kunigaikščių rezidencija. Mokslininkas M. Balinskis spėlioja, kad dominikonai įkurdinti Žygimanto III laikais. Šiaip ar taip, neturtingas vienuolynas, nepajėgdamas atstatyti griūvančių rūmų, turėjo juos palikti. Dominikonai buvo dar sugrįžę, bet karai ir vėl juos iš Trakų išvarė. Ir tik 1678 m. seimas priėmė nutarimą, kuriuo dominikonams buvo atiduota pusiasalio pilis. Nors Trakų vaivada³⁴ Marcijonas Oginskis jiems parūpino lėšų ir padėjo atstatyti mūrus, reikalai užsitęsė. Galėjo būti, kad trukdė bajorai. Mat išlikusiuose pilies kambariuose buvo seimelio įstaigos, vaivadijos archyvas ir teismo kalėjimas. XVIII a. pradžioje, 1720 m. rugpjūčio 20 d., bajorai pagaliau leido statyti bažnyčią su sąlyga, kad dominikonai savo lėšomis įrengtų patalpas, kur seimelis galėtų posėdžiauti. Visa tai iš anksto buvo išdėstyta raštu. Šiose patalpose bajorai turėjo teisę balsuoti per seimelio posėdžius ir dominikonai negalėjo jiems trukdyti. Tai nepaprastas bajorų laisvių pasireiškimo atvejis*.

³⁴ Vaivada – vienas iš aukštųjų vietos valdžios pareigūnų LDK. Jo kompetencijai priklausė karo, administracijos, teismo dalykai vaivadijoje. XVII–XVIII a. Trakų vaivadamis dažnai būdavo Oginskių šeimos atstovai.

* Šią įdomią Trakų vaivadijos *Laudum* surado mokslininkas grafas Eustachijus Tiškevičius.

Negreit buvo baigta statyti. Tik 1761 m. birželio mėnesį dominikonai čia ramiai apsigyveno. Tai liudija Augusto III reskriptas Trakų vaivadais, datuojamas to mėnesio 18 diena.

Pilies kalnas, stūksantis prie Galvės ežero, šalia dabartinio vienuolyno, neseniai atkreipė vietinių senovės tyrinėtojų dėmesį. 1854 m. birželio mėnesį valdžia pranešė, kad kai kuriose kalno vietose dėl nesuprantamų priežasčių įdubo žemė. Šį įvykį ėmėsi tirti grafas Eustachijus Tiškevičius. Štai ką jis apie tai rašo:

„Atvykęs į miestą, iš pradžių apžiūrėjau visas tas vietas, kurios leidžia manyti, kad senojoje pilyje buvęs rūsys. Vadovaudamasis šiomis prielaidomis, septyniose vietose kasinėjau kalną. Jo viršūnėje neradau jokių pastatų ar griuvėsių pėdsakų. Prakesęs skersine linija vieno sieksnio gyliu, įsitikinau, kad tai supiltas kalnelis, kurio viduje negali būti jokių olių. Nors keturiose vietose ir rasta skliautų, bet švarus smėlis ant jų mane pakankamai įtikino, kad šie skliautai buvo tik kad sustiprintų supiltą kalną ir kad ant jų būtų galima be pavojaus statyti kokį nors pastatą.

Plytos ir skliautų mūrijimo būdas rodo žilą senovę. Labai gali būti, kad kalnas supiltas dar prieš pastatant Trakų pilį. Kasinėjant dviejų sieksnių³⁵ gylyje rastas geležinis šaukštas. Šiame kalne, man regis, buvo atliekamos pagonių lietuvių apeigos.“

Toliau eina įrodymai, patvirtinantys šiuos teiginius, kurių pateikti nematome reikalo. Be minėtojo skylėto geležinio šaukšto, kuris galėjo būti naudojamas aukojant dievams, gerbiamasis grafas rado krosnių liekanų, plytgalių ir t. t. Priskyrus visa tai kažkokioms vėlesnėms statyboms, peršasi išvada, kad senaisiais laikais čia nebuvo jokių pastatų, nes stabmeldžiai lietuviai garbindavo dievus po atviru dangumi.

Paliekame šį kalną bei dominikonų vienuolyną ir einame gatve, kuri, peršokusi per tiltą, vadinamą Geležiniu, įgyja Karaimų vardą, nes čia yra šitos Izraelio giminės maldos namai, čia skurdžiuose nameliuose gyvena patys karaimai³⁶. Du ežerai apglėbia siaurą gatvę. Iš abiejų jos pusių stovi aptriušę nameliai. Senas grindinys (kas žino, gal stabmeldystės laikų) labiau tinka ratus laužyti, negu saugo nuo purvo, kurio čia kiek nori.

Viename iš šių mažiukų pasvirusių Karaimų gatvės namelių, ežero pakrantėje, kairėje pusėje, tuomet, kai aš čia keliavau, gyveno garbingas senolis Abrahamas Firkovičius³⁷, mokslo pasaulyje garsus archeologas, mokslo draugijų narys, mūsų kolega Vilniaus archeologijos komisijoje. Jis, kaip Eupatorijos³⁸ sinagogos jaunesnysis hachanas³⁹, Trakuose rūpinasi savo tikėjimo reikalais. Kaip Sankt Peterburgo ir Odesos mokslo draugijų narys, padedamas valdžios, A. Firkovičius 1840 m. ištyrė izraelitų kolonijas Kryme, Kaukaze ir Mažojoje Azijoje. Jis aprašė senus kapus, surinko senas rankraštines knygas ir parvežė neabejotinų įrodymų, kad izraelitai, tiek rabinistai⁴⁰, tiek kaitai Kryme apsigyveno nepaprastai seniai. Tarkime žodelį apie tuos jo surastus paminklus.

Lapidarinius⁴¹ užrašus garbingasis tyrinėtojas rinko įvairių Krymo vietovių kapinėse, ypač senajame Kryme ir Čufut Kalėje⁴², esančioje netoli Bachčisarajaus. Svarbiausias iš šių paminklų yra antkapis Izaako Sangari, mirusio 4727 m. po pasaulio sukūrimo, arba 767 mūsų eros metais. Pasak abejotinių padavimų,

³⁵ Sieksnis – senovinis ilgio vienetas. Lietuvoje buvo žinomi du sieksnio variantai: paprastasis sieksnis – 1,95 m ir didysis – 2,84 m.

³⁶ Karaitai, karaimai (hebr. *kara* – skaityti Bibliją) – judaizmo sekta (su islamo priemaišomis), pripažįstanti tik Senąjį Testamentą ir neigianti Talmudą. Tai nedidelė etnokonfesinė grupė.

³⁷ Firkovičius Abrahamas (apie 1786–1874) – karaimų kultūros istorikas ir archeologas. 1872 m. Vilniuje hebrajų kalba išleido knygą *Paminkliniai akmenys*, kurioje paskelbė savo ilgamečių tyrimų rezultatus.

³⁸ Eupatorija – miestas prie Juodosios jūros, įkurtas graikų I m. e. a. Nuo XV a. priklausė Turkijai, buvo valdomas Krymo chanų.

³⁹ Hachanas – karaimų kantorius, atliekantis dvasininko pareigas.

⁴⁰ Rabinistai (rabinas – judėjų dvasininkas) – turimi galvoje žydai judėjai, pripažįstantys rabinų mokymą.

⁴¹ Lapidarinis – raiškus, turtingas, būdingas įrašams akmenyje.

⁴² Čufut Kalė – Bachčisarajaus priemiestis (Kryme). XI a. tai buvo chazarų valdovų, vėliau kipčiakų ir Aukso ordos chanų būstinė. Visais laikais tai buvo ir karaimų centras.

Izaakas Sangari privertė visą chazarų⁴³ gentį priimti judaizmą. A. Firkovičius savo tyrinėjimais įrodė šį faktą ir grąžino istorijon Izaako asmenybę.

Rankraščius, kurių beveik visi yra ištisiniai ir daliniai Biblijos nuorašai, nenuilstantis tyrinėtojas rado Karasu Bazare, rabinistų sinagogoje. Ten jie buvo slepiami – užmūryti ir prakeikimo antspaudu užrakinti. Šie rankraščiai ir Biblijos ritinėliai, kurių seniausi yra iš IX a., o naujausi – iš XVI a., gali padėti sulygtinti įvairius Senojo Testamento variantus. Dviejų puikių didžiulių XIII a. rankraščių yra ne tik hebrajiškas penkių Mozės knygų variantas, bet ir chaldėjiškas vertimas. Kitas rankraštis, kurį 918 m. rašė paskutiniai pranašai Persijoje, pateko į Krymą. Jis pasižymi ypatingu balsių žymėjimu ir periodų punktavimu. Taigi Firkovičiaus radiniai yra nepaprastai vertingi Šventojo Rašto, filologijos ir istorijos požiūriu. Apie šiuos radinius rašyta rusų kalba Sankt Peterburgo ir Odesos senienu tyrinėtojų draugijos atsiminimuose. Gerbiamasis tyrinėtojas ketina spausdinti Vilniuje atskirą veikalą hebrajų ir rusų kalbomis, papildydamas jį naujais atradimais.

Dabar reikėtų tarti žodelį apie karaimus. Neketiname kritiškai ir ryžtingai išspręsti šios sekto (jei ją galima pavadinti sekta) kilmės bibliniais laikais klausimo, nenorime kartoti prieštarų ir, kaip iš paskutinių Firkovičiaus tyrinėjimų pasirodė, neparemtų tiesa mokslininkų nuomonių. Orientuojame skaitytoją į Čackio ir Kepeno veikalus⁴⁴ ir į neseniai išleistą jaunojo mūsų tautiečio Antono Novoselskio knygą apie kelionę po Krymą. Remsimės tik tuo, ką girdėjome iš Firkovičiaus ir ką radome armėnų kronikose, kurias, to paties Firkovičiaus prašomas, papildė armėnų patriarchas Narses.

Firkovičius davė paskaityti paties patriarcho rusiškai jam rašytą laišką. Gražiai skamba pagarbos žodžiai, kuriais armėnų bažnyčios galva prabyla į garbingąjį izraelitą: „Laiškus Jūsų (rašo Narses 1847 m. birželio 17 d.) gavau laiku, bet negalėjau ik šiol į juos atsakyti labiausiai todėl, kad pirmasis mane pasiekė tuomet, kai privalėjau visiškai atsidėti reikalų tvarkymui sostinėje, kurioje neseniai apsigyvenau. Tau, kilnūs izraelite, geriau negu kuriam kitam gali būti žinomos aplinkybės, kurios man sukėlė rūpesčių mano valdymo pradžioje. Kaip bažnyčios galva, aš privalau budėti dieną ir naktį, kad būtų atgaivinti šventi įstatymai. Aš privalau steigti ir kurti, statyti ir kovoti. Prisimink Jeruzalę, kylančią iš pelenų, ir tuos kurie darbavosi ją atstatant. Privalau ne vienoje vietoje ne vienoje bažnyčioje pradėti ar atnaujinti pamaldas. Tbilisis, jo gyventojai ir jo šventyklos man tokie pat svarbūs kaip ir mano paties sostinė, kaip ir mano hierarchijos namas, kaip ir visų Armėnijos bažnyčių motina. Tai ir buvo mano tylėjimo priežastis. Bet netylėjo manyje pagarbos jausmas Jums ir visai karaimų bendruomenei. Du kartus mačiau Jus savo akimis ir įsitikinau, kad paveldėjote ne tik vardą, bet ir visų tikinčiųjų tėvo Abrahamo dorybes. Du kartus jūs kreipėtės į mane, ir tai rodo, kad neapsirikau, ypatingai Jus pamylėjęs. Kad patenkinčiau Jūsų smalsumą, galėjau atsakyti į Jūsų raštą tik keliais žodžiais, bet nutariau išsamiau laišku pagerbti Jus, garbingos bendruomenės galvą, taip pat plačią Jūsų bendruomenę – vaikaičius tautos, seniau vadintos Dievo tauta, Viešpaties valda, Jahvės nuosavybe ir avide“ ir t. t.

Gentis, šiandien vadinama karaimais, yra Izraelio tauta, kuri gerokai prieš Kristaus gimimą atsiskyrė nuo pagrindinio kamieno, Izraelio karaliui Ozejui viešpataujant. Šventajame Rašte, ketvirtojoj Karališkojoj knygoj, rašoma apie šį įvykį: „Atvyko Asirijos karalius Salmanasaras ir tapo Ozejo vergu. Ir išvažinėjo Asirijos karalius visas jo žemes ir, atvykęs į Samariją, išbuvo trejus metus. O devintaisiais Ozejo viešpatavimo metais Asirijos karalius paėmė Samariją ir perkėlė Izraelį pas asiriečius, ir apgyvendino juos medų miestuose Balioje ir Habore prie Gozano upės.“

Paskui jie perėjo Eufrato upę (hebrajiškai *Šabašq*), išplito po Arsarato kraštą⁴⁵ ir išnyko iš istorijos. Ir tik tai vėliau tyrinėjant, rasta jų klajonių pėdsakų Kinijoje, Armėnijoje, Persijoje ir Medijoje, iš kur jie

⁴³ Chazarai – tiurkų klajoklių gentys, V–X a. gyvenusios Šiaurės Kaukaze, Žemutiniame Pavolgyje, prie Dono ir Azovo. VII a. sukūrė chazarų kaganatą, VIII a. priėmė judaizmą.

⁴⁴ Turimi galvoje lenkų istoriko T. Čackio, rusų etnografo ir bibliografo P. Kepeno (1793–1864) moksliniai darbai.

⁴⁵ Arsarato kraštas – tikriausiai Ararato kraštas (matyt, turima galvoje Armėnija).

pateko į dabartinio Krymo Tauridę. Firkovičius mano, kad tai įvyko Kambizo⁴⁶, Gruso sūnaus, laikais. Čia apie 750-uosius mūsų eros metus jie atvertė į judaizmą visą chazarų gentį. Suklestėjo jų reikšmė, galybė ir mokslas. Levitas Jehuda parašė knygą *Sereph Chozri*, kurioje, išleistoje 1660 m. Londone, liaupsino savo bendratikį chazarų monarchą.

XIII amžiuje, t. y. totorių antplūdžio į Krymą metu, jau nerandame chazariškosios žydų valstybės pėdsakų. Paskatinti savo propagandos tarp chazarų sėkmės, Krymo izraelitai apie 980 m. mėgino atversti į Mozės tikėjimą Vladimirą, Kijevo didįjį kunigaikštį, apie kurį buvo pasklidęs gandas, kad norįs atsisakyti stabmeldžių tikėjimo. Tačiau karaimams nepasisekė. Nestoras, senasis rusų metraštininkas, pateikia mums Izraelio misionierių pokalbį su Vladimiru Didžiuoju:

„– Kur jūsų tėvynė? – pasiteiravo Vladimiras, išklausęs jų įkalbinėjimus.

– Jeruzalė! – atsakė jie. – Bet Dievas supykęs išblaškė mus po pasaulį.

– Ir jūs, – tarė Kijevo kunigaikštis, – atstumti Dievo, norite kitus tikėjimo mokyti. Mes nenorime prarasti savo tėvynės kaip jūs.“

Armėnijoje emigrantai iš Izraelio sutiko kitokią, jau nutautusią, savo genties giminę. Tai buvo Makabėjų⁴⁷ laikų žydai, kurie tarnavo izraelitų sąjungininko Sirijos karaliaus Demetrijaus kariuomenėje. Juos buvo paėmęs į nelaisvę Persijos karalius Arsakas.

Biblijoje randame žinutę apie tai, kad Arsakas sudavęs smūgį Demetriui: „Šimtas septyniasdešimt antraisiais metais karalius Demetrijus surinko savo kariuomenę ir vyko į Midiją⁴⁸ pagalbos, kad galėtų nukariauti Tritoną. Bet išgirdo Persijos karalius Arsakas, kad Demetrijus peržengė jo valstybės sienas, ir pasiuntė vieną iš savo kunigaikščių, kad jį gyvą sugautų ir pas jį atvestų. Ir nuvažiavo tas, ir nugalėjo Demetrijaus kariuomenę, ir sugavo jį, ir atvedė pas Arsaką, ir uždarė į kalėjimą.“

Tiek Biblijoje rašoma apie Demetrijaus likimą. Bet Chorėjos Mozė, senovės Armėnijos istorikas, tvirtina, kad žydai, paimti į nelaisvę su Demetriumi, buvę apgyvendinti Azijoje ir kitose Persijos provincijose. Pagal jų vadą Manuė persai vadino juos manuečiais. Jie atvyko į Armėniją 3843 m. po pasaulio sukūrimo, o tai atitinka apie 83 mūsų eros metus po Kristaus gimimo. Čia jie jau nebeprapaižino Mozės mokslo, buvo žinomi Amatuti vardu ir sudarė atskirą satrapiją. Iš šitos genties garsus satrapas Oti buvo Armėnijos karaliaus Chozrevo I, paskui jo brolio Tirodato numylėtinis. Pastarasis jį iškėlė į savo dvaro ministrus. Oti gyveno maždaug iki 300-ųjų metų po Kristaus gimimo ir žuvo nuo klastingo savo uošvio, vieno iš Armėnijos satrapų⁴⁹. Amatuti gentis, priėmusi armėnų tikėjimą ir papročius, gyvena ten iki šiol ir didžiuojasi savo kilme.

Tačiau izraelitai, Salmanasaro išvesti iš savo tėvynės, t. y. dabartiniai karaimai, liko ištikimi savo tėvų tikėjimui ir nieko bendra neturi su Amatuti gentimi, išskyrus bendrą kilmę. Išsinešdami su savimi Mozės ir pranašų penkiaknygę, jie išsaugojo savyje nesuteptą Dievo tautos antspaudą. Neslegia jų, kaip žydų talmudistų, Teisingojo mirtis, nes Kristaus kankinimų metu jų jau nebebuvo Jeruzalėje. Jie nesusitepė Talmudo klaidomis, nes jų nebuvo ten, kai Kristus buvo rišamas ir kryžiuojamas. Tad jie turi teisę laikyti save seniausia ir išrinktąja tauta.

Mokslininkai yra skirtingų nuomonių dėl karaimų kilmės ir religijos. Vieni mano, kad jie, 754 m. po Kristaus gimimo atsiskyrę nuo žydų, atmetę rabinistų klaidas ir pasivadinę karaimais, arba Biblijos tyrėjais, išsisklaidė po Aziją. Kiti mokslininkai (ir tai populiariausia nuomonė) jų religijos pagrindus kildina iš sadukėjų⁵⁰.

⁴⁶ Kambizas – senovės Persijos karalius, valdęs 530–522 m. pr. m. e.

⁴⁷ Makabėjai – 165–135 m. pr. m. e. žydų sukilimui prieš romėnus vadovavo kunigas Matatijas ir jo sūnūs Judas, Jonatas ir Simonas, vadinamieji Makabėjai.

⁴⁸ Midija – valstybė Viduriniuose Rytuose (dab. Irano teritorijoje), egzistavusi VII–VI a. pr. m. e.

⁴⁹ Satrapas – provincijos (satrapijos) vietininkas senovės Persijoje, turėjęs neapibrėžtą administracinę ir teisinę valdžią.

⁵⁰ Sadukėjai – judaizmo religinė politinė sekta, gyvavusi II a. pr. m. e.–I m. e. a. Priešingai fariziejams, reikalavo griežtai laikytis Biblijos.

Abidvi šios nuomonės yra klaidingos. Krymo karaimų giminė iškilo daug anksčiau, o šį vardą įgijo daug vėliau. Nepadare jiems įtakos nei fanatiškas fariziejų⁵¹ veidmainiškumas, nei sofizmai sadukėjų, kurie savo ginčais papiktindavo Izraelio tikinčiuosius Kristaus laikais, nes, kaip jau pažymėjome, tuo metu, formuojantis šioms dviem sektoms, karaimų jau seniai nebuvo Jeruzalėje. Kad karaimai neturi nieko bendra su sadukėjų dogmomis, geriausiai įrodo ta aplinkybė, kad sadukėjai, kaip žinoma, nepripažino sielos nemirtingumo. Tuo tarpu ant seniausių karaimų antkapių, kokius A. Firkovičius matė Kryme ir Azijoje, randama maldų už mirusiuosius ir mirusiojo sielos paliepimai gyviesiems.

Iš kur kilo mintis, kad tikroji Mozės religija, kurią išpažįsta karaimai, remiasi sadukėjų dogmomis? A. Firkovičius, gerai susipažinęs su Biblija ir visa Izraelio istorija, teikėsi mums paaiškinti, kad taip atsitiko dėl klaidingo žydų kronikų ir padavimų interpretavimo. Prieš Kristų, Kristaus laikais ir po jo Jeruzalėje buvo saujelė paprastai ir nuoširdžiai tikinčių žmonių, kurie nepripažino fariziejų ir sadukėjų filosofinių naujovių. Jie save vadino paprastais izraelitais (*Bene Izrael pešutim*), o kiti juos vadindavo teisingaisiais (*Čadikim*). O sadukėjai, kurių sektos vardas susijęs su jų korifėjaus Sadoko vardu, rašė: *čudekim*. Iš tikrųjų prieš X amžių po Kristaus gimimo šių čadikimų, arba teisingųjų, misionieriai lankėsi Kryme. Ten apsigyvenusiems karaimams jie tvirtino, kad Mozės tikėjimas esąs tikrasis, ir priminė jiems kai kurias Senojo Testamento apeigas, kurios per tiek amžių blaškymosi atsiskyrus nuo tėvynės galėjo būti pamirštos. Tačiau šie Krymo karaimų reformatoriai neturėjo nieko bendra su sadukėjų mokymu*.

Po tokios įdomios emigracijos karaimai religines apeigas atlieka bibline hebrajų kalba, kurią moka geriau už rabinistus, o kasdieniniame gyvenime kalba totoriškai. Totorių kalbą jie priėmė jau vėlesniais laikais, kai, perėję Kaukazą, pateko į mongolams pavaldžius Europos kraštus. Išsiugdę savitą religinį tautinį charakterį, gal dar iš Persijos jie atsinešė nepalankų požiūrį į žydus rabinistus. Tai jiems būdinga iki šiol. Karaimai, uolūs Biblijos garbintojai, matydami ją iškraipytą rabinistų Talmude ir Komentare, turėjo teisę laikyti rabinistus atskalūnais. Be to, jie yra aukštesnės moralės už rabinistus. Paprasti ir nuoširdūs karaimai tiesiog dreba, matydami sukybes ir Talmudo iškraipytus Dievo įstatymus. Nors jų tikėjimas buvo kitas, bet jame, ne taip kaip žydų tikėjime, nėra netolerancijos kitoms gentims, todėl karaimai buvo nuoširdžiai priimami tuose kraštuose, į kuriuos juos nublokšdavo likimas. Jiems lengvai suteikdavo pilietybės teises. Suprantama, jie buvo labiau apsišvietę ir įgudę valdyti ginklą, nes, pavyzdžiui, kaip mes anksčiau sakėme, Izaakas Sangari, vienas iš jų protėvių, patraukė prie judaizmo visą chazarų gentį.

Į Lietuvą jie atvyko Vytauto laikais. Kartu su keliais šimtais totorių šeimų jie buvo apgyvendinti Lucke, Trakuose ir kituose miesteliuose. Kam Vytautas juos čia atgabeno? Sunku pasakyti. Galimas dalykas, kad karaimus, kovojusius chanų kariuomenėje, sugavo per mūsų. Iki šiol niekam nepasisekė rasti karaimų ir totorių apgyvendinimo privilegijų. A. Firkovičius mano, kad garsiosios Vytauto privilegijos, suteiktos 1388 m. Lucke per šv. Jono Krikštytojo oktavą⁵² ir patvirtintos kunigaikščio Boleslovo bei Kazimiero Didžiojo, kurias Čackis, nagrinėdamas žydų santykius su krikščionimis, vertino kritiškai, iš pradžių buvo suteiktos karaimams, o vėliau žydai talmudistai prie jų prisitaikė.

1388 metais, šv. Jono Krikštytojo dieną, Lucke Vytautas suteikė privilegijas Trakams, praplėsdamas ir išaiškindamas ankstesnius apdovanojimus, apie kuriuos aiškiai mini. Štai jų ištrauka: „Pranešame, – sakoma, – dabartinėms ir būsimoms kartoms, kurioms bus prieinamas šis raštas, kad mūsų žydams

⁵¹ Fariziejai – judėjų religinė politinė srovė (II a. pr. m. e.–II m. e. a.), kuri daugiausia rūpinosi išoriniu religingumu.

* Europos mokslininkai Godvinas, Ugolinas, taip pat ir mūsų Čackis žinojo apie čadikimus, bet nediršo jų vadinti atskira sekta. Jie vadinami švelniaisiais (*benigni*), teisingaisiais, tais, kurie pripažino Bibliją (*justi, qui se meditationi scripturae dabant*)... Dar jie buvo vadinami *Hassidim* vardu, kurį XVI a. Lenkijoje atgaivino ir pasisavino kita žydų sekta, pas mus paprastai vadinama kitajovcais. (Godvinas Viljamas (1756–1836) – anglų rašytojas. Pagrindiniame veikale *Samprotavimai apie politinį teisingumą* (1793) išdėstė anarchizmo teorijos pagrindus; Ugolinas (Ugolino Della Gherardesca; mirė 1289 m.) – Pizos tironas, išgarsintas Dantės. *Komentaras knygos rengėjų – red.*)

⁵² Šv. Jono krikštytojo oktava – birželio 24 d.

mūsų Trakų mieste suteikiamos tokios teisės ir privilegijos, kokias žydai turi Lemberge*. Koks jų privilegijų turinys, dabar įsakėme paaiškinti ir parašyti.“ Toliau eina žinomi Čackio nuostatai, iš kurių žymesnius verta paminėti.

Pavyzdžiui, žydams leista duoti priesaiką lygiai kaip ir krikščionims ir tose bylose, kuriose krikščionis yra atsakovas. Nuostatai teisingi ne tik tam amžiui. Kas nežino, kaip šį šimtmetį Vakarų Europoje buvo persekiojami žydai ir kaip jiems buvo sunku įgyti savo luomo teises? Žydams buvo leista priimti iš krikščionių visokius užstatus, išskyrus kruvinas skareles, šlapius drabužius ir bažnytinius indus, kaip daiktus, turinčius kriminalo žymių. Kas sužeidė arba užmušė žydą, per visą gyvenimą su visu savo turtu likdavo priklausomas nuo valdančiojo malonės. Leista žydams bendra tvarka verstis prekyba, nuo maito ir muitininkų revizijos atleisti mirusiųjų palaikai, „kuriuos žydai pagal savo papročius arba iš miesto į miestą, arba iš valstybės į valstybę, arba iš vienos žemės į kitą vežtų“. Tiems, kurie užpuola žydų sinagogą, nustatyta bausmė mokėti 2 talentus⁵³. Piniginėje byloje dėl 50 arba daugiau grivinių buvo leidžiama priversti izraelitą prisiekti Mozės penkiaknyge⁵⁴. Mažesnėse bylose reikalaujama prisiekti prie sinagogos. Uždrausta kalbėti, kad žydų apeigoms reikia krikščionių kraujo. „Bet jeigu kuris nors žydas buvo apkaltintas kurio nors krikščionio vaiko užmušimu, jeigu žydą kaltina už tai krikščionis, trys krikščionys ir daugiau žydų, jeigu tai įrodyta, tuomet tas žydas bausmę gaus tik už įvykdytą nusikaltimą.“ Tai reiškia, kad bausmė turi paliesti tik patį nusikaltėlį, neliesdama jo bendratikių. Siekiant išvengti arklių vagysčių, neleidžiama buvo žydams priimti jų užstatais kitaip, kaip tik dieną ir prie liudytojų. Paprastųjų miesto teisėjų teismo galia žydų nelietė. Jie pakludavo tik paties valdovo arba jo seniūno teismo valdžiai.

Tokios buvo pagrindinės Trakų karaimų civilinės buities teisės, kurios tapo vėlesnių laikų laisvių pamatu.

Kazimieras Jogailaitis, kuriam Lietuvos miestai dėkingi už suteiktas privilegijas, pirmasis įkurdino pastovesnę pagrindinę Trakų karaimų organizaciją. 1441 metais, pirmadienį po *Laetare* sekmadienio⁵⁵, privilegijoje** jis suteikė karaimams Magdeburgo teisę ir leido iš savo tarpo išsirinkti vaitą⁵⁶. Vaitas karaimų tarpusavio bylas, į kurias neįeina krikščionys, sprendavo pats. Jo nuosprendis galėjo būti apskundžiamas Trakų vaivadais.

Karalius Aleksandras patvirtino šias privilegijas, o Žygimantas Senasis 1507 m. antradienį prieš šv. Martyną⁵⁷ jas išplėtė. Buvo sustiprintos vaito teisės, činšai⁵⁸ nustatyti tokie pat kaip ir krikščionims ir Trakuose gyvenantiems totoriams. Mieste leista laikyti svarstyklės, vaško lydytojų dirbtuves, avių kirpyklas ir ganyklas. Karaimams garantuota jų asmens laisvė, prekiavimo teisės, teisė keliauti sausuma ar jūra. Pagaliau karaimai buvo atleisti nuo pareigos eiti pilies sargybą ir dirbti karaliaus laukus Senujų Trakų palivarke.

Atlikti vaivados sargybinių pareigas, kai jau didieji Lietuvos kunigaikščiai retai į Trakus atvykdavo, buvo laikoma žeminančia tarnyba, nes karaimai buvo pratę tarnauti valdovui.

Ponas A. Firkovičius pasakojo mums apie tradiciją, lig šiol gyvą tarp karaimų, kaip ginkluoti karaimų riteriai kiekvieną rytą, sukalbėję sinagogoje trumpą maldą, šauniai šuoliuodavo link tilto, nutiesto per Galvės ežerą į salos pilį, kur jie tarnaudavo Lietuvos valdovui. Ši tradicija gyvavo Vytauto arba Kazimiero Jogailaičio laikais. Vėliau Lietuvos valdovai, kaip minėjome, retai kada atvykdavo į Trakus.

* Lemberge (Lvove) buvo karaimų kolonija, kuri iki šių dienų vadinama Zarvanska.

⁵³ Talentas – senovės Graikijos, Babilono, Persijos, Mažosios Azijos šalių piniginis vienetas.

⁵⁴ Mozės knygos – senosios žydų įstatymų knygos. Mozė – Biblijos personažas, senovės žydų vadas, įstatymdavys, gyvenęs XIII a. pr. m. e.

⁵⁵ Po *Laetare* sekmadienio – po Džiaugsmingojo (Velykų?) sekmadienio.

** Puikiai išsilaikiusius Trakų karaimų privilegijų originalus teikėsi parodyti mums A. Firkovičius.

⁵⁶ Vaitas – LDK miesto, turinčio savivaldos teises, pareigūnas. Mieste turėjo aukščiausią valdžią, vadovavo miesto gynybai.

⁵⁷ Antradienis prieš šv. Martyną – lapkričio 3 d.

⁵⁸ Činšas – feodalinė žemės renta, mokama pinigais arba natūra žemės savininkui.

Toliau plėsdamas laisves, kuriomis Lenkijos valdžia apdovanodavo karaimus, Žygimantas Augustas dovanojo jiems Trakuose 20 valakų⁵⁹ žemės, įsakė margais⁶⁰ išmatuoti aikštes, sulygino Trakų ir Kauno privilegijas, leido bendruomenei bausti savo nusikaltėlius prakeikiant arba išvarant juos iš miesto. Ir šis sprendimas turėjo būti galiojantis. O 1551 m. gruodžio 29 d. Žygimantas Augustas sumažino jiems mokesčius nuo tūkstančio tuometinių raudonųjų zlotų iki vieno raudonojo zloto⁶¹ nuo šeimos, neatleidžiant nuo šio mokesčio ir nevedusių žmonių.

Steponas Batoras 1582 m. birželio mėnesį atleido karaimus nuo prievolės suteikti patalpas tiek kariuomenei, tiek ir didikams, kurie, atvykę į Trakus, paprastai elgdavosi savavališkai. Trakų vaivada Steponas Zbaravskis 1577 m. leido karaimams vežti savo prekes į jomarkus. (Radome pėdsakų, kad jie plačiai vertėsi prekyba, prekes veždavo iki Kauno ir per Augustavo muitinę nemokamai perveždavo milą.) Tas pats S. Zbaravskis 1576 m. leido jiems aikštėje statyti namą savo vaikų mokyklai. Sinagogą jie turėjo gerokai anksčiau. Tai yra žinoma iš užrašų, kad, kilus miesto gaisrui ir sudegus karaimų sinagogai, 1533 m. buvo pastatyta nauja. Leidimą statyti sinagogą už tam tikrą mokestį duodavo Vilniaus vyskupas su sąlyga, kad sinagoga būtų toliau nuo bažnyčios ir kad besimeldžiančių izraelitų šūkalojimais netrukdytų krikščionių pamaldoms. Sinagoga turėjo būti paprastos struktūros. Jos stogas negalėjo būti aukštesnis už bažnyčios bokšteliu. Pagaliau savo mirusiuosius karaimai privalėjo laidoti tik saulei nusileidus be jokių iškilnių*.

Karaimui galima buvo laikyti krikščionis samdinius ir valdyti dvarus su baudžiauninkais. Tai laisvė, kuri žydams talmudistams Lenkijoje buvo griežčiausiai uždrausta**. Visi valdovai, pradedant Žygimantu I ir baigiant Stanislovu Augustu, patvirtindavo Trakų karaimų privilegijas. Kiekvienas iš jų garantuodavo svarbiausią jų laisvių sąlygą: laisvai iš savųjų rinkti miesto vaitą, kuris buvo jų bylų teisėjas.

Kaip liudija Gracianis, kuris 1515 m. su garsiuoju kardinolu Komendoniū aplankė Lenkiją, o po Volynę keliavo su Vaitiekumi Lackiu, čia ne visi žydai verčiasi prekyba. Daugelis iš jų turi savo žemės, užsiima medicina ir astrologija. Šis tvirtinimas, atrodo, susijęs ir su karaimais, kurių kaimus keliautojas galėjo matyti Podolėje.

Svarbi buvo religinė ir civilinė pono karaimų vaito reikšmė Trakuose. Vaitas privalėjo turėti nepaprastą galvą. Turėjo gerai nusimanyti apie krašto teisę, mokėti lenkų ir lotynų kalbas, kad susidorotų su visa Trakų teismų advokatūra, su pretenzijomis didikų, pripratusių žeminti žydus, kuriuos jie nelabai skyrė nuo karaimų. Didikai mėgdavo žeminti kanalo⁶² seniūnijos tarybą ir neturtingą bendratikių liaudį.

Trakų metropolija, pavaldi teisminei vaito valdžiai, susidėjo iš Trakų, Naumiesčio, Biržų, Podvolskio, Salantų, Jeziorsko ir Kruonio karaimų kahalų. Joje buvo svarstomos bylos, skirstomi ir renkami mokesčiai, baudžiami ir įspėjami nusikaltėliai, čia tekdavo ginti bendratikių interesus nuo krašto įstatymų ir teismų. Tai darė įtakos genties moralei, nes teismas rūpinosi, kad kaltininkas nepažemintų jų genties.

Su savo tikybos dvasine valdžia (su Biblijos žinovais, rabinais, mokiniais) ponas vaitas lengviau sutardavo. Iš popierių, turimų po ranka, matome, kad neretai šios dvi jėgos padėdavo viena kitai,

⁵⁹ Valakas – LDK žemės ploto vienetas (XVI a. antroje pusėje–XIX a.) lygus 21,368 ha.

⁶⁰ Margas – žemės ploto matavimo vienetas. LDK pradėtas vartoti XVI a. vid. ir buvo lygus 0,71 ha.

⁶¹ Raudonieji zlotai – senosios Lenkijos ir Lietuvos monetos, tikrieji auksinai. XVI a. už du raudonuosius zlotus (auksinus) duodavo vieną dukatą.

* Teko matyti tokį leidimą karaimams statyti sinagogą Naujamiestyje, išduotą Vilniaus vyskupo Ignoto Masalskio 1765 m.

** Niekur neradome parašyta, kad kuris nors Trakų karaimas būtų turėjęs dvarą su baudžiauninkais, o vien tik iš lūpų į lūpas perduodamus pasakojimus. Tačiau apie teisę turėti dvarą ir baudžiauninkų byloja ištrauka iš Lucko pilies knygų, rašyta 1584 m. balandžio 27 d. Tai yra teisė parduoti „Omelianikų, Dvoryščiaus, Šelatkovo dvarus su žmonėmis, žemėmis, laukais, pievomis, tvenkiniais ir malūnu“. Visa tai jo karališkosios didenybės sekretorius Vasilijus Božobohatas ir jo žmona Hana, kilusi iš Sokolų, pardavė Lucko žydui Iljai Haškovičiui. Sudarant pardavimo aktą, ten pat buvo teismo vykdytojas ir du bajorai liudytojai.

⁶² Kanalas – tai Rytų Europos žydų bendruomenės savivalda ir pati bendruomenė (XIV–XIX a.).

ruošdavo mokesčių tarifus, nagrinėdavo karimų bylas, grasindavo civilinėmis bausmėmis ar religiniu prakeikimu.

Sunkiau būdavo patricijams susidoroti su liaudimi, kuri kai kada norėdavo išsiveržti iš jų teisinės ir teokratinės įtakos. Tokiais atvejais tekdavo kreiptis į vaivada su prašymu, kad sutramdytų jėžūliuosius. Yra išlikę keletas įvairių amžių vaivados mandatų, kuriuose karimams įsakoma būti paklusniems jų pačių išrinktam vaitui. Smarkius ginčus su bendruomene sukeldavo Labanosų giminė, kurios nariai iš eilės vienas po kito visą šimtmetį ėjo vaito pareigas.

Samuelis Abramovičius Labanosas šį bendratikių nepaklusnumą patyrė 1722 m., kai vaivada buvo Kazimieras Oginskis. Tokio pat likimo sulaukė po 20 metų (apie 1740 m.) išrinktasis vaitas kaip tik po Trakuose siautėjusios baisios epidemijos, nuo kurios mirė pusė karimų. Liaudis, pasileidusi nelaimės metu (nes ir nelaimei būdingos savos bakchanalijos), ištrūko iš pono vaito valdžios, suplėšė jo tegul ir ne visai teisingus mokesčių tarifus. Veltui 1742 m. gegužės 16 dienos mandatu, išleistu lenkų kalba, „visai bendruomenei, kuri liko šiame krašte“, kurios vyriausioji galva ponas vaitas buvo, jis kartu su jam palankiu vyresniuoju ir dvasinių reikalų žinovu Salomonu Maskevičiumi grasino prakeikimu ir 50 kapų lietuviškų grašių bausme. Bendruomenė ir toliau buvo nepaklusni. Kitas vaitas – Abrahamas Labanosas (gal ankstesniojo sūnus?) 1755 m. įteikė Trakų vaivadai Aleksandrui Pociėjui raštą, kur skundėsi bendruomenės nepaklusnumu. Dar kitas, Samuelis Labanosas (gal anūkas), skundėsi dėl to paties reikalo 1779 ir 1784 m. vaivadoms Andriui ir Tadiui Oginskiams.

Vienodas laiškų stilius liudija, kad kivirčų tarp vaito ir bendruomenės dažnai kildavo. Vaivadijos kanceliarija surašė taisykles, primenančias karimams, kokios jų pareigos vaitui. Vienodos pavardės Trakų vaivadų ir vaitų iškalbingai liudija apie kilminguosius aristokratus, kurie jėga veržėsi tiek į vaivados kėdę, tiek ir prie kuklaus mažo miestelio kahalo staliuko. Betgi Lenkija gyrėsi, kad yra Respublika, o Trakų karimai – kad laisva valia renkasi vaitą! Iš tikrųjų! Sunku suprasti tuos laikus. Tikriausiai reikia tikėti jėzuitų panegirikomis apie dorovės ir nuopelnų paveldėjimą.

Ramiai vykdydami Mozės įstatymus, nesugadintus Talmudo klaidomis ir netolerancijos dvasia, versdamiesi prekyba, žūkle bekraščiame Galvės ežere, daržininkyste derlingose žemėse, nė karto neapkaltinti jokių kriminaliniu nusikaltimu, Trakų karimai gyveno atsivėrę savo privilegijomis, jautėsi globojami ir saugūs. Pavieniai pono vaivados išsišokimai arba bajorų piktnaudžiavimas dar nereiškia, kad vietinių gyventojų ir karimų santykiai buvo blogi.

Tirdami trijų amžių karimų teises, privilegijas ir įvairiausių kitus reikalus, radome tikrai vienintelį įvykį, kad karimai tapo šlėktų savivalės aukomis. Tai buvo 1773 m. vasario 9 d. po seimelio posėdžio. Dievas žino, kuo karimai įžeidė seimelyje posėdžiavusius bajorus, o tiksliau – vieną jų partiją, kurios maršalka buvo Ignacas Skinderis. Įžeisti bajorai, ginkluoti kardais, kirviais, kuolais, užpuolė karimų sinagogą. Sulaužė duris, atplėšė užraktus, sukapojo stalą, ant kurio dedami Dievo įsakymai. Buvo paimta šventyklos pinigai, aukso bei sidabro dirbiniai ir kitos vertybės: sidabrinė ranka, kuria rodoma skaitant dešimt Dievo įsakymų, sidabrinės plokštės, damastiniai dėklai Dievo įsakymams, atlaso užtiesalai, kuriais užtiesdavo mensą⁶³, taurės, liturginiai rūbai ir t. t. Pagrobtos ir suplėšytos senos XV ir XVI a. knygos, penkiaknygių nuorašai pergamento aplanais. Visa tai išstisios darbščios ir pamaldžios kartos aukojo Dievo namams. Sukapoti suolai, nuplėšti nuo sienų paveikslai, sumušti karimai, kurie gynė Dievo namus.

Energingas vaitas Abrahamas Labanosas, atlikęs abdukciją, sušaukė ponus bajorus: Skinderį, Zelvą, Siekį, Pacevičių, Lukaševičių, Mankovskį ir kitus į Trakų miestą. Nors neturime bylos aprašo, bet esame tikri, kad nuskriaustieji ne veltui kreipėsi į krašto teisingumo organus. Mat jau ir tais laikais teisingumas nugalėdavo įsisiautėjusių šlėktų savivalę. O karimai, kurių, ne taip kaip žydų, neslėgė nepripažinimo

⁶³ Mensa – stalo, dėžės, kai kada sarkofago pavidalo apatinė altoriaus dalis.

dėmė, neužgaudami šlėktų orumo, galėjo juos paduoti į teismą. Nes jie ir patys *ipso iure* buvo pusiau bajorai. Jie laikė save tikrais šio krašto piliečiais, o ne svetimais, kaip kad žydai talmudistai.

Karaimai ėjo karo tarnybą. Jau kalbėjome apie karaimų gvardiją, saugojusią karalių, ir apie tai, kad jie buvo atleisti nuo pareigos eiti tarnybą prie vaivados.

Žygimanto III laikais karaimai išreikalavo iš karaliaus privilegiją, kuri atleido juos nuo karo prievolės, aiškindami tuo, kad jie verčiasi žemdirbyste, žūkle ir netinka kariuomenei. Tačiau randama daugybė žinių apie karaimus, tarnavusius kariuomenėje. A. Firkovičius papasakojo padavimą, kuriame minimas karaimas Natonas, kuris šauniai tarnavo XVII a. ir buvo pasiųstas kažkurio Lenkijos karaliaus pasiuntiniu pas totorių chaną. Grįžtantį jį užpuolė klajoklių plėšikų gauja. Gindamasis Natonas nukirtęs jų vadui ausį ir tuo įgijęs jo pagarbą. Gausiai apdovanotas, jis keliavęs toliau. Karaimas Nisanas Juzefovičius, kaip vienas iš kahalo seniūnų, užsirašė jo didybės Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vėliavininku. Ta jo tarnyba gali būti įrodymas, kad dar buvo karaimų vėliava. Jonas Kazimieras, 1665 m. lapkričio 26 d. Dolhinove suteikdamas privilegiją statyti Trakuose karaimų sinagogą ir mokyklą, pareiškė, kad tai daras atsidėkodamas daugeliui karaimų už karo tarnybą prie jo asmens.

Iš mokslų matematika ir medicina buvo tie dalykai, kurie katalikiškoj, jėzuitų viešpatuojamoj Lenkijoje galėjo būti prieinami ir nekrikščionims. Todėl matematika ir medicina buvo sritys, kuriose dažnai pasižymėdavo karaimai. Kai kurie jų jaunuoliai mokėsi Vilniaus akademijoje, kiti vykdavo studijuoti į užsienį. Karaimų rašyti teisių dokumentai, kuriuos turime po ranka, rodo, kad jie moka lenkų ir lotynų kalbas, pažįsta krašto įstatymus taip gerai kaip ir kiti bajorai. Tikimės pasitarnauti istorijos mokslui Lenkijoje ir įrašyti kelis vardus žymių mokslininkų, kuriuos yra davusi Trakų karaimų bendruomenė. Juos mes pateikiame iš užrašų hebrajų kalba.

Kaip matematikas, gydytojas ir filosofas pasižymėjo Jozešas, Jehudės sūnus, gimęs 1593 m., miręs 1663 m. Jozešo sūnus Abrahamas, vieno iš Lenkijos didikų gydytojas, miręs kažkokiam Surdakų dvare, parašė hebrajų kalba puikią knygą *Massa H'aam (Sunkumai valdyti liaudį)*. Supykęs dėl kažkokios tėvo padarytos skriaudos, neatidavė savo knygos karaimams, o, kaip liudija į lotynų kalbą išverstas raštas, pardavė ją jėzuitams. Kūrinys, kurio nei originalas, nei vertimas nebuvo išspausdinti, žuvo. Ši knyga buvo septynių dalių, kurių pavadinimai tokie: 1. Teisių saugotojas; 2. Suklastotų ženklų naikintojas; 3. Dievo auka; 4. Gyvatė virš vėliavų*; 5. Izraelitų apeigos; 6. Nukamuotojo širdis; 7. Vilties sūnus.

Iki šiol karaimai atmena mokytą ir garsų vyrą Ježą Nizanovičių – Biblijos žinovą (Šventojo Rašto daktarą), Radvilų dvaro gydytoją, gimusį 1595 m., mirusį 1666 m. Keliaudamas po užsienio kraštus, vertėsi gydytojo darbu didikų dvaruose. Mirė savo gimtajame Trakų mieste. Yra išlikusios jo, kaip gydytojo, užrašų knygelė ir pastabos, rašytos taisyklinga lotynų kalba. Toje pačioje knygelėje šalia gydytojo pastabų yra hebrajiškų užrašų, tiek iš istorijos, tiek ir asmeniškų. Juos išvertė A. Firkovičius. Čia užrašyti Trakų įkūrimo, gaisrų, prieš antpuolį metai, savo gyvenimo aplinkybės*.

Vienoje iš savo pastabų karaimų mokslininkas Jeza Mizanovičius skundžiasi, kad per rusų antplūdį Trakuose 1655 m. sudegė jo namas, buvo sunaikinta svarbiausia jo bibliotekos dalis. Neturėdamas knygų, jis negalys toliau mokytis ir rašyti veikalų, kokius esąs sumanęs.

* Hebrajiškai *Safar al Nes* – tai aluzija į Mozės stebuklus, o perkeltine prasme reiškia stebuklą. Tad ketvirtosios dalies pavadinimas maždaug toks: „Apie stebuklus“.

* Vieną tokią Jezos Nizanovičiaus pastabą, nekreipdami dėmesio į supainiotas datas ir pavardes, pateikiame tiksliai išverstą iš hebrajų kalbos, kad kas nors iš istorikų ją išnarpliotų. Mes patys šiuo metu ja negalime užsiimti, nes neturime nei laiko, nei šaltinių. „Išvarymas iš Lietuvos žemių visų žydų, kurie buvo Lietuvos kunigaikštystėje 5255 m. nuo pasaulio sukūrimo. Juos išvariusio kunigaikščio vardas Aleksandras. Priėmė juos jo brolis, Lenkijos karalius Albrechtas. Jie buvo Ratmio mieste iki 5263 m. Ir tais metais grįžo jų Albrechtas po savo brolio mirties.“ Iš šios pastabos matyti, kad teologas, filosofas ir medikas visai nepažino savo krašto istorijos ir nežinojo valdovų eilės. Tačiau jo užrašytas faktas privalėjo turėti kokią nors pagrindą. A. Firkovičiaus nuomone, žydų išvarymo metai (5255) atitinka 1491 mūsų eros metus, o jų sugrįžimo metai (5263) – 1503 metus. Apie žydų persekiojimą Aleksandro laikais Čackis cituoja Sandomežo kanauninko Jokūbo Zabarovskio 1502 m. rašytą panegiriką tam karaliui. Autorius giria valdovą, kad žydams atversti ištraukęs persekiojimo kalvą iš makšties.

Be medicinos, jis domėjosi teologija ir filosofija. Jo amžininkas Jeza Zorachas Natanovičius garsėjo kaip matematikas. Jis susirašinėjo su Radvilų gydytoju, izraelitu Juzefu Salomonu Dalmadygu, kilusiu iš Kandijos⁶⁴. Jų laiškas išspausdinti 1721 m. Amsterdame hebrajų kalba išėjusioje knygoje *Elim*. Tikslus jos pavadinimas toks: *Dvylika šaltinių ir septyniasdešimt upelių, arba 12 ir 70*. Tai yra 82 klausimai ir atsakymai iš matematikos ir gamtos mokslų. Čia yra geometrijos, trigonometrijos, mechanikos, fizikos ir astronomijos, kur nagrinėjamas Koperniko mokslas, klausimų. Taip pat svarstomos medicinos problemos, gydytojams patariama uoliai studijuoti gamtos mokslus. Sunku pykti dėl to, kad kas nors nėra praaugę savo amžių. Nereikia stebėtis, kad čia yra pokalbių apie talismanus, kerėjimus ir apie būdus, kaip juos panaikinti, taip pat čia rimtai gvildenami astrologijos ir alchemijos klausimai. Bet vis dėlto šie du Lenkijos izraelitai, diskutuojantys vienas su kitu gyvenimiškais mokslo klausimais, – tai puikus pavyzdys jėzuitams, kuriantiems įžvalgias panegirikas šlėktų garbei arba rašantiems pamaldžius dialogus.

Knyga *Elim*, kuri žydų mokslininkų bibliotekose nėra retenybė, nusipelno, kad mūsų mokslininkai ją kruopščiai ištirtų.

Arono sūnus Salomonas, karaimas iš Pasvalio, knygoje *Arpyryon* Švedijos karaliui Karoliui XI išdėstė savo tikėjimo esmę. Atrodo, kad jis Karoliui XII yra aprašęs Lenkiją.

Privilegijų rinkinyje saugomas Lietuvos etmono Michalo Servaciaus Višnioveckio laiškas, primenantis kareiviams audringus Lietuvai laikus (1706 m). Jame prašoma Pasvalyje saugoti šalyje ir Višnioveckių namuose žinomo gydytojo, karaimo Abrahamo Maskevičiaus butą.

Tiek mums pasisėkė sužinoti apie Lietuvos karaimų mokslininkus senaisiais laikais. Būtinybė apžvelgti dabar gyvenančius neleidžia man apie juos plačiau kalbėti.

Abrahamo Firkovičiaus vardas nušvies nemaža gerbiamos karaimų giminės mokslininkų Lenkijoje. Jo veikalai apie senovę, kuriuos šiuo metu ruošiamasi paskelbti spaudoje, išgarsins jį tarp Europos mokslininkų. Pavyzdžio neturi jo atsidavimas archeologijai, kokį jis, 70 metų senelis, parodė savo kelionių metu. Jo, kaip rašytojo, darbštumas ir atkaklumas turėtų sugėdinti ne vieną jaunąjį mūsų mokslo levitą, kuris tik šį tą arba ir visai nieko mokslui nėra nuveikęs, o pasivadinęs šauniu literato vardu mano, kad jau turi teisę užmigti kino miegu ant menkų savo laurų.

Grįžkime prie karaimų. Dauguma iš jų jaunuolių pirmąjį išauklėjimą gauna Vilniaus gimnazijoje, toliau – Rišeljė licėjuje Odesoje; vienas kitas iš jų pasižymi ir išlavintu protu, ir širdimi. Daugelis iš Trakų karaimų, negavusių didesnio išsilavinimo, moka rašyti lenkiškai ir rusiškai. Kiti gerai pažįsta savo kraštą. Visų jų nuoširdus taurumas kelia užuojautą.

Karaimų drabužiai, išskyrus dvasininkų, niekuo nesiskiria nuo vietinių gyventojų. Vargšas amatininkas ir turtingas pirklys rengiasi pagal savo padėtį. Moterų drabužiai taip pat niekuo ypatinga nepasižymi. Rytietiški broožai, dar išlikę jų veiduose, liudija tyrus papročius, kuriuos jie sugebėjo išlaikyti per šimtmečius.

Mes dalyvavome vakarinėse pamaldose, kurios vyko kukloje medinėje karaimų sinagogoje, stovinčioje gale miesto. Maldos namai panašūs į mažą katalikų bažnytelę. Paaukštintime altorius, puoštas kolonomis ir Biblijos išrašais. Cimborijoje⁶⁵ saugomi šventųjų knygų nuorašai, suvynioti į ritinėlius ir įdėti į vertingus sidabro bei aksomo dėklus. Apžiūrėjome kai kuriuos iš šitų ritinėlių, menančių žilą senovę.

Liturginiai karaimų kaplano drabužiai – tai spalvota šilkinė alba, arnotas su Salomono herbo atvaizdu ir juodo aksomo koptūras, panašūs į tuos, kuriuos vilki graikų ir rusų tikėjimo vienuoliai. Kaplanai augina barzdas. Jie užveda psalmę ir maldą, o vyrai, stovėdami tarp suolų, esančių abiejose sinagogos pusėse, giedodami atsako choru, kuris, žinoma, galėtų kiek darniau skambėti. Moterys stovi paaukštintoje

⁶⁴ Kandija – itališkas Kretos pavadinimas.

⁶⁵ Cimborija – baldakimo pavidalo antstatai viršum statulos, sosto ir kt. Viduramžiais tai – Švenčiausiojo Sakramento laikymo patalpa, vėliau – indas su jame laikomomis konsekruotomis ostijomis komunijai.

galerijoje, ten, kur katalikų bažnyčiose yra vargonai. Zakristija, kurioje kaplanas apsivelka, yra sinagogos prieangyje.

Tačiau per daug užsišnekėjome. Valtis paruošta. Nusamdytas karaimas mielai mus nuplukdys per žaliąsias ežero bangas. Vaizdingi salos pilies griuvėsiai iš tolo šypsosi. Ten, prie griuvėsių, papasakosime apie šios pilies praeitį. Papasakosime apie praeitį ir šio šiandieną mažo, o kažkada labai reikšmingo miestelio.

III

Ežeras. Pilies griuvėsiai. Freskos. Svajojimai apie Kęstutį ir Vytautą. Trakų įkūrimas. Kiti istoriniai įvykiai, susiję su Trakais.

Žiūrėk, štai šauni Kęstučio pilis,
Tai jo valdos, kiek užmato akis.
Virš pilies bokštas – pagonių koplyčia.
Ten tirštuos smilkaluos švyti
Dievo Perkūno auksinis veidas,
Žvelgia briliantinės akys skaidriai.
Matai tas plačias melsvas erdves,
Tas Trakų pilis, tas Trakų marias?
J. Slovackis „Hugo“

Plaukiame per putojančias, iš tolo mėlynas, o iš arti žalsvas Trakų bangas. Nutolsta miestelio panorama. Dvylika salų, išsibarsčiusių banguojančioje vandens mėlynėje, nuostabiai gražiai savo žaluma pajvairina ežerą, bekraštį, gilų, dvelkiantį vėsa. Meili ramybė apgaubia širdį tyloje, kurią sudrumscia tik irklų pliuškenimas. Užsisvajojęs žmogus, maldingai nusiteikęs pamatyti šventas praeities relikvijas, priartėja prie įspūdingų pilies bokšto griuvėsių, įžengia į salą ir čia viską apžiūri iš arti.

Jau 470 metų, kai čia nebėra dievo Perkūno šventyklos. Jo statula, kurios veidas iš gryno aukso, jau nebežvelgia savo žėrinčia briliantine akimi į savo garbintojus. Jau keturi su puse šimtmečio Kęstučio palaikai guli Šventaragio slėnyje. Tačiau pagoniškos lietuviybės ir Kęstučio dvasia dvelkia iš šių griuvėsių, iš šaudymo angų ir langų, sklinda iš ežero, reikalaujama pagarbos. Verždamasis per griuvėsius ir skverbdamasis per ant jų išaugusius erškėčius, žmogus mielai sutiktų per vieną akimirką apibėgti pilies liekanas, pavydėdamas lengvumo ožkoms, kurios, karštydamosi po bokštų griuvėsius, apgraužia jaunas šakeles, išaugusias ant jų aukščiausių viršūnių.

Stačiakampio formos pilis stebina savo didumu. Platesnioji dalis yra 40, o šiauresnioji – 25 sieksnių. Apskriti bastionai iškilę gynybinių sienų kampuose. Tik vienas iš jų didingiau stūkso, o kiti pusiau sugriuvę. Keturkampis bokštas dar išdidžiau kelia savo laiko sužalotą viršūnę, kurioje žioji seniai neįstiklintų langų mirusios akys.

Pilies plotas padalytas į du kiemus, apjuostus pylimu. Pastatas buvo triaukštis. Antrajame aukšte įrengti butai ir sandėliai, trečiasis buvo skirtas gynybai. Iš lauko pusės pilis visai nebalta; švyti raudonos plytos ir pilki akmenys. Viduje kur ne kur išlikę tinko, o ant jo – piešinių likučiai. Dar 1822 m. Vincentas Smakauskas⁶⁶ vienoje antrojo aukšto salėje suskaičiavo ir perpiešė 12 paveikslų, o tiksliau – 12 piešinio fragmentų. Dabar tinkas jau nutrupėjęs, lietus nuplovė dažus, ir vos vienas kitas teptuko brūkštelėjimas matyti. Vienoje nišoje dar likę pėdsakai figūros, kurią Smakauskas pažymėjo antruoju numeriu, vaizduojančios profiliu soste sėdintį vyrą, o prieš jį – kažką gyvai pasakojančią moterį. Šios

⁶⁶ Vincas Smakauskas (1797–1876) – tapytojas, grafikas. Studijavo, o vėliau dėstė Vilniaus universitete.

nišos viršuje išlikusi freska, kurioje vaizduojamas atsigręžęs į žiūrovą vyras, vienoje rankoje laikęs kažką panašaus į kalaviją, kitoje – žemėlapi (Smakauskas, Nr. 3). Visiškai nedrįstame spėlioti, nei kada paveikslai piešti, nei kokia šios salės paskirtis. Vis dėlto atkreipiame dėmesį į šios figūros panašumą į Žygimantą Kęstutaitį didingame antspaude, kuris pavaizduotas Mykolo Balinskiego *Vilniaus miesto istorijoje*. Švč. Mergelės Marijos paveikslas, kurio Smakauskas nepastebėjo, bet kuris mūsų akyse kartu su tinku nukrito iš trijų sieksnių aukščio ir susikūlė į smulkiausių trupinėlius, taip pat viena figūra, atrodo, Pranciškono (Lietuvos apaštalo) drabužiais leidžia manyti, kad čia galėjusi būti koplyčia.

Kituose piešiniuose vaizduojamas kunigaikštis soste, o priešais jį – maldingai nusiteikę žmonės (V. Smakausko piešiniai Nr. 2, 4, 7, 8, 11, 12). Atrodo, kad tai buvusios teismo arba pasiuntinių priėmimo patalpos. Nors salės paskirtis galėjo ir keistis. Vytauto ar jo brolio Žygimanto laikais čia buvo teismas, o Kazimiero Jogailaičio – koplyčia. Ši išvada greičiausiai teisinga, nes Smakauskas yra pastebėjęs ant freskų atnaujinimus, atliktus mažiau gabios rankos po 150 metų.

Vieno iš geriau išsilaikiusių bastionų lango angoje, tarp griuvėsių, akmenų ir plytų, mėgdavau sėdėti ir svajoti valandų valandas, žvelgdamas į ramų dangų ir neaprėpiamas ežero bangas, atsimušančias į bokšto pamatus. Atsidūrus prieš pagoniškos Lietuvos griuvėsių galybę, prieš vandenį, kurie buvo įvairiausių šios pilies išgyvenimų liudytojai, mintys apie praeitį sukdamo galvą, apsvaigindavo ir nuklaidindavo į tolin nuplaukusius metus taip gyvai, kad, rodos, girdėjau besikaujančiųjų šauksmus, mačiau priešų valtis, plaukiančias link mūrų, o ant mūrų – narsiuosius lietuvius, pasirengusius duoti atkirtį strėlėmis ir akmenimis. Užpuolikai su blizgančiais ginklais, plunksnomis pašiauštais šalmais, baltais apsiaustais su kryžiais. O tie, kurie ginasi, – su lūšies kepurėmis, meškenomis, su ilgomis ietimis, akmeniniais kirviais. Jų vadas mažas, kresnas, žvalus senelis, apsiautęs meškena, švytinčiomis akimis trimituoja ir galingu balsu lietuviškai saviesiems įsakinėja. Tai Kęstutis – paskutinis senosios Lietuvos konservatorius. O prie jo – jaunas, gražus, ilgaplaukis, dailus kaip Apolonas, rūstus kaip Marsas Vytautas. Jis atstovas nenugalimos jaunosios Lietuvos, kurią jau pasiekė tikėjimo ir pažangos šviesa, kuri tik viena gali išgelbėti nuo kraugerių kryžiuočių riterių šio krašto nepriklausomybę.

Tokie reginiai aplankė mane Trakų pilyje. Prieš mano akis praskriejo įvairios šios galingos pilies istorijos akimirkos.

Iš šio bokšto aukštybių žvelgdamas tai į mėlyną ežerą, pilną žalių salelių, tai į gretimų apylinkių vaizdus, kurie tolyje baigiasi kalnais ir miškais, tai į jaukų, tylų, mažą ir neturtingą miestelį su bažnyčių bokšteliais, kylančiais virš kuklių medinių karaimų namų stogų, trumpai papasakosiu šios pilies ir miesto istoriją, seniau garsią, o šiandien apkerpėjusią kaip šitie akmenys, praeitin nuplaukusią, ištrintą iš žmonių atminties kaip šios ežero bangos, kurios putodamos ir šniokšdamos turi užleisti vietą vis kitoms bangoms.

Trakų pavadinimą pirmą kartą XII amžiaus pabaigoje yra paminėjęs *Snoris Sturlusonas*⁶⁷ iš Islandijos, autorius įdomios šiaurės žemių istorinės kronikos *Historiae regum septentrionalium*. Lagmanas, arba savo salos teisių saugotojas, kuris nežinia kada ir kokios audros į šiuos kraštus buvo atneštas, paliko atsiminimų apie Vilnių ir Trakus. Būdamas vokiečių, aišku, iškraipė vietovių pavadinimus: Vilnių vadino *Velni*, Trakus – *Tyrki*, Merkinę – *Misiri*. Nieko vertinga apie šias apylinkes jis nepasakė, tik tiek, kad čia rado apsigyvenusius normanus, su kuriais sugebėjo susikalbėti jų kalba.

O tuo metu, galbūt ir dar anksčiau, ten, kur dabar Senieji Trakai, turėjo būti lietuvių gyvenvietė, vadinama *Ghurgani*, kurioje stovėjo Lietuvos kunigaikščių pilies, dievų šventovė ir žmonių buveinės. Gyvenvietė tęsėsi kone iki Vilniaus, lyg su juo sudarytų vieną miestą.

⁶⁷ Snoris Sturlusonas (1178–1241) – islandų poetas, istorikas, valstybės veikėjas. T. Čackis paskelbė, kad Snoris Sturlusonas lankėsi Lietuvoje ir vėliau vienoje sagoje paminėjo *Velni* ir *Tryk* vietas, atseit Vilnių ir Trakus. Iš T. Čackio šių žinių perėmė XIX a. ir kai kurie XX a. istorikai. Publikuotose Snorio Sturlusono sagoje vietovių *Velni* ir *Tryk* nėra.

Žinodami, kaip mažai Lietuva buvo apgyventa, negalime manyti, kad tų namų juosta niekur nenutrūko. Anaiptol, tarp aukštų kalvų, beržynuose, ąžuolynuose, pušynuose buvo laukymų, kurios, išdirbtos akmeniniais kūjais ir medinėmis lazdomis, tapdavo ariamais laukais. Jose stovėdavo lietuvių kiemelis, arba ūkis. Tai buvo pavieniai namai su bitynais, su dievų giraitėmis, su šventais žalčiais, kurie čia laisvai veisėsi, su pastatais, virš kurių amžinai kilo šventosios ugnies dūmų kamuoliai. Tai buvo kirtavietė, skynimas, lietuviškai vadinamas *traku*. Iš to ir kilo vietos pavadinimas.

Ghurgani gyvenvietė ar nuo priešų antpuolių, ar nuo laiko žlugo su savo dievų šventyklomis ir savo pavadinimu, o pavadinimas *trakas* išliko žmonių lūpose. Taip šį pavadinimą išgirdo *Snoris Sturlusonas*. Tokį jį daugiau kaip po šimto metų rado Gediminas, kai 1321 m. atvyko į šias apylinkes medžioti. Vieta jam patiko, ir iš Kernavės jis perkėlė čia savo sostinę.

Tai buvo neištaigi didžiosios valstybės sostinė, kukli, kaip buvo kukliai išsivystęs Gedimino Lietuvos visuomeninis gyvenimas. Tačiau išmintingas buvo didžiojo Lietuvos karžygio sprendimas perkelti savo sostinę iš vienos vietos į kitą. Tai reiškė suburti išsiblaškiusius krašto gyventojus į patogesnę vietą, statyti čia tvirtoves, kurios apgintų žmones ir jų nuosavybę nuo priešų antpuolių, užtvirtų plėšikams kelią ir neleistų siaubti krašto. Gediminas čia pastatė pilį, apjuosė ją apkasu ir pylimu, subūrė gyventojus. Taigi padarė viską, ką galėjo padaryti senajai *Ghurgani* gyvenvietei, arba dabartiniams Seniesiems Trakams. Norėdamas geriau pažinti savo kraštą, pagyventi jame, Gediminas vėl perkėlė savo sostinę. Šįkart – netoli senosios. Ypatinga jo akis mokėjo įvertinti savo žemes, žinojo, kur graži gamta susijusi su karine gynybine jėga. Tai garantavo gyventojams puikų ir saugų prieglobstį. Tokią vietą jis rado prie plataus kaip jūra, mėlyno kaip dangus Galvės ežero. Mostelėjo ranka savo žmonėms, davė ženklą daugybei karo belaisvių pradėti darbą. Prinešė akmenų, išdegė plytų. Ir iškilo virš paties ežero gynybinė pilis. Ir šiandien ji čia stovi, palenkusi savo akmeninę griūvančią viršūnę. Gediminas šią vietą pavadino Naujaisiais Trakais ir į čia perkėlė savo buveinę*.

Daugiau kaip 530 metų prabėgo nuo to laiko, kai šios vietos buvo pažymėtos istorijos žemėlapiuose, kai čia padėtas pirmasis tvirtovės akmuo. O prieš 500 metų prie šio plataus ežero galbūt stovėjo herulų⁶⁸ ar kitos genties, kurią ir pavadinti sunku, lūšnelės. Sunku įsivaizduoti, kad, apgyvendinant Lietuvą prieš tūkstančius metų, pirmą kartą žmogus nebūtų pasirinkęs sau tokios mielos, tokios ramios, miškingos žemės prie vandens.

Neilgai Gediminas viešėjo Trakuose. Paviliojo jį Šventaragio slėnis ir Vilnelė, įtekanti į Nerį. Po metų ar po dvejų padėjo jis ten naujos tvirtovės pamatus, ir Vilnius jau tapo jo nuolatine sostine.

Trakai neliko nuskriausti. Rūpestinga Gedimino akis dažnai pažvelgdavo, kaip ten auga jo rankų kūriny. Po Gedimino mirties 1341 m. du jo sūnūs, Algirdas ir Kęstutis, nustūmė nuo vyriausiosios valdžios vyresnįjį brolių Jaunutį ir pasidalijo plačiosios savo tėvo valstybės valdžią. Algirdas tapo didžiuoju kunigaikščiu Vilniuje, Kęstutis gavo Žemaitiją ir Trakus bei jų apylinkes. Ir Trakuose, o ne Vilniuje buvo Lietuvos *Sanctum sanctorum* (šventų švenčiausiasis). Algirdui valdant, Vilniuje grūdosi ir šventoji Rusia, ir šventasis Lacijus, ir Lenkija, ir Vokietija. Lietuvos dievams tapo ankšta Šventaragio slėnyje, o Trakuose Perkūnas neturėjo varžovo. Kunigaikštis Kęstutis buvo suktas stabmeldys, ak, toks tvirtas kaip jo akmenis kūjis, kaip jo geležinis kirvis!

Algirdo širdžiai, prieinamai ir nesugebančiai atsispirti naujovėms, buvo brangi Lietuvos širdis. Kęstutis išreiškė savo tautą. Ir gerbė jį dievai, kaip gerbė jį Lietuvos vaikai. Nei Perkūnas, nei jo žyniai, nei pavaldi

* Negalime tiksliai nustatyti Trakų įkūrimo datos ir kada į juos persikėlė valstybės sostinė. Pasak Balinskio, kuris remiasi Strijkovskiu, Gediminas 1321 m. įkūrė sostinę Senuosiuose Trakuose ir iš ten ją perkėlė į Naujuosius Trakus, bet šio perkėlimo datą nurodo ankstesnę – 1320 m. Ant mūrinio stulpo, stovinčio aikštėje priešais Dominikonų bažnyčią, nežinia kuo remiantis, rašoma, kad miestas įkurtas 1448 m. Sugretinus šias datas, reikia daryti išvadą, kad Gediminas abiejuose Trakuose gyveno neilgai, kad Trakų pusiasalio pilis galėjo būti pastatyta 1321 m., o miesto gyvenvietė išaugo jau valdant Kęstučiui.

⁶⁸ Herulai – germanų gentis, iš pradžių gyvenusi Šiaurės Europoje, o III a. pradėjusi slinkti į pietus. VI a. jų karalystę prie Dunojaus sunaikino langobardai. XVII–XX a. pr. buvo populiarūs lietuvių kilmės iš herulų teorija.

liaudis nedrįso pasipriešinti, kai vieną tik kartą gyvenime pasikėsino jis į dievų teises. Tai buvo 1338 m., kai, grįždamas iš karo žygio, Palangoje jis pažino ir pamilo gražuolę Birutę, bajoro Vidmanto dukrą, deivės Praurimės vaidilutę. Nesugebėjęs jos įtikinti, kad sulaužytų dievams priesaiką būti skaistybėje, prievarta ją prisivežė į Trakus ir ten vedė. Dausų galybė atleido savo karžygiui ir gynėjui šį lengvabūdišką poelgį. Kęstučio širdį maloniais ir saldžiais jausmais maitino grakščioji Birutė. Šios santuokos vaisius buvo didvyris Vytautas, Lietuvos šlovė ir galia. Birutė nusipelnė būti didžio vyro motina.

Kaip tik šioje senoje Trakų pusiasalio pilyje Vytautas 1344 m. išvydo dienos šviesą. Prie šio ežero žaidė būsimąja garbe paženklintas berniukas. Pro šiuos langus liūdna ir apsiašarojusi jo motina žvelgė ton pusėn, kur Kęstutis, kuris nuolat kariavo su kryžiuočiais, triskart buvo patekęs į jų nelaisvę. Trakuose, kur prisiminimai apie Kęstutį, Birutę, Vytautą sklinda iš pilies griuvėsių, pliuškena ežere, siaudžia ore, rodos, tikrai matai Birutę, kai ji, pro vieną šaudymo angą žiūrėdama į plačiuosius tolius, lieja sielvartą sena, liūdna lietuvių liaudies daina. Štai jos nuotrupos:

Ant kalno stovi žalias ažuolas.
Apkabinau jį rankomis.
O, ažuole! Kodėl nesi mano mylimasis?
Kodėl neapglėbia manęs tavo šakos,
O tavo žaliųjų lapų ošimas nevirsta
Mielais jo žodžiais?

1348 metai Trakų istorijoje žymūs dėl dviejų priežasčių. Manoma, tais metais Kęstutis pastatė kitą pilį Galvės ežero saloje. Tą pačią, iš kurios griuvėsių žiūrėjome į Trakų apylinkes ir prisiminėme jų praeitį. Įsakė pakelti šituos pačius akmenis, ant kurių sėdime, liepė padirbti šituos langus ir šias šaudymo angas, tarsi aprėminančias puikiausius ežero vaizdus ir tolimus miškus. Po šiuos griuvėsius šiandien vikriai šokinėja ožkos ir graužia ant jų augančius medelius ir piktžoles.

Penki šimtai su kaupu metų praėjo nuo to laiko, kai darbininkas klojo šias plytas ant kalkių skiedinio, o molyje dar išliko jo grubios rankos atspaudai. Kodėl gi ant molio jis neužrašė savo vardo ar vardo statytojo, pagal kurio prancūziško stiliaus planą iškilo šie didingi ir gražūs akiai gynybiniai gotikos bokštai ir šie griūvančiais skliautais lankai, apie kurių grakštumą ir tvirtumą vos iš kelių nuolaužų galima spręsti?

Tais pačiais 1348 m. Kęstutis prie Strėvos upės, pora mylių už Trakų, sėkmingai susigrūmė su kryžiuočiais, vadovaujamais didžiojo magistro Henriko Diusemerio. Šis mūšis leido kryžiuočiams susipažinti su šiomis apylinkėmis ir atvėrė kelią vėlesniems jų žygiams į Lietuvos gilumą ir jos širdį.

Vienas iš tokių sunkių Lietuvos, o pirmiausia Trakų, užpuolimų įvyko 1377 m., kai kryžiuočių magistras buvo Vinrichas iš Kniprodės. Tuomet ordino maršalas Gotfrydas Lindenas, nesugebėjęs paimti sustiprintų Trakų pilių ir pavertęs miestą pelenais, pasitraukė. Narsusis Vytautas mūšyje buvo dešinioji tėvo ranka: prie Osterodės⁶⁹ 1363 m. kartu su tėvu jis jau triuškino kryžiuočius. Su savo pusbroliu ir bičiuliu Jogaila jis suteikė pagalbą Kęstučiui, kuris paleido dūmais Ortelsburgo⁷⁰ tvirtovę. 1377 m. jaunas Vytautas paėmė Insterburgą⁷¹ su jo apylinkėmis ir su gausiu karo lobiu grįžo pas tėvą.

Trakai buvo visų šių pergalių liudytojai. Žiaurusis kryžiuočių komtūras Jonas Surbachas, prie Insterburgo paimtas į nelaisvę ir surakintas grandinėmis, 1379 m. atgabentas į Trakus, nudžiugino kerštu degančias Lietuvos sūnų širdis. Liaudis reikalavo komtūrą paaukoti dievams. Tačiau žmoniškasis Kęstutis

⁶⁹ Osterodė – XIV a. Prūsijos kryžiuočių pilis ir miestas; dab. Lenkijos Bidgoščiaus vaivadijos Ostrudos miestas.

⁷⁰ Ortelsburgas – kryžiuočių pilis Prūsijoje.

⁷¹ Insterburgas – kryžiuočių pilis Prūsijoje (Įsrutis), pastatyta apie XIV a. vid.

nepaklausė liaudies ir apgynė belaisvį. Nepatenkinti žmonės murmėjo ant savo kunigaikščio, kam jis kryžiuočių žiaurumus ginąs (*quod in eo laudavit hujusmodi acta*⁷²).

Kitais metais po to, kai kryžiuočiai sudegino Trakus, buvo sudaryta sutartis tarp lietuvių ir kryžiuočių. Pavargo rankos mūšyje, abiejų pusių nuostoliai viršijo bet kokias ribas. Ant kalavijų nespėdavo nudžiūti kraujas. Lietuvoje ir Prūsijoje negeso gaisrai. Kęstutis ir Vinrichas iš Kniprodės, du mirtini priešai, Trakuose ištiesė vienas kitam ranką ir ėmė rašyti sutartį. 1379 m. šv. Mykolo dieną Lietuvos vardu ją pasirašė Jogaila, Kęstutis, Vytautas ir Lengvenis. Trumpalaikė tai buvo sutartis.

Prasidėjo žinomi Lietuvos istorijos įvykiai. Pakalikas vaidila susigiminiavo su kunigaikščio rūmais. Iš čia ir Kęstučio nepasitenkinimas Jogaila, kurį vis kurstė kryžiuočiai. Bet visa tai vykdavo puotose, linksminantis ir vaizduojant abipusę draugystę. Kryžiuočiai žodžiu ir raštu pareiškėdavo savo palankumą tiek Jogailai, tiek ir Kęstučiui. Tačiau tuose pareiškimuose ir susitarimuose buvo slaptų punktų, apie kuriuos abu Lietuvos valdovai, vienas kitu nepatenkinti, žinoti negalėjo. 1381 m. kryžiuočiai paskelbė Kęstučiui karą ir nuniokojo jo žemes. Neįvykus lemiamam mūšiui su lietuviais, linksmi šventė pergale. Suprato Kęstutis, kad yra sudarytos slaptos kryžiuočių ir Jogailos sutartys. Būsimasis Lietuvos didvyris Vytautas puotaudavo ir medžiodavo su Jogaila, įtikinėdamas tėvą, kad pusbrolis yra prielankus ir draugiškas. Vytautas mylėjo Jogailą.

Kai buvo puolamas Polockas, kryžiuočiai atvirai teikė pagalbą Jogailai. Tai atvėrė akis Kęstučiui.

– Matai, kaip Jogaila mane įžeidė, – kalbėjo sūnui. – Išleido mano dukterėčią už prasčioko, o dabar susitarė su vokiečiais, kad tie, Jogailos kviečiami, padėtų Skirgailai atimti iš mano sūnaus Polocką.

Vytautas dar netikėjo.

Tačiau Kęstučio kantrybė išseko, ir jis nutarė nubausti Jogailą: paėmė Vilnių, įkalino Jogailą Krėvoje ir laikinai tapo visos Lietuvos valdovu.

Tuo metu Jogaila vedė slaptas derybas su kryžiuočiais, kuriuos Kęstutis nutarė galutinai sutriuškinti. Jis patraukė į Jurbarką, bet čia jam nepasisekė. Kryžiuočiai vėl parėmė Jogailą, kuris atgavo Vilnių, o paskui išvyko į Trakus; juos paėmęs, klastingai įkalino Kęstutį Krėvoje. Ten Kęstutis buvo slaptai nužudytas. Pasak gandų, tai įvyko kryžiuočiams padedant.

Kartu su Kęstučiu mirė ir senoji Lietuva. Apsitraukė rūdimis auksiniai dievų veidai, užtemo jų brilantinės akys.

Po visko to, ką kryžiuočiai padarė Jogailai, atrodė, kad Ordino draugystė su Lietuvos kunigaikščiu buvo pastovi ir nepažeidžiama. Tačiau 1383 m. Vytautas nedrąsiai nuvyko pas kryžiuočius, kad pakirstų Jogailos ir Ordino sutarties pamatus. Iš pat pradžių išgirdo priekaištą:

– Kodėl gi tu, kunigaikšti, kai turėjai savo rankose Vilnių ir sužinojai apie Jogailos maištą, neieškojai Ordino paramos ir globos?

Tačiau iš tikrųjų kryžiuočiams visai nerūpėjo kurios nors lietuvių dinastijos sutvirtėjimas ar žlugimas. Jiems norėjosi jei ne užkariauti, tai bent patraukti Lietuvą savo įtakon. Jų abejingumas Jogailai privedė prie kivirčo. Tuomet ėmėsi globoti Vytautą. Tie patys, kurie padėjo Skirgailai įsikurti Trakuose, išvarė jį iš ten ir jo vieton pasodino Vytautą. Naudodamiesi silpna Vytauto padėtimi, abi čionykštes tvirtoves pavedė valdyti riteriams Jonui Rabbe ir Henrikui Klee. Neilgai džiaugėsi laimikiu. Praėjo vos 6 savaitės, ir Skirgaila vėl atgavo Trakus.

Nėra reikalo čia kartoti žinomų istorinių įvykių: prijungimo Lietuvos prie Lenkijos, Jogailos krikšto, nuolatinių kryžiuočių įsiveržimų į Lietuvą, triskart kilusio pavojaus Vilniui ir užpuolikų pralaimėjimo. Tuo metu kryžiuočiai veikė kaip Vytauto sąjungininkai. 1391 m. vienas jų dalinys užpuolė Trakus, bet rado juos paties Skirgailos sudegintus. Pats Jogaila savo karines pajėgas sutelkė prie Paparčių.

⁷² *quod in eo laudavit hujusmodi acta* – nes šioj srity jis taip pasiekė šlovę (*lot.*).

Vis dėlto Vytautas per daug akiai pasitikėjo kryžiuočiais ir už tai užmokėjo dviejų savo vaikų mirtimi⁷³. Mat ordino riteriams rūpėjo, kad po bevaikio Vytauto mirties jie galėtų užgrobti Lietuvą. Vytautas įvertino savo padėtį ir kitais metais, susitikęs su karaliumi Jogaila, tapo didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu.

Kiek leido aplinkybės ir veiklus būdas, Vytautas mėgo gyventi Trakuose. Mieste išliko keli jo globos pėdsakai. Kaip jau sakėme, Vytautas čia apgyvendino karaimus ir totorius. Pastatė ir apdovanojo turtais katalikų bažnyčią. Vienoje saloje 1418 m. įsakė sumūryti graikų tikėjimo Šv. Jurgio koplyčią trečiajai savo žmonai, Alšėnų kunigaikštytei Julijonai. Jis sutvirtino abi, t. y. salos ir pusiasalio, pilis. Čia jį rado iš Vakarų atvykęs riteris Žiliberas de Lanua⁷⁴. Pateiksime įdomų jo anuometinių Trakų aprašymą, kurį tiksliai išvertė Lelevelis:

„Išvažiuavęs iš Vilniaus, norėdamas grįžti į Prūsiją, keliavau per Lietuvos karalystę taip. Pirmiausia nuvykau į vieną labai didelį Lietuvos miestą, vadinamą Trakais, apstatytą menkais mediniais namais ir visai neaptvertą. Yra ten dvi pilys, iš kurių viena labai sena, suręsta vien tik iš medžio ir medinių plokščių, apkrauta velėnomis. Ši sena pilis stovi ežero pakrantėje, o iš kitos jos pusės yra atvira sausuma.

Antroji pilis yra kito ežero vidury, patrankos šūvio atstumu nuo senosios pilies. Ir ši pilis yra visai nauja, sumūryta iš plytų prancūzišku būdu.

Minėtame Trakų mieste ir aplinkiniuose keliuose kaimuose labai daug totorių, kurių ten gyvena kartų kartos. Tai paprasčiausi saracėnai, jų tikėjimas neturi nieko bendra su Jėzaus Kristaus mokslu. Jie kalba atskira kalba vadinama totorių kalba. Taip pat minėtame mieste gyvena vokiečių, lietuvių, rusų ir daugybė žydų. Jų kalba ypatinga. Minėtasis miestas priklauso kunigaikščiui Vytautui. Taigi nuo Vilniaus iki čia yra septynios lenkos. Minėtasis Vytautas, Lietuvos kunigaikštis, yra įvedęs savo krašte pagarbią tvarką. Kiekvienas svetimšalis, gyvenantis čia ar pro čia pravažiuojantis, neturi jokių išlaidų. Kunigaikštis įsako svetimšalius aprūpinti maistu ir garantuoti jų saugumą, saugiai juos vedžioti ten, kur jie nori. Galima keliauti po minėtąjį kraštą be išlaidų ir mokesčių. O minėtasis Vytautas yra labai galingas kunigaikštis, nes ginklu užkariavo 12 ar 13 karalijų ir kraštų. O jeigu jau kalbėsime apie viską, tai turi jis 10 000 arklių. Taigi minėtame Trakų mieste yra aptvertas žvėrynas, kuriame laikoma visokių laukinių žvėrių, kurių galima pamatyti tik miškuose. Yra ir kitokių – laukinių jaučių, vadinamų stumbrais (urus). Ir dar kitų žvėrių ten yra, tokių kaip dideli arkliai, vadinami asilais, ir kiti, vadinami briedžiais. Ir yra ten laukinių arklių, meškų, šernų, elnių ir visokių laukinių gyvulių.“

Vytauto žygdarbiai priklauso istorijai. Pripažino jį visuomenė, pagerbė tuometiniai valdovai. Jausdamas persvarą prieš lenkus ir savo diplomatijos reikšmę, kurią Lietuva įgijo Europoje, gyvenimo pabaigoje jis norėjo tapti karaliumi.

Gretimos valstybės, nepalankiai žiūrinčios į Lenkijos augimą, rėmė šiuos Vytauto norus. Silpnas ir Vytautą mylįs Jogaila beveik prisidėjo prie to, kad jis būtų karūnuotas. Kartu jis sutiko išskirti valstybes, kurias pats sujungė. Zbignevo Olesnickio ir Jono Tarnovskio tvirta dvasia 1429 m. Lucke pavertė niekais jo pastangas. Tačiau Vokietijos imperatorius Zigmantas kurstė Vytauto užmojus. Vytautas grįžo į Trakus ir Vilnių ir laukė iš imperatoriaus karūnos. Buvo paskirta netgi karūnavimosi diena. Tačiau Zbignevas vėl pasipriešino.

Puikus įvyko suvažiavimas Trakuose 1430 m. spalio mėnesį. Jame dalyvavo Tverės, Riazanės ir kiti kunigaikščiai, buvo Perekopo⁷⁵ chanas, išvartasis Valakijos⁷⁶ Elijas, Graikijos imperatoriaus pasiuntiniai,

⁷³ Vienintelė tikrai žinoma Vytauto palikuonė yra jo duktė Sofija. Tariamai kryžiuočių nunuodytus du Vytauto sūnus XVI a. mini Prūsijos rašytojas S. Grunau. T. Narbutas, kuriuo čia remiasi V. Sirokoplė, žinią apie Vytauto sūnus galėjo paimti iš 1815 m. paskelbtos Luko Davido (XVI a. Prūsijos istorikas) kronikos, iš kur ši žinia galėjo patekti iš S. Grunau rankraščio.

⁷⁴ Žiliberas de Lanua (1386–1462) – flamandų keliautojas, diplomatas. XV a. pr. du kartus lankėsi Rytų Europoje. Lietuvoje buvo 1413–1414 m.

⁷⁵ Perekopas – sąsmauka, jungianti Krymo pusiasalį su Europos žemynu.

⁷⁶ Valakija – istorinė sritis Rumunijos pietuose.

didysis Prūsijos magistras, Livonijos kryžiuočių maršalas ir visi Lietuvos didikai. Pagaliau atvyko Jogaila, apsuptas Lenkijos senato atstovų.

Svečiai, kaip liudija kronikininkai, stengėsi nustebinti šeimnininką savo aprangos prabanga ir tarnų gausybe. Šeimnininkas norėjo visos Europos atstovams duoti pajusti savo turtų daugybę ir vaišingumą. Iš kunigaikščio rūsių kasdien išimdavo po 700 statinių midaus, neskaitant vyno ir kitų gėrimų. Į virtuves kasdien patekdavo 1400 avių, 100 stumbrų, daugybė briedžių, šernų ir kitų žvėrių. Šis suvažiavimas truko apie 7 savaites pakaitomis tai Trakuose, tai Vilniuje. Vyko gyvi pokalbiai, ir vos buvo galima numanyti, kad tylomis, slaptai vyksta diplomatų derybos.

Nenusisekusios derybos ir nuolatinis Lenkijos senato priešinimasis pagreitino Vytauto mirtį. Mirė jis 1430 m. spalio 27 d. ant Jogailos rankų tuose Trakuose, kuriuose ir išvydo dienos šviesą. Jo kūnas 8 dienas gulėjo vienoje iš Trakų pilių, po to buvo nuvežtas ir palaidotas Vilniaus katedroje.

Mūruose, kurie, mirus Lietuvos didvyriui, liko našlaičiai, netrukus pasirodė nauji valdovai. Po audringo Švitrigailos viešpatavimo 1432 m. į didžiojo Lietuvos kunigaikščio sostą atsisėdo ir Trakuose apsigyveno žiaurus Vytauto brolis Žygimantas Kęstutaitis. Įtarus, mažakalbis, linkęs pyktis, gobšus, jis kiekviename matė priešą, o ką nugalėjo, keršijo tam kaip priešas. Nekentė kunigaikščių, ponų ir aukštųjų bajorų. Jų bijojo, juos bausdavo mirtimi, grobė jų turtą, kurį atiduodavo savo medžioklės ir arklidžių tarnams. Žygimantas Kęstutaitis, kovojęs su gudriais kryžiuočiais ir su rūsčiu Švitrigaila, atrodo, ir iš vienu, ir iš kito paveldėjo tokį būdą.

Gyveno Trakų pilyje, užtvindytoje vandeniui. Niekas, išskyrus pačius patikimiausius, negalėjo prie jo prisiartinti. Iš čia jis leido savo kruvinus nuosprendžius. Kritus įtarimo šešėliui, liepdavo skandinti, pakarti, nukirsti galvą, įmesti į rūsių požemius ar atiduoti žvėrimis sudraskyti. Jis nužudė Lietuvos maršalką Rumbaudą, Trakų vaivadą Manvydą, Trakuose įkalino Jurgį Lengvenį, o Slucko kunigaikštį Aleksandrą uždarė Krėvoje. 1440 m. sukvietė visus kilminguosius ponus Velykų ir ketino juos išžudyti. Tačiau ponai įspėjo jo sumanyimą, o Vilniaus vaivada Daugirdas ir Trakų vaivada Leliušas, taip pat kunigaikščiai Janas ir Aleksandras Čartoriskiai surengė sąmokslą ir pasikėsino į Žygimanto gyvybę.

Trakų pilis tapo žudynių vieta. Tą balandžio sekmadienį, ryte, 300 šieno vežimų, kuriuos didžiajam kunigaikščiui siuntė didikai, įvažiavo į pilį. Kiekviename iš jų buvo pasislėpę po du ginkluotus vyrus. Vežėjas buvo paslėpęs ginklą po drabužiais. Taip į pilį įvesta 900 kareivių. Aleksandras Čartoriskis su kažkokiu Skabeika įėjo kambarius. Žygimantas pilies koplyčioje klausė mišių. Pamėgdžioję Žygimanto mylimos meškos beldimąsi, jį iškvietė ir Čartoriskis puolė jį. Žygimantas norėjo pasitraukti, bet Skabeika geležinėmis šakėmis smogė taip stipriai, kad kunigaikštis iškart krito negyvas. Ištikimas tarnas Slavka norėjo apginti poną, bet buvo išmestas pro aukšto bokšto langą.

O koplyčioje buvo laikomos mišios, skambino varpai*.

Sąmokslė dalyvavę kareiviai užėmė pilį ir išvaikė įgulą. Niekas jiems nesipriešino: krikščionys buvo bažnyčioje, o karaimai, išgirdę pavojaus ženklą ir atbėgę prie pilies, rado vartus uždarytus. Žygimanto lavonas buvo paskandintas ežero eketėje. Tuo metu, kai vieni sąmokslininkai siekė tikslo Trakuose, kiti veikė Vilniuje. Tą pat akimirką abi Lietuvos sostinės buvo užimtose Švitrigailos.

Šito naujo valdovo valdymas, kupinas žiaurumų ir avantiūrų, vis dėlto nepaliko Trakuose pėdsakų. Suprantama, kad, pereidamas iš tironų rankų į rankas, miestas negalėjo sukaupti turtų, o nuolat deginamas karo fakelo, nesiplėtė.

Tiktai Kazimieras Jogailaitis, dar būdamas didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu, pamilo, papuošė ir praturtino Trakus. Netgi tada, kai įžengė į Lenkijos sostą, jis pusę laiko praleisdavo Lietuvoje ir dažniausiai gyveno Trakuose. Čia jis priėmė Venecijos pasiuntinį Kontarinį, kuris, grįždamas iš Prūsijos, pas jį užsuko. Kontarinis savo pranešime taip aprašo jo garbei surengtą puikų priėmimą:

* Šias smulkmenas iš Kryžiuočių ordino maršalo laiško, rašyto didžiajam magistrui, pateikia Narbutas.

„Jo karališkoji didybė, sužinojęs apie mano atvykimą, atsiuntė pas mane 2 savo dvaro atstovus, kad palinkėtų man laimingai sugrįžti ir pakviestų kitą dieną pietums. Rytojaus dieną, 1477 m. vasario 15, atsiuntė man Jo karališkoji malonybė damastinį purpuro spalvos apsiaustą su sabalų pamušalu ir pakvietė atvažiuoti į rūmus jo rogemis, pakinkytomis šešiais gražiais arkliais, lydima keturių baronų ir daugelio kitų kilmingų asmenų. Taip atvykome į Jo karališkosios didybės rūmus. Ten karalius palydėjo mane į savo kambarį, atsisėdo į nuostabiai gražų krėslą, o prie jo buvo du karalaičiai raudono audinio rūbais, jauni ir gražūs lyg du angeliukai. (Buvo tai Aleksandras ir Žygimantas – Kazimiero sūnūs.) Šiame kambaryje taip pat buvo daug baronų, dvariškių ir kitokių ponų. Viduryje ir priešais karalių pastatytas man suolas. Jo karališkoji didybė su manimi elgėsi neapsakomai maloniai, norėjo, kad paspausčiau ranką karalaičiams. Žodžiu, priėmė mane taip, kad tikro sūnaus nebūtų galėjęs geriau priimti. Paprašęs žodžio, norėjau priklaupiti, bet karalius man šito neleido. Ir neleido man prakalbėti tol, kol neatsisėdau. Atsisėdęs su didžiu uolumu papasakojau visus savo kelionės nuotykius. Pavaizdavau kraštus, kuriuose lankiausi, ir jų gyventojų papročius. Kalbėjau apie Uzum Kasano galybę ir apie tai, ką aš pas jį veikiu. Karalius įdėmiai klausėsi.

Prisiminiau taip pat totorių tautą ir jos papročius. Mano kalbos, kuri truko apie pusę valandos, karalius klausėsi su tokiu domesiu, kad tuo metu niekas neišdrįso praverti burnos. Tada Respublikos vardu padėkojau Jo karališkajai didenybei už pagarbą ir geradarystę, kuriomis mane apdovanojo. Atsakė man per savo vertėją, jog labai džiaugiasi mano sugrįžimu, juo labiau kad neturėjo vilties mane iš tokios tolimos kelionės sugrįžiant, kad jam būtų malonu klausytis, ką aš kalbėjau apie Uzum Kasaną ir totorius. Karalius pareiškė, kad mano pasakojime radęs patvirtinimą tų žinių, kurias yra gavęs iš kitur. Galų gale paliepė man eiti į kitą salę, kur buvo papildyti stalai ir kur buvo susirinkusi įžymioji visuomenė. Netrukus ten atėjo ir karalius su karalaičiais bei būriu trimitininkų priekyje. Kai karalius atsisėdo prie stalo, jam iš dešinės atsisėdo karalaičiai, iš kairės – pirmasis valstybės vyskupas, už vyskupo – aš, kiek toliau baronai. Nemažai asmenų, galbūt apie 40, prie kitų stalų susėdo. Patiekalus atnešdavo dideliuose padėkluose, o priekyje visuomet ėjo trimitininkai. Prie stalų sėdėjome apie dvi valandas. Per pietus karalius vis paklausdavo manęs šio ar to apie kelionę, o aš atsakydavau.

Po pietų, pakilęs iš užstalės, stovėdamas paprašiau Jo šviesybę leisti man išvykti. Paklausiau, ar malonėsią duoti man kokių nors nurodymų. Liepė vertėjui man atsakyti, kad užtikrinčiau mūsų šviesiausios Respublikos senatą, jog labiausiai jis nori palaikyti su Respublika draugiškus ir nuolatinius ryšius. Karalius norėjo, kad ir karalaičiai to paties manęs paprašytų.“

Valdant kitiems Jogailaičiams, Trakai nustojo būti kunigaikščių buveine ir tapo įžymių asmenų kalėjimu. Karaliaus Aleksandro viešpatavimo laikais čia paskirtą vietą turėjo Kipčiakų ordos šachas Achmetas⁷⁷, kuris, netekęs savo valstybės, ieškojo pagalbos Lenkijoje. Nesusipratimų tarp Lenkijos karaliaus ir jo uošvio, didžiojo Maskvos kunigaikščio Ivano Vasiljevičiaus III, metu (1503 m.) čia buvo įkalinti Maskvos pasiuntiniai: bojarinas Piotras Pleščejovas, dvariškis Konstantinas Zabolockojus Jaropkinas ir djakas Nikita Moklokovas. Žygimantas I 1508 m. įsakė čia įkalinti du Goštautus, išdininką ir arklininką, kuriuos įtarė pritariant Glinskio išdavystei. Mikalojus Radvila ir Gregoras Astikas po Aleksandro mirties įtarė karaliaus našlę Eleną⁷⁸, kad ji norinti pabėgti, ir ištrėmė ją į garbės tremtį.

Apie Trakus Jogailaičių valdymo laikais išlikę taip pat ir Herberšteino⁷⁹ paliudijimų. Jis, imperatoriaus Maksimiliano pasiuntinys Maskvoje, atvyko į Lietuvą 1517 m. Cituojame jo žodžius:

„Atvykau į Vilnių, karaliui Žygimantui I išvykus į Lenkiją, ir laukiau kokią valandą savo tarnų, kurie arklius iš Naugardo per Livoniją nuvedė. Kai jie grįžo, leidausi kelionėn, pasukdamas 4 mylias į šalį, – į

⁷⁷ Šachas Achmetas, Kipčiakų ordos chanas – paskutinis Aukso ordos chanas; LDK sąjungininkas kare su Rusija (1499–1503). Lietuvai pralaimėjus, vedė derybas su Maskvos šalininkais, Krymo totoriais. Už tai buvo suimtas ir kalintas Vilniaus, Trakų, Kauno pilyse.

⁷⁸ Didžiojo kunigaikščio žmona Elena buvo pravoslavė. Tai leido jos tėvui nuolat kištis į LDK reikalus pravoslavų gynimo pretekstu.

⁷⁹ Herberšteinas Zygmundas (1486–1566) – Habsburgų diplomatas, rašytojas. Jo kelionių į Maskvą (1517 ir 1526 m.) aprašyme *Rerum Moscovitarum commentarii* yra skyrius, skirtas Lietuvai.

Trakus. Ten viename sode mačiau uždarytus ir prižiūrimus stumbrus, kuriuos kai kas taurais vadina, o vokiečiai juos vadina *auerochs*.

Trakų vaivada, kurį mano staigus ir netikėtas apsilankymas lyg ir įžeidė, pakvietė mane pietų. Ten buvo taip pat Užvolgės totorių karalius Šachmetas (*Scheachmet, rex Savolensis Tartarus*), kuris Trakų mieste, vandens apsuptose dviejose mūrinėse pilyse, buvo stropiai saugomas. Karalius prie stalo per vertėją su manimi apie įvairius dalykus kalbėjo. Imperatorių visada savo broliu vadino, visus valdovus bei karalius laikė savo broliais.“

Nuo tų laikų Trakai nustojo buvę pirmaeilis miestas. Netekę kelių, jungiančių juos su kitais miestais, kuriems apvaizda leido vaidinti istorinį vaidmenį, jie neteko svarbios geografinės padėties. Trakuose įsigaliojo tik keli administraciniai ir teisminiai karaliaus potvarkiai. 1516 m. Žygimanto įsakymu čia leisti du jomarkai; 1552 m. panaikintos pastotės⁸⁰. (Trakų miesto gyventojams buvo suteikta Žygimanto Augusto teisė neduoti vežimo su arkliu karaliaus pasiuntiniams.) Karalius Steponas Batoras globojo čionykščius pirklius. Įvairūs karaliai patvirtindavo karaimams suteiktas privilegijas.

1655 m. rusų antplūdis galutinai nuskurdino miestą. Sugriuvo pilis, o vietos gyventojai negali papasakoti nei šių griuvėsių, nei savo protėvių istorijos.

Sugriuvo pilis. Miega jos didvyriai. Praėjo didvyrių amžiai. Švyti mirtingas praeities skeletas. Tik viena banga, visuomet gyva, visuomet judri, jau kelis šimtus metų pliuškena vis į tą patį akmenį, ne kartą apšlakstyta savųjų ir priešų krauju.

IV

Išvykimas iš Trakų. Kur yra Pavydas? Margio ežeras. Būdingi apylinkės bruožai. Navos ežeras. Aukštadvario miestelis.

Gražų birželio 29-osios rytą palikome Trakus. Važiuojame atgal pro Vilniaus vartų užkardą. Pasukome nuo jos keliu į dešinę. Atsisveikindamas ežeras aptaškė mus savo putomis.

Priešais graži kalva, ant kurios švyti linai ir tankūs javai, kurie jau ne vėliau kaip po savaitės sulauks pjovėjų pjautuvo. Už mūsų – Trakų panorama su bažnyčių bokštais ir iš tolo raudonuojančiais pilies griuvėsiais. Mums nusileidus į slėnį, miestas pasislepia. Tačiau kai arklys, atsigavęs po nakties poilsio, žvaliai užkopia ant smėlėto kalnelio viršūnės, jis vėl iškyla prieš akis kaip ant delno. Nuvažiavę pusę mylios, pamatėme Trakus paskutinį kartą. Dešinėje stovi kažkoks dvaras, kairėje, prie pat kelio, matyti jauki karčemėlė, iš kurios kamino verčiasi rytmečio dūmai. Du keliai išsišakoja į dešinę ir į kairę.

Pamatęs dūmus, pajutau norą surūkyti cigarą. Dėl to bei norėdamas sužinoti, kuris kelias veda į Punią, užėjau į karčemą. Žilabarzdis malonios išvaizdos šios užėigos nuomotojas, karaimas, atrodo, buvo maloniai nusiteikęs pasišnekučiuoti su keleiviu. Iš jo išgirdau, kad karčemos vardas Pavydas. Ją pastatė ir taip gražiai pavadino kaimynystėje gyvenęs pilietis, kuris išlošęs šią žemę teismo procese su Vilniaus kapitula. Gal karčema turėjo žadinti pavydą tų, kurie pralošė bylą, o gal Trakų miesto, šalia kurio stovi ir su kuriuo konkuruoja, pigiai pardavinėdama degtinę? Dievas žino. Sumanymas įamžinti gražią aistrą karčemos pavadinime man pasirodė nepaprastai puikus. Praeis amžiai, žmonės pamirš piliečio ginčą su kapitula, o užėigos namų pavadinimas kartų kartoms liks mįslė. Koks nors lakios vaizduotės XX a. poetas pagal šį karčemos pavadinimą sukurs dramą, kurioje pavaizduos jau ne pavydą dėl žemės kąsnelio, o meilės varžovų neapykantą, vieno iš jų triumfą, galbūt kraują, mirtį. Ir kas atspės, ką įsisvajojęs poetas sukurs? O smalsūs žmonės ateis aplankyti tragiško įvykio vietos, taip kaip aš šiandien vykstu pamatyti vietos, kuri buvo didvyriškos Margio mirties liudytoja.

⁸⁰ Pastotė – tai kelionė savo arkliu, vežimu ir maistu.

Su tokia mintimi galvoje ir cigaru lūpose tolome nuo Pavydo. Tegul Dievas mus apsaugos nuo šios barbariškos aistros. Ši mirtina nuodėmė senovės klasikų buvo apibūdinama būdvardžiu *pageltusi*.

Kelias smėlėtas, kalvotas, pasitaiko kalnų. Už mylios nuo Trakų, kairėje pusėje, tarp dviejų kalvų, sumėlynavo ilgas ežeras. Jis prasideda nuo Penknėnų kaimo ir daugiau kaip varstą tęsiasi iki karčemos ir Markutiškių kaimo. Tai irgi buvusi Vilniaus kapitulos nuosavybė, šiandien priklausanti valdovo išdui. Ežeras vadinasi Margis (lietuviškai *mergiškas, gražusis*). Jis iš tikrųjų puikiai atrodo žaliame pievų ir pušynų fone, vis sužibėdamas iš už kalvelių.

Nuo Markutiškių iki Straukų kaimo pora varstų pušyno. Kažkur šiose vietose didysis kryžiuočių magistras Henrikas Diusemeris 1348 m. laimėjo svarbią pergalę prieš lietuvius. Paskui ši pergalė atvėrė kryžiuočiams kelią į Lietuvos gilumą. Už Straukų apie pusę mylios tęsiasi mišrus miškas, kuris toliau išretėja. Pasirodo gražios kalvos, apsiaustos ąžuolais, eglėmis ir pušimis. Reginį pajvairina abiejose kelio pusėse žaliose pievose telkšančios ežerų mėlynės. Arčiau kelio siūruoja vešlių rugių plotai. Rugiai buvo jau beveik prinokę, nes smiltynuose jie greičiau subręsta negu juodžemio dirvose.

1827 m. valdžios sudaryta geologų komisija, į kurią įėjo Ulmanas, Liachnickis, Vansovičius ir Kiunas⁸¹, tirdama Lietuvą, apylinkėse tarp Aukštadvario ir Trakelių ir toliau, net iki Gineitiškių, rado kalkinio tufo su molio priemaiša.

Toliau jau važiuojame per lygumas. Gražia lyguma tęsiasi švarus pušynas. Bet neilgai matyti toks vaizdas. Miškas praretėja, sužaliuoja pakalnės, slėniuose sumėlynuoja ežerai, išryškėja kaimeliai, kurių vaizdas atsispindi tamsiame miško kalvų arba linksmame beržų bei ąžuolų fone. Kalvos, prisiglaudusios viena prie kitos, neleidžia vandeniui nutekėti, tad čia yra daug gražių, ilga juosta besitęsiančių ežerų. Didžiausias is jų, kurio atšakos tęsiasi tris varstus, yra Navos ežeras. Vingiuoja jis pievomis ir pušynais. Akis nepajėgia aprėpti jo vingių. Už varsto nuo Aukštadvario šis ežeras, prisiliedamas prie pat kelio, vilioja keleivį numalšinti troškulį ir pasimaudyti. Labai džiaugiasi, kad buvo graži birželio diena ir giedras oras. Tai man leido patirti tiek daug gražių, nors gal kiek monotoniškų reginių.

Kylame į kalną. Pravažiavome miškelį. Ir štai prieš akis pasirodo Aukštadvaris, priklausęs Malevskiui. Seniau ši gyvenvietė buvo Liackių nuosavybė. Žygimantas I ją dovanojo iš Rusijos emigravusiam Ivanui Liackiui. Aukštadvaris plyti prie ežero, apsuptas laukų ir pušynų. Iš tolo švyti buvusios Dominikonų bažnyčios bokštai, apsupti plačiu liepų vainiku. Prie pat kelio pasirodo kapinės ir sena koplyčia, seniau taip pat priklausiusi dominikonams.

Išlipę iš vežimo, sukalbėjome kapinėse poterius už amžiną čia palaidotų žmonių atilsį, apėjome jų kapus. Tarp paprastų kaimiškų kryžių, žyminčių ponų bajorų kapus, atkreipia mūsų dėmesį gražus geležinis antkapis. Tai kapas Barboros Kazakevičiūtės-Malevskienės, kuri gimė 1796 m. ir mirė 1835 m.

Įvažiuodamas į Aukštadvario miestelį, žmogus susižavi šiuo menku miesteliu, kuriame yra keliolika kalvoje išsidėsčiusių pirklių ir dvi žydų karčemos. Mus įtikinėjo, kad miestelis nėra skurdus, turi malūną, milo vėlyklą, popieriaus fabriką, nuomojamą žydo. Žydas savo gaminius gabena į Vilnių ir Kauną. Aukštadvaryje kasmet būna 3 jomarkai. Viską pajvairina gražus, tapybiškas dvaras.

Žydo karčemos pastogė priglaudė mus tokiam poilsiui, kokį gerai pažįsta kiekvienas lietuvis skaitytojas. Laimė, graži dienele leido pasivaikščioti. Smalsu buvo. Akys gėrėjosi vis nauju vaizdu. Aplankiau senomis liepomis apaugusį buvusios Dominikonų bažnyčios šventorių, prabėgomis permečiau kelis dar įskaitomus katalikų antkapių užrašus ir išklausu vietinio senelio pasakojimą apie seniau čia vykusius triukšmingus turgus. Jis parodė vieno medinio namo griuvėsius, kur vykdavo liaudies šokiai, pritariant muzikantams, grojantiems galerijoje. Tame name buvo rūsys, kur laikyta gėrimai, kurie

⁸¹ 1825 m. Rusijos imperijos Kalnų departamento pavedimu vyriausiasis Lenkijos kalnų viršininkas Janas fon Ulmanas atliko Lietuvos gubernijų geognostinę žvalgybą, siekdamas čia aptikti akmens anglies ir druskos pėdsakų. 1826 m. tuos darbus tęsė Vansovičius ir Lėmanas bei geognostas Kunas. Be kitų vietovių, buvo tyrinėta Druskininkų, Stakliškių, Birštono apylinkės. Nei anglies, nei druskos nerasta, tačiau šie darbai buvo žymus postūmis tolesniems geologiniams Lietuvos tyrinėjimams.

įkaitindavo ir atvėsindavo jomarkų publiką. *Mutantur tempora* – ir šiandien čia vyksta turgūs, ir šiandien žmonės nusigeria, tik jau nebešoka, pritariant trankiai kaimo kapelos muzikai.

Aukštadvario dominikonų bažnyčia (dabar cerkvė) įkurta 1629 m. Žemaitijos seniūno Jono Alfonso Liackio ir jo žmonos Joanos Tolvaišaitės pastangomis, leidžiant rinktis 12 žmonių konventui⁸². Šis Liackis pasižymėjo kaip narsus karys prie Smolensko, Chotino ir įvairiose Livonijos bei Prūsijos vietose, davė didvyrišką atkirtį švedams prie Dinaburgo, kurio seniūnas jis buvo.

Čionykštėje bažnyčioje buvo senas Švč. Mergelės Rožančinės paveikslas, tapytas ant skardos. Paveikslas sulankstytas kulky, nes į jį buvo šaudoma per 1656 metų karo suirutę.

Dominikonai Aukštadvaryje turėjo parapiją. Dabar ji dalimis prijungta prie kaimyninių parapijų. Dabartinės cerkvės parapiją sudaro kolonistai iš Rusijos, kurie, Dievas žino kada, gal Stepono Batoro laikais, išėję iš savo krašto, apsigyveno kai kuriose Lietuvos apskrityse.

V

Dar kraštovaizdžiai. Žodelis apie kaimiečius. Piliakalnis už Leliūnų kaimo. Stakliškių miestelis. Jo bažnyčia. Išvyka prie Stakliškių vandenų.

Šiek tiek pailsėjęs Aukštadvaryje bei brangiai sumokėjęs už žuvį (mat norėjau sužinoti, ar ji čia skani, ir už porciją sumokėjau 25 kapeikas), saulei leidžiantis išvykau tolyn, Stakliškių link.

Išvažiavęs iš miestelio, atsigręžiau dar kartą, kad pamatyčiau bendrą Aukštadvario vaizdą iš kitos pusės. Iš čia buvo dar gražiau negu nuo Trakų pusės. Žavinga miestelio panorama. Nedidelis mūro dvariukas lyg šypsodamasis kyšo iš už sodo vaismedžių. Senoviška bažnyčia didingai kelia du savo bokštus virš senų liepų viršūnių. Nusileidus saulei, net kaimiečių pirkios buvo panašios į grįžtančius iš turgaus, apsilikusius senomis sermėgomis, įraudusius, bet nelinksmiai nusiteikusius svirduliuojančius kaimiečius.

Kalnas užstojo šį vaizdą. Į veidą padvelkė vakaro vėsa. Sentimentaliai nusiteikę, įvažiavome į daugiausia lapuočių mišką. Jame daug žavių kalnelių ir slėnių. Vienur auga ažuolai, kitur linksmi berželiai, trečium – liūdno eglutės. Miškas tęsiasi gerą pusę mylios, paskui ima retėti ir atidengia platų reginį į kalvotą rudens sėjai suartą lauką. Nors šios kalvos iš anos Aukštadvario pusės, atrodo jau pakankamai pasotino akį, bet ir čionai negalima sakyti, kad jos monotoniškos. Kiekviena tokia žemės kupra sugeba vis kitaip, vis mieliau nusišypsoti praeiviui. Ten dirvos, juoduojančios šviežiomis vagų riekėmis, ten laukai, apsėti javais, per kuriuos, literatūriškai kalbant, net ir žaltys neprašliaužtų. Ten slėnis, žavi žalia pieva, kaimelis arba dvarelis, netikėtai iškylantis iš už kalvos. O! Ko gi verta ta plunksna, jeigu ji nesugeba perteikti žmonių minčių ir jausmų? Kaip gali aprašyti gamtą, jei tūkstančiams jos grožybių yra tik keli žodžiai, kuriuos nuolat privalai kartoti? Miškas... kalva... pieva... Lengva pasakyti, bet kaip pavaizduoti tai, kas skiria mišką nuo miško, kalvą nuo kalvos? Kaip sugriebti Dievo minties atspindį kiekviename panašiam daikte, kaskart vis gražiau, įvairiau išrašytame? Kaip suvokti tą dievišką dvasią, nematomą akimi, bet glūdinčią sieloje, kiekviename kraštovaizdyje, kiekviename vėjo pūstelėjime, saulės spindulyje, nepastebimame, lengvame oro dvelktelejime? Veltui pastangos! Krūtinė kupina įspūdžių, vaizduotė – paveikslų. Tačiau kai reikia visa tai pavaizduoti popieriuje – kokia būna menka kopija palyginti su originalu! Koks bejėgis esi, žmogau, su savo plunksna, net jeigu šią plunksną pamerktum į savo kraują!

Pasinėrusiam į apmąstymus apie gamtos grožį, man skaudu buvo, kad žmonės neprieina ir nepajvairina tokių nuostabių gražių vaizdų. Norėjau klausinėti, šnekučiuotis, dalytis įspūdžiais. Tačiau kelias toks tuščias, kad per ištisą dieną sutikau vos 2 ar 3 pėsčius keleivius, su kuriais pasikeitėm

⁸² Konventas – tai religinio ordino vienuolių, įgaliotų spręsti svarbiausius ordino reikalus, susirinkimas; tų vienuolių visuma.

krikščioniškuoju „Tegul bus pagarbintas!“ Kaimai pasprunka nuo kelio, kuris fantastiškai prie jų prisiartina ir vėl į kitą pusę pasitraukia. Per dvi mylias kelio pravažiavome vos du ar tris nedidelius kaimelius. Atsimenu vieną, kad vadinasi Kruncikai ir glūdi papėdėje kalno, kuris, perplyšęs į dvi dalis, išspaudžia iš savęs mažą upelį ir atveria erdvios žaliuojančios lygumos panoramą. Kitas kaimas netoli dvaro vadinasi Lelionys. Šventadienio metą jame užė šiek tiek pakilesnis gyvenimas. Užėigos namuose buvo girdėti vakarotojų triukšmas. Gatvėje bėgiojo merginos ir vaikai, švebeldžiuodami lietuviškai. Deja, lietuvių kalba mums, rašantiems Lietuvos istorines poetas, nesuprantama. Lietuvis kaimietis pasirodo esąs civilizuotesnis už mus. Be savo gimtosios lietuvių kalbos, jis gerai supranta lenkų kalbą ir neblogai ją paaiškina.

Vyrų drabužiai nesiskiria nuo Vilniaus apylinkių kaimiečių drabužių. Merginoms patrauklumo teikia balta skarelė, nešiojama kaip šalikas virš baltų palaidinių. Abiejų lyčių žmonių veidai nėra patrauklūs ir nesiskiria nuo tų, kurie gyvena arti Vilniaus.

Už Lelionių kaimo, tarp kalnelių, mažoje lankoje, per kurios vidurį teka upelis, stovi iškilęs apskritos formos iš žemių supiltas įspūdingas senovės pilkapis. Papėdėje jis platesnis, viršūnėje – siauresnis, tartum nuožulniai nupjautas. Su įkarščiu griebiausi pieštuko, norėdamas nupiešti. Kai vakaro sutemos mano sumanymą sutrukdė, nubėgau bent iš arti apžiūrėti ir išmatuoti. Neskaitant pakilumos, ant kurios pilkapis stovi, nuo savo pamatų jis yra 37 žingsnių aukščiau; jo diametras viršuje – 27 žingsniai, apimtis apačioje – apie 200 žingsnių. Milžinkapio viršūnėje auga rugiai. Pilkapis nuo amžių maitina duona netoliese gyvenantį kaimietį. Bet kaipgi jis užlipa su pakinkytu arkliu į tokį statų ir aukštą kalną? Kas tai per pilkapis? Ir kokių yra apie jį padavimų? Vienišame lauke nebuvo nieko, kas man paaiškintų, kas papasakotų su juo susijusių legendų. Negali būti, kad kaime nežinotų kokios nors legendos apie milžinkapį, tikros ar sugalvotos.

Tiktai vėliau ir iš kitur sužinojau apie šį ir dar apie kitą pilkapį, kad juos abu neatmenamais laikais kepurėmis supylė kažkokia kariuomenė, kad pergalę pažymėtų. Štai ir yra nors ir trumpa, bet poetiška bei pusiau istorinė ir, kas svarbiausia, liaudies bruožų turinti, legenda. Būtume labai patenkinti, kad ponai tyrėjai *ex professo*, kurie šio pilkapiro duris kada nors atvers, priimtų šį padavimą be išsamesnių tyrinėjimų. Pabandę nustatyti mūsų datą ir kovotojų vardus, tiesos nesuras, o legendą sugadins. Koks nors vargšas vietos senelis, kuriam mokslininkas pasakys, jog tai melas, jau neišdrįs paprastiesiems keliautojams papasakoti, kad pilkapis kepurėmis supiltas. O tikslų mokslinio tyrimo rezultatų galime ir nesužinoti arba jais nepatikėsime.

Atėjo naktis. Iš už miško pasirodė mėnulis. Sušvito tolybėse Jupiterio planeta, žvaigždutė, kuri paprastai lydi mano vakaro svajas. Dešinėje – kalvos, kairėje tęsiasi akimis neaprepiamos lankos, kurios horizonte baigiasi juodu mišku. Tolumoje prieš mus sušvito Stakliškių bažnyčios bokštai.

Vakaro tamsoje kraštovaizdžio smulkmenų menkai tematyti. Galėjome tik pastebėti, kad dirvos paviršius čia šiek tiek lygesnis, bet dar molingesnis. Ištiesą dieną važiavęs, per kalvas bėgęs mūsų arklys nusilpo, atrodė, kad jam reikia ir pašaro, ir poilsio.

Įvažiavome į Stakliškių miestelį pro gražią bažnyčią. Sužinojė, kad čia yra gera smuklė, pasibeldėme į Senojo Testamento išpažinėjo Mordchelo vartus ir į šio doro izraelito širdį.

Ir ne veltui beldėmės. Atsivėrė mums smukles vartai ir nuoširdi šeimininko širdis. Vakaras baigėsi su plunksna rankoj. Baigėsi dienele, kurią priskiriu prie pačių maloniausių mano gyvenime.

Rytojaus dieną anksti išbėgome apžiūrėti apylinkių, kuriose esame pirmąkart gyvenime. Žavus apylinkės peizažas. Miestelis išsidėstęs kiek pasvirusioje į pietus plokštumoje. Ant kalvų dirvožemis riebus. Varpos šnekasi su dangumi. Žemumose lankos žalios, žydinčios, kvepiančios, vešlios. Jas drėkina penki upeliai, įtekantys į Verknės upę. Pats Stakliškių miestelis mažas; yra apie 100 namų, priklausančių žydams ir krikščionims. Gyvenvietę puošia tikrai dvaras, apaugęs tankiai suaugusiu sodu.

Stakliškės žinomos iš Žygimanto Augusto laikų. Tai jo žmonos Barboros Radvilaitės valdos. Vėliau čia buvo seniūnija. Naujaisiais laikais Stakliškės tapo izdo nuosavybe. Tam tikram laikotarpiui vietovė buvo atiduota generolui Muravjovui. Kai terminas baigėsi, Stakliškės vėl grįžo valstybės izdo žinion.

Vietos gyventojai pakankamai turtingi. Kalba lietuviškai. Netgi bajorai noriai kalba savo senąja kalba. Čionykštę bažnyčią įkūrė Žygimantas III 1593 m., o Žemaičių seniūnas Jonas Alfonsas Liackis ją apdovanojo. Tai tas pats, kuris įkūrė dominikonų vienuolyną Aukštadvaryje*.

Kai sena medinė bažnyčia sugriuvo, tuometinis Stakliškių seniūnas Juzefas Bufa, Koscešo herbo savininkas, 1776 m. sumūrijo naują. Tikriausiai šį įkūrėją ir jo žmoną matome bažnyčios frontone. Virš kiekvieno altoriaus yra po Koscešo herbą ir nuogą vyrą, persijuosusį ąžuolo lapais. Ant cimborijos yra užrašas: „*Memento animarum Constantiae et Joseph*“⁸³. Tai irgi susiję su įkūrėju.

Iš išorės bažnyčia – tai gražios gotikinės formos kryžius ir du keturaukščiai bokštai. Bažnyčią juosia mūrinė tvora su mūriniais vartais ir keturiom kampinėm koplyčiom procesijai. Didingi klevai žaliu vainiku juosia baltus bažnyčios mūrus. Klevai puošia šventorių, bet iš tolo jie užstoja bažnyčią.

Šventyklos vidus toks pat didingas kaip ir išorė. Grakštaus stiliaus mūriniai altoriai, gotikinė sakykla. Vargonai nauji ir skambūs. Bažnyčioje yra 6 altoriai: šv. Trejybės, šv. Antano, šv. Mykolo, Nekalto prasidėjimo ir *Ecce homo*⁸⁴, papuoštas sidabriniais votais. Yra ir apleistas šv. Jono Krikštytojo altorius; vietoj paveikslo jame stovi grubaus darbo statula. Altorių ir vėliavų piešiniai vidutinio grožio, gerokai apjuodę, galbūt išlikę iš senosios medinės bažnyčios.

Išklasiau mišių. O! Ne kiekvienas vertas, kad malda atgaivintų kančių palaužtą jo širdį. Bet ankstų rytą kaime, vienatvėje ir tyloje, Viešpaties auka išspaus gaudžią ašarą. O tada jau likusią dienos dalį akys pasaulį ir gyvenimą matys šviesesnį.

Mineralinių vandenų šaltiniai yra už trijų varstų nuo miestelio. Skubėkime prie jų.

VI

Kelionė prie Stakliškių vandenų. Moralinė blogio būtinybė. Trumpa Stakliškių vandenų istorija ir jų cheminė sudėtis. Žodelis apie Birštono ir Nemunaičio vandenis. Ligos, kurias gydo Stakliškių vandenys. Žodelis apie visuomenės gyvenimą.

Nuo miestelio važiuojant į pietvakarius, iki Stakliškių vandenų gal trys varstai kelio. Kelias lygus, platus, ištiesintas, kur galima, iškastas griovys. Tai rodo vietinių rūpestį, kad ligoniams būtų lengviau atvažiuoti į gydyklą. Toks kelias palengvina pasiekti vandenis. Iš miestelio pacientai vyksta parsivežti vandens kasdienos poreikiams. Šis kelias ištiesintas ir įrengtas 1851 m. Jis mena poručiko Rykačiovo, generolo Muravjovo turtų valdytojo, pastangas. Kaip jau minėjome, generolas Muravjovas tam tikrą metų skaičių valdė Stakliškes bei visas jų pajamas.

Pusiaukelėje, geru tiltu pervažiavus per Verknę, kadaise buvęs dailus, o dabar išblukęs nuo lietaus stulpas rodo kelią link vandenų. Miglotoje tolumoje, tamsių miškų fone, dešinėje pusėje, matyti keli mediniai pastatai. Tai Stakliškių kurortas. Pasukame nuo stulpo dešinėn. Pravažiaavę kažkokią užtvanką, atsiduriame prie pačių vandenų.

Smėlėta, molinga, kur ne kur pilkšvos spalvos žemė neatrodo derlinga, tačiau gyvenimas, kuris mus supa, augmenija, kokios niekur kitur nėra, rodo, kiek daug yra pirminių cheminių elementų. Iš šitos žemės organinės būtybės gauna maisto, auga ir stiprėja. Nenuostabu, kad druskų ir dujų elementai,

* Žr. *Starożytna Polska*. – T. 3. – P. 430. Kitus duomenis apie bažnyčią ėmėme iš vadinamųjų bažnyčios kronikų, kurias diecezijos valdžia 1849 m. įsakė visiems klebonams sudaryti. Keletą tokių kronikų laikinai turėjome rankose. Iš tų pačių šaltinių ėmėme žinias apie Jiezno bei Punios bažnyčias.

⁸³ *Memento animarum Constantiae et Joseph* – Konstancijos ir Juozapo sielų atminimui (lot.).

⁸⁴ *Ecce homo* – štai žmogus! (lot.)

kurie suteikė gyvybę tokiai daugybei ažuolų, tokiai daugybei vešlių žolių ir gėlių, prisotina greta esančius vandens šaltinius, o šie padeda sergantiems žmonėms.

Filosofai jau seniai sutinka, kad blogio reikia moralinei tvarkai palaikyti. Liga – tai nenormali organizmo būklė, priešinga įgimtai. Svarbus, dažnai išganingas jos vaidmuo žmogui. Liga – tai Dievo įspėjimas arba dovana jo numylėtiniams, kuriems jis siunčia savo kryžių. Liga – tai bausmė nusikaltėliams, apsauganti nuo nusikaltimo. Liga primena, kad išaukštintas iki angelų ir sulygintas su dievybe žmogus yra tik dulkė, kuri dulke ir virs. Kita vertus, Dievo įstatymas verčia rūpintis savo gyvenimu ir egzistencija. Amžinybės instinktas davė pradžią bandymams ir medicinos mokslui. O tasai, kurs kančiomis paženkliną žmonių gyvenimą, teikia ir būdų išgydyti: duoda mums tyro oro, pasotina augalus ir akmenis gyvybės jėga, įtreškia jos į šaltinių vandenį. Piktžodžiavo Volteras, pranašaudamas, kad mūsų ligoms net Amerikoje reikia ieškoti vaistų. Išmintingas gydytojas visuomet ras gamtoje, greta savęs, vaistų nuo kančios, kol dar neišmušė valanda, kada Viešpats pasišauks į savo teismą. Toks didelis susidomėjimas mineraliniais Stakliškių vandenimis todėl, kad jie yra mūsų, kad neturtingiems ligoniams gydymas yra lengvai prieinamas, o turtingesniems nebūtina gydytis svetur, kad atgautų sveikatą.

Apžvelkime Stakliškių istoriją*. Į čionykščius vandenį jau seniai atkreiptas dėmesys, bet ne dėl jų gydomųjų savybių, o dėl to, kad tikėtasi iš šių vandenų gauti valgomąją druską, mat buvo pastebėta, kad jos čia yra. Neturtingas kaimietis, negalėdamas, o kartais ir neturėdamas už ką nusipirkti miestelyje druskos, gamindamas maistą, vartodavo šių šaltinių vandenį.

Yra išlikę pėdsakų ir padavimų, kad Lietuvos etmonas Liudvikas Pociėjus, Stakliškių seniūnas, įrengė čia druskos viryklą. Įmonė, nedavusi laukiamos naudos, žlugo. Mums sakė, kad Stakliškių seniūnijos archyve yra užrašytas pasakojimas, jog seniūno L. Pociėjaus parsivežtas iš užsienio technikas, kasdamas ir valydamas šaltinius, aptikęs tokią stiprią vandens gyslą, kad ji, išsiveržusi iš žemės gelmių, užliejo visą lanką ir jau pastatytus įrenginius valgomajai druskai gauti. Apsukrus vokiečiai turėjo bėgti, o L. Pociėjus buvo priverstas atsisakyti savo sumanymų.

Stanislovo Augusto laikais, kai viršesni žmonės daugiau dėmesio skyrė savo kraštui ir jo gamybai, kai Lenkijos ir Lietuvos išdo komisijos į įvairias puses išsiuntinėjo mokslininkus tirti druskingųjų šaltinių, į Stakliškes vėl buvo atkreiptas vyriausybės dėmesys. Vilniaus akademijos profesorai Sartorijus ir Juzefas Mickevičius⁸⁵, čia atvykę Lietuvos pakanclerio Joachimo Chreptavičiaus nurodymu, nustatė, kad čionykščiuose vandenyse valgomosios druskos yra vos pusė procento. Profesoriai pareiškė, kad druskos gavyba čia neapsimokėtų.

1791 m. čia buvo atsiųstas botanikas ir gamtininkas S. B. Jundzilas. Jis rado supelkėjusią daugiau kaip vieno margo ploto žemumą, vadinamą Župka, per kurią vingiuoja Obelties upė ir yra keli šuliniai su švairiu vandeniu, turinčiu silpną sieros kvapą. Ten buvo ir kiti du šuliniai drumzlinio, gelsvo ir nemaloniai dvokiančio vandens. S. Jundzilas sumanė vandenį iššaldyti, o ne išvirinti. Iš 20 gorčių⁸⁶ vandens gauta 1 gorčius tiršto sūrymo, kuris buvo garinamas ir kristalizuojamas. Gauta 9 lotai⁸⁷ ir 27 granai baltos valgomosios druskos. Rezultatas mažai ką geresnis už ankstesnius.

Grįžęs į Vilnių, profesorius S. B. Jundzilas išleido brošiūrą apie Stakliškių druskingųjų šaltinių savybes ir įteikė ją karaliui, kuris mokslininką apdovanojo aukso medaliu *merentibus*. O druskingieji šaltiniai ir vėl buvo pamiršti. Senosios druskos viryklos plytiniai pamatai ir vieno šaltinio sutvirtinimai primena apie kelis bandymus panaudoti čionykščiuose vandenyse pastebėtus druskų elementus.

* Keletą smulkmenų apie Stakliškių mineralinius vandenį ėmėme iš Pavelo Kukolniko straipsnio, paskelbto *Vilniaus gubernijos užrašuose*, ir iš daktaro Bilinskio pastabų.

⁸⁵ Sartorijus Juzefas – pirmasis Vilniaus universiteto chemijos profesorius. Drauge su fiziku Juzefu Mickevičiumi 1787 m. tyrė sūriuosius šaltinius prie Nemuno.

⁸⁶ Gorčius – senovinis tūrio matas, vartotas Rytų Europoje. Lietuvoje (XVIII a.) apytikriai buvo lygus 2,82 l.

⁸⁷ Lotas – svorio matas, vartotas iki metrinės sistemos įvedimo. Lietuvoje vartotas XVI–XVIII a.; lygus 11,4 g.

1827 m. fon Ulmanas, kuris, kaip anksčiau kalbėjome, geognostikos tikslais keliavo po Lietuvą, apibūdino Stakliškes kaip vietą, kurią verta ištirti dėl jos šaltinių. Sūrus vandens skonis leido jam daryti išvadą, kad čia gali būti kasamų druskos klodų. Dėl to žemė buvo gręžiama iki 10,5 sieksnio gylio. Po smėlingo molio sluoksniu rasta raudono ir melsvai pilko molio. Tačiau dėl kietų uolinių nuolaužų, pasitaikančių molyje, giliau gręžti buvo neįmanoma. Pragręžta anga palikta ateities tyrinėtojams.

Tačiau tyrinėtojų neatsirado. Taip Stakliškės išlaukė dar 50 metų, ir tik atsitiktinai buvo atkreiptas dėmesys į jų šaltinių gydomąsias savybes. 1841 m. pavasarį kažkokia liga, kurios požymis buvo dedervinės, užpuolė apylinkių gyventojų naminius gyvulius. Tuometiniam Stakliškių valdytojui Songailai atėjo mintis išmaudyti sergančius gyvulius siringame šaltinyje. Rezultatai buvo geri. Visa banda, kelis kartus išmaudyta šiuose vandenyse, pasveiko. Šis įvykis pirmą kartą paskatino ištirti Stakliškių šaltinių vandenį mediciniškai. Valdžios pakviestas daktaras Zelionka ir vaistininkas Ancipa, ištyrę ir chemiškai išanalizavę trijų šaltinių vandenį, pareiškė, kad minėtieji šaltiniai gali gydyti tam tikras ligas.

Laikraščio *Kurier Wilenski* straipsnyje pranešama, kad Stakliškėse galima išgydyti reumatą, išbėrimus, geltligę, kirmėles. Tai daugeliui ligonių buvo ženklas vykti prie pigesnių vandenių, o ne prie kitų, brangesnių, savo krašte, o juo labiau užsienyje.

Iš pradžių nedaug ligonių atvykdavo prie Stakliškių vandenių, bet vėliau jų vis daugėjo. Generolas Muravjovas, tuometinis Stakliškių nuomotojas, pastatė gyvenvietėje pirmąsias nuolatinės maudykles. Buvo pastatytas medinis namas, arklidė, maudymosi vonios su šalto vandens rezervuarais, įrengti mediniai indai su variniais vamzdžiais šaltam vandeniui šildyti. Sušilęs vanduo tekėdavo į vonias. Name, kuriame buvo šeši atskiri butai, jau nebetilpo visi pacientai. Ligoniai apsigyvendavo, kur galėdavo, ir buvo patenkinti vandens poveikiu, bet mintyse keikė, kad trūksta vietos ir patogumų.

1851 m. buvęs Stakliškių administratorius nuliūdino ligonius, palikdamas savo tarnybą. Jis paėmė visa, ką savo lėšomis buvo įrengęs maudyklėse ir gyvenamosiose patalpose. Netekus vandens šildymo aparato, vonių maudyklėse būtinų įrenginių patalpose, atrodė, kad Stakliškių vandenys ir vėl bus užmiršti. Tų pačių metų gegužės mėnesį atvyko generolo Muravjovo įgaliotinis Vladimiras Rykačiovas. Jis turėjo patenkinti būtiniausias vietos reikmes. Supratęs gyvenvietės reikšmę, nutarė labiau pasirūpinti šiuo neturtingu sergančių gyventojų prieglobsčiu. Mat aišku, kad čia dar negalėdavo atvykti sveiki pacientai ar turtuoliai, norintys papramogauti ir pasilinksinti.

Per penkias savaites įvyko stebuklas. Vėl sutvarkyta apleistos maudyklės ir butai. Arklidėse ir vežiminėse buvo įrengti švarūs ir gana patogūs kambariai, kuriuos supo verandos, kad būtų kur lietingu oru pasivaikščioti. Sumūryta krosnis ir padarytas varinis garo aparatas vandeniui šildyti. Į kiekvieną vonią atvesti mediniai vamzdžiai su šaltu ir karštu vandeniu. Buvo išvalyti, aptverti ir apdengti nuo lietaus svarbiausi šaltiniai. Pastatytas dar vienas namas, taigi atskirų butų jau buvo 23. Nuo gyvenamųjų namų į vonias vedė nepatogus, siaurus, pelkėtas kelias. Rykačiovas ir tai sutvarkė. Nors ir užsiėmęs maudyklių statybomis, vis dėlto surado laiko ir galimybę nutiesti naują, trumpą ir patogų kelią iš miestelio link šaltinių. Dar ketino pastatyti du didelius namus, daugiau vonių, aprūpinti jas nauju vandens šildymo aparatu ir sutvarkyti aptarnavimus. Tačiau 1851 m. buvo pertvarkomi izdo turtai, ir pasibaigė generolo Muravjovo nuomojimo terminas, tad V. Rykačiovas, per tokį trumpą laiką atlikęs tiek daug atmintinų darbų, turėjo išvykti iš Stakliškių.

Tais pačiais 1851 m. Vilniaus vaistininkas Kuševičius ištyrė Stakliškių mineralinių vandenių cheminę sudėtį ir rezultatus paskelbė gydytojų leidinyje *Pamiętnik Towarzystwa lekarskiego Warszawskiego*. Tų metų birželio mėnesį Stakliškėse gydėsi 60 asmenų. Kitais metais ligonių jau buvo dvigubai daugiau. Per pastaruosius dvejus metus jų padaugėjo iki 200. Žmonės kas mėnesį, kas kelias savaites keičiasi. Į gydyklą plūsta vis daugiau gyventojų, ir tai pranašauja jai gerą ateitį. 1853 m. valstybės turtų ministro potvarkiu Stakliškių mineraliniai vandenys 24 metams išnuomoti piliečiui Sacevičiui ir garbingam Vilniaus gydytojui Bilinskiui. Iškeltos sąlygos pagal duotą planą pastatyti namą, kuriame būtų įrengtos vandens šildymo vonios, galerijos ir pasivaikščiojimų vietos, nes į vakarus esąs ažuolynas teikia tam

geras sąlygas. Atidavus gydyklą nuomon, buvo patenkintas svarbiausias poreikis, kad prie šių vandenių nuolatos gyventų medikas.

Stakliškėse yra trys svarbiausi šaltiniai. Pirmasis, vadinamas Sieros šaltiniu, yra prie pat vonių. Tai labai gilus šaltinis. Iš jo galima paimti vandens apie 120-čiai vonių, ir jo lygis nekrinta. Vanduo čia yra skaidrus ir beveik bespalvis. Jo žalsvas atspalvis vos vos pastebimas. Šio šaltinio pavadinimas atsirado nuo to, kai daktaras Rynkas, tyrinėjęs jį 1846 m., pajuto jame sieros kvapą. Šis kvapas sustiprėdavo, kai būdavo sumaišomas karštas vanduo su šaltu. Dabar jo vandenyje nebėra. Greičiausiai kvapas sklido nuo pūvančios šaltinio augmenijos. Šio vandens temperatūra šiltą vasaros dieną būna +–10–12°. Vilniaus vaistininkas Velka ištyrė cheminę Stakliškių vandenių sudėtį.

Apie 30 žingsnių į pietryčius nuo Sieros šaltinio yra antras šaltinis, vadinamas Sūriuoju, kurio vandenį ligojai geria. Vanduo taip pat skaidrus ir be kvapo. Jo temperatūra apie +12°, o sudėtinės dalys tokios pat kaip ir pirmojo šaltinio, tik kiekiai mažesni. Kiek daugiau tik kalcio karbonato. Išgarinus 16 uncijų⁸⁸, gauta 3 granai gipso ir 26 granai tirpių druskų.

Netoliese trykštantis trečiasis šaltinis vadinamas Geležiniu. Jo vanduo šiek tiek aitraus skonio, bespalvis ir bekvapis. Jo paviršiuje matyti rausvai violetinė plėvelė – tokia, kokia paprastai būna pelkėtose vietose. Šio šaltinio cheminė sudėtis dar neištirta. Be šitų, yra dar keli mažesni tokių pat savybių šaltiniai.

Negalėjome aplankyti kitų dviejų vietovių netoli nuo Stakliškių, išsidėsčiusių palei Nemuną, prie pat Lenkijos karalystės sienų. Ten yra mineralinių vandenių, panašių į Stakliškių. Šiandien jie pagarsėję ir ne vieną išgydę, o kai lankėmės tose vietose 1854 m., jie dar tik laukė tyrinėtojų.

Pirmoji iš tų vietų – Birštono miestelis, esantis už 3 mylių į vakarus nuo Stakliškių. Čia yra sūrus šaltinis, kurio vanduo kartesnis negu Stakliškių. Tai nedidelis miestelis, tuo tik atmintinas, kad čia buvo Lietuvos didžiųjų kunigaikščių medžioklės pilis. 1475 m. žiemą kartu su savo sūnumis Jonu Albrechtu ir Kazimieru (šventuoju) čia gyveno Kazimieras Jogailaitis.

Birštone yra bažnyčia, įsteigta Vladislovo IV 1643 m. Jai buvo padovanoti miestelio apylinkių bei toliau esančių Žideikonų, Škėvonių ir Lengveniškių kaimų laukai, pievos ir miškai. Dabartinę medinę bažnyčią pastatė Prienų seniūnas Kazimieras Sapiega, o pirmaisiais šio šimtmečio metais galutinai įrengė čionykštis klebonas Ignotas Milgaudas. Neseniai bažnyčia priklausė Vilniaus vyskupams. Joje yra trys varpai, kuriuos nupirko minėtasis klebonas I. Milgaudas, o nuliejo Vilniuje Vagneris 1808 ir 1809 m. Bažnyčioje nėra paveikslų ar kitų rakandų, kurie būtų seni ar meniški. Parapijoje yra 369 žmonės vyriškos lyties ir 342 – moteriškos. Valstiečiai kalba lietuviškai. Birštono apylinkės daugiausia kalvotos. Jas gražiai įvairina Nemunas, plaukdamas vingiais iš pietų į vakarus.

Priešais pačią bažnyčią iškilęs kalnas, nuo seno vadinamas Pilimi. Manoma, kad jis žmonių supiltas. Kitoje Nemuno pusėje matyti Lenkijos karalystės kaimai ir Prienų miestelis, kuriam Birštono bažnyčia senesniais laikais priklausė kaip filija.

Į Birštono vandenių gydomasias savybes dėmesys atkreiptas visai neseniai. Šios savybės beveik tokios pat kaip ir Stakliškių vandenių. Šaltinius, galima sakyti, visai atsitiktinai 1846 m. atrado minėtasis daktaras Benediktas Bilinskis. Pasiūsta ten buvo pirmoji ligoinė, kuriai nepadėjo Druskininkų ir Stakliškių vandenys. O Birštonas padėjo. 1848–1849 m., kaip liudija bažnytinė kronika, tikrai vienas kitas ligois patyrė gerą šių vandenių poveikį, o Stakliškėse negalėdavo sutilpti visi norintys. Daugelis jų, negavę ten vietos, atvykdavo gydytis į Birštoną. 1852 m. vyriausybės nurodymu čia atvyko buvusio Vilniaus universiteto profesorius daktaras M. Abichtas, gydytojų valdybos inspektorius daktaras Povstanskis ir vaistininkas Kuševičius. Ištyrę cheminę vandenių sudėtį, jie nustatė, kad šių vandenių šaltiniai labiau nei kiti prisotinti druskų ir gali padėti gydyti daugelį ligų. Kitais metais jau 60 šeimų čia ieškojo sveikatos. 1855 m. Birštone pradėta statyti namus ir rengti vonias ligojams.

⁸⁸ Uncija (lot. *uncia*) – svorio vienetas, kilęs iš senovės Romos. Lietuvoje ir Rusijoje vartota uncija buvo lygi 29,8603 g.

Štai tokia buvo Birštono padėtis š. m. birželio mėnesį. Ji pateikta pagal užrašus, kuriuos mums paliko viena išvykstanti pacientė.

Atvykusieji į kurortą apsigyvena septyniuose specialiai tam pastatytuose namuose. Kiekviename iš jų yra po 6–12 kambarių. Bet kadangi tai negali patenkinti visų atvykstančiųjų, kai kurie, ypač viengungiai, apsigyvena miestelėnų butuose ir jiems priklausančiuose svirnuose. Skaičius šeimų, atvykusių į Birštoną praėjusį birželio mėnesį, viršijo 100. Vonių yra 28 – pusė vyrams ir pusė moterims. Butas šeimai kainuoja 100–150 lenkiškų zlotų per mėnesį. Už kuklias patalpas valstiečio pirkioje arba svirnelyje viengungiams reikia mokėti 50–70 zlotų. Vienkartinis pasinaudojimas vonia – 2 zlotai. Pragyventi čia ne visai lengva, nors iš Prienų (5 varstai Lenkijos karalystėje), Butrimonių (2 mylios) ir Nemajūnų atvežama pakankamai maisto produktų. Mūsų Lietuva mažai rūpinasi, kad čia atvyktų koks nors verslininkas, kuris gautų čia didelį pelną ir padėtų Birštono pacientams. Sergančių gyventojų vardu šiandien kviečiame Lietuvos restoranų savininkus, kad atkreiptų dėmesį į Stakliškių ir Birštono kurortus. Pelnas čia garantuotas, o rytoj ar po metų atvyks čia koks nors vokiečių, užuodęs netikėtą laimikį, ir atims iš čia buvį gyventoją gerą uždarbį. Nuvažiuokite už Nemuno, į Karalystę, ir pasiteiraukite žmonių, kaip ten įvairiais būdais veržiasi germanai. Lenkijos karalystę, žemėlapyje panašią į kumpį, vokiečiai graužia kaip kokie kirminai. *O utinam sim falsus vates!*⁸⁹ Tačiau kryžiuočių palikuonys ne su šautuvu ir rožančiumi, o kaip dera šiems laikams peržengs Nemuną.

O, Nemune, štai užgrius tavo brastas
Kenkiančios slavams teutonų gaujos,
Apsigyvens tavo gražiuosiuose kraštuose,
Nukirs ąžuolų ir pušų vainikus,
Iščiulps midų, išgers degtinę, išvogs turtus.
Kas verta šilingo, parduos už zlotus.
Viską paglemš: mylimuosius supjudys,
Su lazda, su maišeliu vaidilas išvarys,
Skatiku, klasta, išdavyste smogs
Kaip Kopernikui – viską iš mūsų pagrobs.

Dėmesio, pavojus! Iš po neatsargios plunksnos vos neišsiveržė neatsargus žodis. Kurgi mes apsisistojome? Aha! Birštone.

Visuomenės gyvenimo bruožai prie tenykščių vandenių yra tokie pat kaip ir Stakliškėse. Žmonės vaikščioja po miestelį arba užkopia ant kalvų, kurios jį supa iš trijų pusių, pasižiūri į gražųjį Nemuną. Nuo Pilies viršaus apžvelgia gražiai už Nemuno želiančius Karalystės miškus. Kai gera nuotaika, klausosi vietinės muzikos ir šoka bendruose vakaruose. Šiomet specialiai įrengta salė, kurtoje gali tilpti 100 šokėjų. Bilinskis ketina įrengti vietas pasivaikščiojimams, įvairias patalpas, neturtingųjų ligoninę, kurioje galima bus nemokamai gydytis.

Trečioji vieta, kur yra mineralinio vandens šaltinių, – Nemunaitis. Vandeny iš Nemuno šaltinių ten turi mažiau gydomųjų savybių negu Stakliškių ar Birštono. Apie tuos vandenį nėra tikslių žinių. Žinome tik, kad jau prieš kelis metus ten pastatytas maudyklių miestelis, kur yra 6 kambariai ir bendras koridorius. Kiekviename yra vonia, į kurią teka vanduo iš paprasto ūkiško lovio. Vanduo šildomas krosnimis. Už keliasdešimties žingsnių nuo maudyklių yra gyvenamieji pacientų namai. Šiuo metu Nemunaičio vandenį apleisti. Matyti, kad tokie jie ir liks.

Nemunaičio miestelyje dėmesio verta bažnyčia, įsteigta Mikalojaus ir Kazimiero Sapiegų 1623 m. (Žygimanto III laikais). 1786 m. Kristina Razanovska šią bažnyčią apdovanojo. O po gaisro, kurį sukėlė

⁸⁹ *O utinam sim falsus vates!* – o kad aš būčiau blogas pranašas! (lot.)

žaibas, 1831 m. bažnyčią atstatė Vincentas Žilinskas. Nieko įdomesnio čia nėra, tik varpai, iš kurių vienas 1759 m. Karaliaučiuje nuliejo J. E. Kopinas, o kitą, mažesnę, 1724 m. Kinderis. Parapijoje yra apie 1800 žmonių.

Apie Nemunaitį buvo garbinamas kažkoks svetimšalis Nemunas, kuris atvyko į Lietuvą ir apsigyveno šiame krašte. Šiose vietovėse yra labai senų milžinkapių, kurie dar laukia archeologų tyrinėjimų.

Visi Stakliškių, Nemunaičio ir Birštono vandenys, kuriems ateityje galima pranašauti išgarsėjimą ir sėkmę, išsidėstę vienoje juostoje ir turi tas pačias savybes kaip ir Druskininkų. Daug dar jų lieka neatrastų pakrantėse senojo Nemuno, kuris girdo, tręšia, turtina ir gydo savo gimtąją Lietuvą. Abiejose jo pusėse pabirę tiek daug nuostabių vaizdų, tiek daug senųjų ir naujųjų laikų istorijos prisiminimų bei paminklų, kurių mes, deja, visai nepažįstame. Tuo tarpu kiekvienas iš mūsų yra matęs Reino ar Ženevos ežero krantų estampus.

Yra daugiau kaip 12 ligų, kurios sėkmingai gydomos Stakliškėse ir Birštone: reumatas, geltligė, išbėrimai, nervų ligos, sąnarių paralyžius po apopleksijos, kirmėlės ir daug kitų ligų, kurias siunčia Dievas. Vienas ar du gydymo kursai padeda nugalėti skausmus.

Kita visų kurortų, kur žmonės susirenka palengvinti savo dalį, pusė yra visuomeninis jų gyvenimas. Toks gyvenimas Stakliškėse mažiau intensyvus dėl aiškios priežasties: čia mažiau suplaukia žmonių, čia per ankšta, kad sveikieji galėtų būti kartu su ligoniais. Neturtinga ir negarsi gyvenvietė vos gali priglausti sergančiuosius, kuriems žaidimai nerūpi. Pusė ligonių yra žydai, atvykę gydytis iš aplinkinių miestų bei miestelių. Jie mąsto labai realiai ir nesirūpina, kad skausmus pajavirintų malonios akimirkos. Nevažinėja po Stakliškes ištaigingi ekipažai. Mat jie čia nereikalingi, nes viskas sukaupta vienoje vietoje. Tie, kurie jais važiuoja, niekindami kuklų Trakų apskrities miestelių, vyksta linksintis ir gydytis į Druskininkus arba į užsienį. Viena kita čia atvykusi bajorų šeima, keletą dienų papramogavusi, dykinėja, nes negali aplankyti nei teatro, nei knygyno, kaip tai daroma Druskininkuose.

Jeigu galime mes, pagyvenę čia dvi dienas, spręsti apie čionykštį gyvenimą, pripažįstame, jog tokį laisvą, harmoningą ir ramų gyvenimą, kokį čia turėjome, norėtusi gyventi visą amžių. Ankštos patalpos, maisto įsigijimo sunkumai čionykščiam gyvenimui teikia kažkokį nuotykinį, poilsinį, nepriverstinį pobūdį. Kelios šeimos, kiek pagyvenusios kartu, tampa tarsi viena šeima. Nuo 10 valandos ryto iki 10 valandos vakaro visi gyventojai būna balkonuose, norėdami pakvėpuoti oru, arba eina į gatves pasivaikščioti. Vis susitinkdami vieni su kitais, jie prisitaiko prie bendro gyvenimo. Nežymi turto nelygybė čia greit išnyksta. Kas yra linkę bendrauti arba turi daugiau įtakos (pavyzdžiui, sveikieji ir vyrai) arba skanesnio užkandžio, tie kompanijoje yra viršesni. Pasivaikščiojimai gretimame ažuolyne kartais sujungia ištisas kompanijas ir pavienius būrelius. Pietų valanda laikinai visus išskiria, bet ir čia lietuviškas vaišingumas ir sugyvenimas dažnai sujungia šeimas.

Gražūs vasaros vakarai išvilioja gražią lytį į priėngį, o vyrus – į kiemą. Pokalbiai, triukšmas ir gyvumas toks, koks ir turi būti keliasdešimties žmonių grupėje. Girdėjome apie 2–3 kasmet rengiamus bendrus pobūvius. Nors ankšti salonai neleidžia pasirodyti pakankamai elegantiškai, bet esame tikri, kad pramogos vyksta labai nuoširdžiai. Negalime nesakyti, kad nedideliame būrelyje nebūna kartais smulkių aistrų, paslapčių, pavydo. Bet visa tai paslėpta giliau negu plačiajame pasaulyje. Negarantuojame taip pat, kad į šią nuošalią vietą atvykusios dvi arba trys žymių aristokratų šeimos nesugadins šios mielos harmonijos. Iš karto įsivyratų aukštas tonas, šlėktoms kiltų noras pamėgdžioti vieniems kitus, atsirastų oficialumas. O tai yra mūsų nuodėmė (muškimes į krūtinę), paveldėta iš tėvų. Tačiau tai tik nevykusios mūsų spėlionės. Nors čia suvažiuoja svečių iš Vilniaus, Kauno, Gardino apylinkių ir netgi iš Lenkijos karalystės, iki šiol negirdėjome apie tokius reiškinis, kurie paralyžuotų draugišką gyvenimą. Negirdėjome apie draugystės harmonijos suvaržymus ir Stakliškėse.

Laikiną mūsų apsilankymą ženklina labai malonūs prisiminimai. Radę kelis asmenis iš Vilniaus, tarp jų ir gražią mūsų peizažisto V. Dmochovskio šeimą, galėjome per nepilnas 2 valandas visiškai įsitraukti į

kompaniją, pagyventi triukšmingai, laisvai ir nevaržomai. Laimė skaudamai širdžiai, kai gyvenimo kelyje surandi netikėtą trumpą pramogą.

Atnaujinę porą senų, užmezgę porą naujų malonių pažinčių, apgailėstaudami išsiskyrėme su geraisiais Stakliškių pacientais. Norisi tikėti visa širdimi, kad ir jie nuoširdžiai jautė šį išsiskyrimo liūdesį.

Jeigu ne sąžinės skrupulai, kad užimsite ankštus ir gana brangiai kainuojančius ligonių kambarius, patartume visiems, išvargintiems vienatvės nuobodulio arba pavargusiems didžiąjame pasaulyje, vasarą pagyventi šiame nuošaliame mažajame pasaulyje. Nedidelė draugiška kompanija ir graži apylinkių gamta pastebimai atgaivintų apmirusią ir išvargintą jūsų dvasią.

Vėlyvas rudenį išvaiko pacientus namo. Girdėjome, kad prieš išvykstant jų čia laukia nemalonumas. Dideliuose miškuose prinokusios ąžuolų gilės privilioja bandas gyvulių, kurie civilizuoja lenkų kalba vadinami neraguočiais. Kaimiečiai iš aplinkinių kaimų suvaro kiaulių bandas ir leidžia joms laisvai ganytis, būti giles. Nesuskaičiuojamos ateivių kaimenės apsupa pacientų namelius. Žviegimas toks, kad žmonėms neįmanoma susikalbėti. Kaimenės išknaisioja pasivaikščiojimų takelius. Gyvulių pilni kiemai ir lankos palei Verknės upę.

Žiema užkloja viską sniegu. Stakliškės lieka tuščios. O apie Grabnyčias ten, kur vasarą virė žmonių gyvenimas, stūgauja ir slampinėja vilkai.

Linkime Stakliškių, Nemunaičio, Birštono vandenų gydykloms greičiau išaugti. Patariame visiems, kurie su tuo susiję, nuoširdžiai pagalvoti, kaip visais patogumais aprūpinti atvykėlius. Šie vandenys netrukus pagarsės, ir netrūks ligonių, atvykstančių ieškoti savo skausmų palengvėjimo. Atvyks čia ir sveikieji, kad pasinaudotų galimybe maloniai praleisti vasarą*.

VII

Kelionė į Jiezną. Ažuolai. Verknės upė. Pikelionių kaimas visiškai lietuviškas. Lietuvis kaimietis. Žydas – poliglotos. Jieznas. Senieji Pacų rūmai. Bažnyčia.

Nuo Stakliškių kurorto iki Jiezno viena mylia kelio, kuris eina per nuostabų ąžuolyną iki Verknės upės. Pervažiavome upę antrą kartą. Ne be reikalo ąžuolas vadinamas miškų karaliumi. Nesistebime, kad senovės lietuvis, miško sūnus, laikė ąžuolus šventais, o jų šakose savo dievus įkurdindavo. Ažuolas – tai simbolis jėgos, vyriškos jėgos, kuriai nesvetimas jautrumas ir grožis, tai simbolis didingos, riteriškos jėgos, kuri buvo pavyzdys senovės kariams. Ažuolas nebijo perkūnų, juokiasi iš kirvio smūgių. Patvarumu jis prilįgsta geležiai. Pergyvena kelias žmonių kartas. Jis turi kuo didžiutis, tačiau globėjiškai leidžia savo šakose smulkiems paukšteliams suktis lizdus ir nebijo, kad tai jį pažemins. Lyjant nukaria savo lapiją virš pakeleivio, o kai daužosi perkūnai, atstato savo kaktą prieš jų smūgius, kad jie veikiau į jį patį daužtų, negu siautėtų virš mažesnių krūmų. Tai tikras vyriškumas.

Taip poetizuodami gražiuosius Stakliškių ąžuolus, bijodami, kad nepaklystume, sutiktų kaimiečių klausinėjome kelio. Lietuviai vos galėjo suprasti klausimą, o dar sunkiau jiems sekėsi ištarti Verknės upės pavadinimą (lenkiškai sakoma: *Wierzchnia*) dėl garso *ch*. Mat lietuviai garsą *ch* savo kalboje pakeičia garsu *k*, kai kalba viena kuria nors slavų tarpe, t. y. lenkiškai ar rusiškai.

Pasukę lyguma palei kažkokį apleistą palivarką, trečią kartą pervažiavome Verknę ir vėl įvažiavome į ąžuolų bei kitokių jaunų medžių mišką. Apylinkėse reljefas žemas, kalvų nedaug, dešinėje tęsiasi pievos ir laukai, kairėje – miškas ir krūmai iki pat Pikelionių kaimo.

Čia pirmą kartą turėjau progą pamatyti tikrai lietuvišką kaimą. Pirkios tokios pat kaip ir prie Vilniaus, kaip ir juodarusių Minsko apylinkėse, tačiau lietuviško kaimo trobos išorė kur kas tvarkingesnė. Išsiskiria

* Tuo metu, kai šią knygą atidavėme spausdinti (1857 m. liepa), atėjo žinia apie gaisrą, kuris sunaikino keliolika Stakliškių namų. Atrodo, kad šis įvykis padės Birštonui įgyti pirmenybę prieš pirmąją čionykščių mineralinių vandenų vietovę.

ji šiaudinių stogų dengimo būdu. Kiekviename stogo užlenkime, o kartais ir visame jo paviršiuje, šiaudų kūliai suklostyti tam tikru dantytu būdu. Ar tai šio krašto paprotys, ar tai dėl kokios nors priežasties, neturėjau laiko įsigilinti ir išklausinėti.

Paviliotas klegesio, sklindančio iš Pikelionių karčemos, įėjau vidun. Klausinėjau kelio. Ten sėdėjo keli lietuviai su taurelėmis ir pypkėmis ir tęsė linksmą, deja, man nesuprantamą pokalbį. Žmonės gražiai nuaugę, laikosi tiesiai, gana taisyklingų veido bruožų. Mandagiai pasveikinę ateivį, mažai jį kreipė dėmesį ir kalbėjosi toliau. Lietuvių kalba rišliame pašnekesyje yra gana skambi. Lenkiškai čia kalbama sunkiai, su klaidomis ir ypatingu akcentu. Užtat žydai šitoje vietovėje tikri poliglotai. Tik pamanykite, kiek jie moka kalbų. Su savaisiais kalbasi dar kyta vokiečių kalba. Meldžiasi hebrajiškai ir šiek tiek supranta savo protėvių kalbą. Su ponu kalbasi lenkiškai, su kaimiečiu laisvai šneka lietuviškai. Su kareiviu ar valdininku sugeba pasikalbėti didžiarusių kalba. Šiaip ar taip skaičiuosi, o kalba maždaug šešiomis kalbomis. Žydai nesigiria savo sugebėjimais, lyg žinotų Kopčinskio⁹⁰ posakį, kad kalbos yra tik mokslo raktas, o ne pats mokslas.

Atminty stovi įdomi, išdžiūvusi, bet didinga laukinė kriaušė, auganti netoli Pikelionių kaimo, kurios šakų vainikas panašus į ąžuolo. Gamta taip pamilo didžiojo miškų karaliaus formas, kad jos ir kituose medžiuose atsispindi. Kur yra tos paslaptingos formos? Žemėje ar ore? Kokį miškų galiūną augdama įsižiūrėjai, kuklioji Lietuvos laukų dukra? Matei jame savo tobulybės idealą ir pagal jį kūrei savo minkštesnių bei trapesnių šakų vainiką. Miškų galiūną nukirto artojo kirvis, o tu likai ir išdžiūvai. Bet tavo tauri išvaizda visuomet kels pagarbą.

Nuo Pikelionių kaimo driekiasi kokį varstą molingi laukai. Javai gražesni negu kur kitur. Tačiau palei Jiezną dirvos labiau smėlėtos.

Jieznas – mažas miestelis – nepaprastai imponuoja savo vaizdais. Bažnyčios bokštai, senųjų Pacų rūmų sodas, apaugęs tankiais, dangų remiančiais medžiais, – visa tai sužadina viltį pamatyti daugiau nei yra tikrovėje.

Kapinėse, išsirikiavusiose prieš miestelį, pirmiausia atkreipia dėmesį dvi koplyčios ir keletas gražių antkapių, įdomus kryžius, apkabinėtas daugybe žibančių skardelių, paveikslėlių, statulėlių. „Adomo Valatkos sielai atminti“, – toks užrašas skardinėje lentelėje, prikaltoje prie kryžiaus. Tuomet neturėjau laiko iširti, ar tokie kryžiai yra tiesiog menininko fantazijos vaisius, ar susiję su vietos papročiais. Kitose Trakų apskrities vietose taip pat pasitaikydavo panašių kryžių, apkabinėtų paveikslukais, statulėlėmis, stikliukais ir įvairiaspalvėmis geležėlėmis. Sakoma, kad tokių pat kryžių pasitaiko prie Žemaitijos kelių.

Sustojome Jiezne prie to paties pavadinimo ežero. Plačioje aikštėje, apsuptoje keliasdešimties medinių, šiaudais dengtų trobų, apaugusioje aukšta žole, galvas kelia trys mūriniai pastatai: bažnyčia, karčema ir Pacų rūmų griuvėsiai. Pacams seniau šioje apylinkėje priklausė keli kaimai.

Dviaukštė, gana patogi mūrinė karčema, priekiu atsisukusi į bažnyčią ir į rūmų griuvėsius. Pro jos viršutinius langus nupiešiau abu anuos pastatus. Prie šio darbo užtrukęs akimirką ir pasistiprinęs kelionės užkandžiu, nuėjau aplankyti Pacų griuvėsių, kurie kažkada buvo Penčkovskių nuosavybė, o po jų eksdivizijos⁹¹ 1834 m. atiteko 2 ar 3 jų įpėdiniai.

Lietuvoje žinomas priežodis: „Vertas Pocius palociaus, o palocius Pociaus!“ Neaišku tik, kokiems rūmams šis priežodis taikomas. Varšuvos senienų tyrinėtojas Veinertas tvirtina, kad šis posakis susijęs su jų pastatu senojoje Lenkijos sostinėje, kiti mano, kad kalbama apie rūmus Vilniuje. Na, o mums atrodo, kad tai taikoma Jieznui. Tai buvo iš tiesų didingas senovės aristokratų galybės paminklas. Rūmai trijų flygelių. Griovys ir jau sugriuvę vartai man priminė Nesvyžiaus rūmus. Pasakojama, kad rūmai turėję tiek salių, kiek yra mėnesių, tiek kambarių, kiek yra savaičių, tiek langų, kiek metuose dienų. (Žinome, kaip jėzuitai antrojoje XVII a. pusėje mėgo simboliką.)

⁹⁰ Kopčinskis Anufas (1735–1817) – lenkų raštijos veikėjas, pedagogas, pijorų ordino narys.

⁹¹ Eksdivizija (lot.) – skolininko turto padalijimas kreditoriams. Lietuvoje galiojo 1726–1840 m.

Šio mūrinio kalendoriaus kairiajame sparne dabar gyvena vienas iš kolokatorių⁹². Čia yra ištisas koridorių labirintas ir keli kambariai. Kai kuriuose iš jų dar galima pamatyti alegorinių freskų liekanas. Dešinįjį sparną prieš keletą metų sugriovė žaibas. Iš jo padarytos tvarto sienos.

Priekinėje rūmų dalyje švyti gipsinių herbų likučiai, tarp kurių vos vos galima atpažinti Pacų dinastijos herbą Gozdavą⁹³. Lubos ir skliautai vidurinėje rūmų dalyje įkriūtę. Tiktai durys ir langų rėmai, meistriškai nutašyti iš sunkių marmuro plokščių, didingai stovi. Ant sienų griuvėsių – išblukusios freskos. Jose sunku ką nors atpažinti. Kai kur galima spėti, kad tai medžių ar žmonių kontūrai Trečiajame aukšte išlikę iš gipso ir piešti, pusiau nubyrėję šv. Dominyko ir šv. Pranciškaus atvaizdai bei Viešpaties nukryžiuavimas. Visa tai rodo čia buvus koplyčią. Požeminiai rūšiai užgriuvę. Ponų kambariuose, viršutiniame aukšte, griuvėsiuose išaugę jauni berželiai, o ant rūmų frontono ir bastiono lizdus susisukę gandrai.

Tiktai ponų sodo liepos, tuopos ir klevai, meną senuosius laikus, didingai suvešėję. Mat gamta, ne taip kaip žmogaus idėja, yra amžina.

Skausmo suspausta širdimi nuėjome apžiūrėti bažnyčios. Atvykę dienos metu, kai ji buvo uždaryta, nežinodami, ar ilgai galima pasikliauti vietinių nuoširdumu, tiktai apėjome aplink ją ir nusirašėme užrašą, įmūrytą į granito lentą. Tat negalėdami skaitytojui pateikti savo ieškojimų vaisių, esame priversti aprašyti nematytus dalykus pagal minėtąsias kronikas.

Jiezno bažnyčią 1654 m. pastatydino, o tiksliau sakant, perdirbo iš kalvinų kirkės broliai Steponas ir Kristupas Pacai. Bažnyčią konsekrovo Žemaičių vyskupas Kazimieras Pacas 1670 m. rugpjūčio mėn. ir suteikė jai Šv. Mykolo Arkangelo ir Jono Krikštytojo vardą. Aristokratų papročiu bažnyčia buvo gausiai apdovanota. Jai teko dvaras už Sabovo kaimo ir Andriuškos kaimas. Turėjo ji 1348 sidabro rublius vynui, taip pat išlaikyti vargonininkui ir špitolėi. Bažnyčią puošia gražūs, šiandien laiko sugadinti *al fresco* piešiniai ant skliautų ir arkadų, vaizduojantys apaštalus ir bažnyčios tėvus. Dėmesį atkreipia gražiai išdrožinėta paauksuota sakykla, marmuriniai kubiliukai ir marmuro imitacijos grindys. Bažnyčios rūsyje yra 6 Pacų karstai, nes čia laidodavo Pacų giminę. Bažnyčios tarnai šiandien jau nebegali tiksliai pasakyti, kieno palaikai valdžios įsakymu čia palaidoti, kieno kaulai čia ilsisi. Tiksliai žinomas tiktai Teresės Radvilaitės-Pacienės – Lietuvos kanclerio žmonos, mirusios 1780 m., – karstas, ant kurio atsitiktinai išliko sveikas antkapio užrašas.

Tai ir viskas, kas vietos kronikoje užrašyta apie šią bažnyčią. Tą mes ir pateikiame skaitytojams.

Varpinėje yra trys dideli varpai ir ketvirtas varpelis. Pats didysis iš jų, kuris vadinasi Kristupo varpas ir sveria 40 pūdų, papuoštas įvairiaisiais gėlių vingiais ir vertas aprašyti dėl jo formų grožio bei legendų, pasakojamų apie jį. Aukščiau esantis užrašas yra tarsi paties varpo apostrofa: „*Laude Deum, plebem voca, congrega clerum, defunctos plora*“ (Garbink Viešpatį, sukviesk liaudį, suburk dvasininkus, apraudok mirusiuosius). Toliau iš eilės eina mažas šv. Mergelės paveikslėlis su tokia maldele:

O Maria flos virginum
Velut rosa, vel lilium
Funda praeces ad Filium
Pro salute fidelium.

(O, Marija, mergelių žiede, tarsi rože ar lelija, nunešk maldas Sūnui, kad išganytų tikinčiuosius.) Toliau yra šv. Kristupo paveikslėlis ir varpo fundatoriaus užrašas: „*Ab illis. Dno Christophoro Pac Cancler. M. D. L. Anno Dni MDCLXXVI*“ (Šviesiausiojo pono Kristupo Paco, Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės kanclerio, 1676 m.).

⁹² Kolokatorius – asmuo, turintis teisę į turto dalį.

⁹³ Gozdava – vienas senesnių lenkų herbų, vaizduojąs dvigubą baltą leliją raudoname lauke.

Sudiev, mažas miesteli, išnykusios žmonių didybės liūdnoji atmintie! Atsisveikinu su ašaromis, nes negaliu susilaikyti neverkęs, matydamas apleistas senienas. Antra vertus, man negaila anų užgesusių dinastijų galybės. Pasinaudojo jie gyvenimu ir papiktnaudžiavo šio krašto laisvėmis.

VIII

Kelionė į Punią. Punia. Prisiminimai apie Margirį. Įkarščio padariniai. Sena pilaitė. Keli žodžiai apie miestelį. Bažnyčia. Falkovskis, Huščia ir Daunoras – žymiausi Puntos klebonai.

Tik lietaus trūko mūsų kelionės įspūdžiams. Tarp Jiezno ir Puntos jis gerokai mus sumerkė. Apie šią kelionę nedaug ką galima pasakyti. Žemės paviršius lygesnis, mažiau smėlėtas, pereinantis į juodžemį. Miškas, laukas, Verknės upė, kurią jau ketvirtą kartą pervažiavome, graži dauba tarp kalvų, lietuviškai vadinama Imilais. Štai ir prabėgo 12 varstų kelio. Prieš ištroškusias akis pasirodė Punia. Iš pradžių ji nepaprastai apvylė mano įsiaudrinusią vaizduotę. Vietovė pelkėta, neišvaizdi. Vien seni mediniai, šiaudais dengti nameliai. Punia, kuri, mano manymu, turėjo dvelkti kažkokiu didingu istoriniu senovės žavesiu, pasirodė besąs pats paprasčiausias kaimas, nors ir pretenduojąs vadintis miesteliu. Tam Punia turi neginčytiną teisę, nes yra bažnyčia, 50 krikščionių namų ir pusė tiek – žydų.

Tai vietovė, sena kaip pasaulis. Medinė, jau griūvanti bažnytėlė, statyta dar karaliaus Aleksandro laikais. Šias vietas valdė Povilas Alšėniškis ir Jonas Zaberezinskis. Kaip liudija Strijkovskis, čia gyveno kažkoks nugalėtas Krymo totorių chanas. Tačiau šitos smulkmenos mano vaizduotėje buvo antraeilės. Viską nustelbė mintis apie vieną įvykį, vieną žmogų.

Tas žmogus buvo lietuvis Margiris, siela viršesnis už Romos Brutus, Kolatinus ir Katonus⁹⁴. Margiris – lietuvių didvyris. 1336 m. kryžiuočiai apsupo Margirį Puntos pilyje, laikė apgulę keletą dienų ir, jėga negalėdami paimti, išdavyste į pilį įsibrovė. Margiris, matydamas, kad negausūs ir silpnesni lietuviai nesugebės ilgiau kryžiuočiams priešintis, pats ėmė žudyti lietuvius, savo paties vaikus ir, pats kritęs ant jų lavonų bei pelenų, priešui paliko tik degesius.

Šis didis Lietuvos istorijos įvykis, užslėptas kronikose, kurių šiandien niekas neskaito, buvo prikeltas iš užmaršties Balinskio veikale *Starożytna Polska*. Šį įvykį tiesiog būtina buvo įamžinti eilėmis. Darbas didžiulis, kilnus ir sunkus... Betgi žmogaus įžūlumas beribis! Jau keli mėnesiai kuriu istorinę poemą. Ir svarbiausias, beveik vienintelis mano išvykos į šią apylinkę tikslas – aplankyti Punią, pamatyti pilaitę, įkvėpti iki soties šių vietų oro. Juk nemokėdamas lietuvių kalbos, kaip kitaip aš pajusiu lietuvių dvasią.

Tiesa, kai kurie mūsų istorikai pilies, kryžiuočių vadinamos *Pullen*, ieško ne Punoje, o kur nors kitur. Tačiau aš turiu tūkstantį moralinių ir vieną istorinį įrodymą, kad viskas turėjo vykti čia, o ne kur kitur.

Nutariau susirasti Margirį ir, niekur nesustodamas, nuskubėjau ieškoti pilaitės. Retas kuris iš sutiktų miestelėnų ir žydų mokėjo man atsakyti, kur stovėjusi toji pilaitė. Reikėjo jos ieškoti. Pagaliau išsiklausinėjau. Parodė mažą kalnelį į pietus nuo miestelio. Jis buvo apaugęs lazdynais ir paženklintas kryžiumi, pastatytu kažkokia proga. Užbėgau ant kalnelio vienu ypu, vienu šuoliu ir... užlaužiau rankas iš sielvarto. Matyt, kad kronikos padavimas yra tiesos mistifikacija. Ant šio mažo kalnelio, dar ir dauba perskirto, nėra vietos ne tik kad piliai, bet netgi tvarkingas namas čia netilptų. Ėmiau beviltiškai šaukti trokšdamas išsiaiškinti mįslę, keikiau savo kelionės draugą, lyg jis čia būtų buvęs kuo nors kaltas. Pradėjau skųstis savo likimu. Ir staiga senis iš gretimos trobos išgirdęs mūsų erzelių, išaiškino mano klaidą. Jis parodė šalia lazdynais apaugusio kalnelio kitą, platesnį, javais užsėtą kalnelį, į kurį iš susijaudinimo neatkreipiau dėmesio. Senelis pasakė, kad čia yra tikroji senosios pilaitės vieta. Jis tvirtino, kad ir dabar dar randama plytų, koklių, kad nuo Pūnelės upės, kuri iš rytų įteka į Nemuną, tarp skardžių

⁹⁴ Brutai, Koliatinai, Katonai – senovės Romos diduomenės giminės, kurių nemažai atstovų buvo aktyvūs valstybės veikėjai, karo vadai.

ir griovių dar galima pamatyti atsitiktinai atsivėrusius požeminius rūsius. Žodžiu, ant šio kalnelio stovėjusi karalienės Bonos pilis, kuri vėliau prasmegusi skradžiai žemę. Apie tai byloja medžio likučiai ir požeminiai urvai.

Žinodamas, kad visi seni griuvėsiai mūsų liaudies pasakojimuose vadinami karalienės Bonos pilimis, nepykau ant lietuvio, galbūt Margirio giminės vaikaičio, gimusio ir pasenusio Punioje, kad jis nieko nežino apie savo didvyrį protėvį.

Betgi pagaliau suradau jį! Suradau jo pilį! Nurimęs atsisėdau ant šlapios žolės ir ėmiau dairytis aplinkui.

Pilis stovėjusi ant aukšto, stataus kranto, prie Nemuno, kuris taip kukliai prigludęs, kad iš čia vos galima įžiūrėti, kaip piliakalnio papėde plaukia srauni, siaura upės vaga. Kitame krante tęsiasi eglynų ir ąžuolynų juosta. Toliau – pakilūs krantai ir akimi neišmatuojama mėlynė. Labiausiai nustebau ir nudžiugau, kad, savo poemoje instinktyviai apibūdinamas *Pullen* pilies apylinkes, beveik tokias jas ir įsivaizdavau. Buvau tikras, kad iš anos Nemuno pusės kalneliai atrodo gražiau ir iškilmingiau.

Norėjau paprašyti, kad perkeltų mane į kitą upės pusę, bet besileidžianti saulė įspėjo, kad laikas bėga, kelionė tolina, ir reikia skubėti grįžti namo. Atsidusau atsiveikindamas su taip seniai matytu Nemunu ir pilimi, greitosiomis pieštuku nusipiešiau ją savo atsiminimų knygoje, paėmiau atminčiai plytgalio gabaliuką ir palikau įžymiuosius griuvėsius.

Punios miestelis, kuriame gyvena žydai ir krikščionys, šiandien priklauso valdovo išdui. XVI a. Punia buvo Povilo Alšėniškio nuosavybė. Vėliau Pociėjai, Sapiegos, Bžostovskiai buvo šių vietų savininkai. Punia buvo tapusi seniūnija. O neseniai laikais caro Pavlo I nurodymu ją 25 metams gavo generolas Kochovskis. Jo sūnus, amžinos atminties caro Aleksandro pulkininkas, gavo Punią dar 5 metams. Po to miestelis su visomis jo nuosavybėmis perėjo išdo valdžion.

Bažnyčią, kurios dėl vėlaus meto ir skubėjimo neturėjome kada apžiūrėti, aprašome skaitytojui, pasitikėdami Punios klebono Vincento Jezerskio kronika (1849 m. rankraštis).

Bažnyčia įsteigta visai neatmenamais laikais, nes Lenkijos karalius Aleksandras, 1503 m. atnaujindamas ir papildydamas dovanojimus, sakė, kad ankstesnės privilegijos dėl bažnyčios šeimininkų apsilaidimo dingusios. Pasakojama, kad ankstesnė bažnyčia stovėjusi dabar apleistose Šv. Jurgio kapinėse už miestelio. Dabartinė bažnyčia jau sena ir pakrypusi. Ją statę kažkokie būriai, grįždami iš karo žygio. Pinigų ir žemių bažnyčiai skyrė karalius Aleksandras 1503 m. ir Žygimantas 1533 m., vėliau padėjo Punios miestelėnai ir kai kurie klebonai. Bažnyčioje nieko žymesnio iš meno bei istorijos kūrinių nėra. Daug žinoma apie varpinę. Vieną iš varpų dovanėjo Punios klebonas Janas Falkovskis 1644 m. Šis varpas sveria 15 pūdų. Kitą, mažesnę, liepęs nuliedinti Lietuvos etmonas ir išdininkas, Punios seniūnas Vincentas Korvinas Gonsevskis 1666 m. Trečiasis, šiandien jau sutrūkinėjęs, varpas nuliedintas vietos klebono Vincento Labanskio lėšomis Vilniuje 1797 m. Jį liejo J. S. Vechleris.

Įdomus yra vienas bažnytinės kronikos skyrius, kurį čia priduriame. Tai prisiminimai apie tris žymiuosius Punios klebonus.

Pirmasis iš jų, kunigas Janas Falkovskis, Smolensko kanauninkas ir Trakų dekanas, gyveno XVII a. pabaigoje. Jis dovanėjo bažnyčiai tris valakus ariamos žemės, vieną valaką pievų ir tris sklypus. Tai patvirtino Vilniaus vyskupas Konstantinas Bžostovskis 1699 m.

Antrasis, dar gyvas senių atmintyje kaip mokytas ir pamaldus žmogus, – Ježis Huščia, teisių daktaras, Vilniaus kanauninkas, Punios klebonas. Šis išmintingas vyras, nemokėjęs ar nenorėjęs išsirūpinti turtingos parapijos, 1747 m. atvyko į Punią. Tuo metu bažnyčia ir klebonija buvusios labai apleistos. Nepabijojęs J. Huščia vyriškai ėmėsi jas atstatyti. Dirbo iki 1776 m. Per 30 klebonavimo Punioje metų jis prikėlė griūvančią bažnyčią, per uolektį nuo žemės pamūrijo ją plytomis, viduje pastatė 3 altorius, krikštyklą ir sakyklą, papuošė jas skulptūromis. Tuo metu įrengta choras, nauji vargonai, po bažnyčia išmūryti du rūšiai, pastatyta klebonija ir kiti ūkiniai pastatai. Žodžiu, galima sakyti, jis sukūrė naują Punios bažnyčią ir kleboniją. Jis palaidotas bažnyčios rūsiuose po didžiuoju altoriumi. Iki šiol jo kapas

mažai apgadintas. Laikas nesugadino kunigo Huščios palaikų bei liturginių rūbų. Tad liaudis, naudingų jo darbų liudytoja, laiko tai jo šventumo požymiu. Tikrai šventi prieš Dievą ir žmones yra jo naudingi darbai visuomenės labui.

Apie trečią žymesnį čionykštį kleboną kunigą Ignotą Daunorą, Smolensko kanauninką, išliko tik padavimas, kad jis buvęs Gardino seimo deputatas ir žymus agronomas. Palaidotas šalia kunigo Huščios. Nors mirė 20 metų vėliau, bet jo palaikai sutrūniję karste kaip ir kiekvieno numirėlio.

Artinasi naktis. Laikas skubėti, sudiev, Margirio tvirtove! Sudiev, mano skaitytojau, iki kitos išvykos. Nors ir nedideli jos vaisiai, bet pasistengsiu su Tavimi jais pasidalyti.

II dalis

Nemėžis, Rukainiai, Medinininkai, Ašmena, Kernavė, Kaunas

IX

Kelionė iš Vilniaus į Ašmeną

Paskutinis žvilgsnis į Vilnių nuo Aušros vartų – Andrejevka – Keliai išsišakoja – Minsko traktas – Istorinės žinios apie Nemėžį – Mintys apie čionykščius totorius – Pulkininko Dejevo paminklas – Karčemos ir ta proga pora žodžių apie žmones – Bareikiškės – Rukainių miestelis – Prisiminimai apie žymiausius čionykščius klebonus: Polubinskį, Dluskį, Civinskį, Bžostovskį, Mikuckį. Kryžkelė – Medinininkai – Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Algirdo paveikslas – Kryžiuočiai prie Medininkų – Dlugošas ir Kazimiero Jogailaičio vaikai – Šventas Kazimieras – Akmenų Lanka – Prisiminimai apie kunigą Skargą – Bendra Ašmenos panorama.

Liki kol kas sveika, mieloji Gedimino sostine! Vykstame apžiūrėti tavo buvusios didžiosios valstybės filijų⁹⁵. Šįkart mūsų išvykos tikslas – Minskas.

Gražioji, mylimoji Lietuvos sostine, peržegnok mus savo bažnyčių bokštų kryžiais ir palaimink savo gyventojų širdžių žodeliu.

Bičiuliai, per daug nenusiminkite! Gerieji žmonės, kol grįšime, labai mūsų neapkalbinėkite. Aš parvešiu jums šiame tuščiam aplanke kuklų savo kelionės derlių. Ne savo asmeninius įspūdžius. Ne, nes kam gi jums jie? Parvešiu tokių dalykų, kurie padėtų suvokti mūsų krašto praeitį.

Broliai ir bičiuliai jau atsisveikino. Arkliai pakinkyti. Taurė išgerta. Cigaras surūkytas. Portfelyje – pašto kelionės lapas ir keli grašiai. Likite sveiki! Judėk, vežike, už Aušros vartų...

Vežimo ratai nustojo beldę į akmenis grindinį. Panirę į gilų smėlį, jie pamažu sukasi. Padvelkia kaimo oras. Akys nors truputį ašarotos ir kiek išsvargintos monotoniškų miesto mūrų, linksmi skrenda į laisvę. Mūsų žvilgsnis skrieja kaip laukų drugelis ir vos gali aprėpti nuostabias Vilniaus apylinkes.

Pravažiuojame Aušros vartų užkardą. Vilnius lieka už mūsų, pasislėpęs slėnyje, apsigobęs tapybiškomis kalvų keteromis taip, jog, metus atsisveikinimo žvilgsnį, atrodė, tartum jis būtų prasmegęs lyg užburtas. Ir jeigu ne žmonės, ne tirštas rūkas, amžinai tvyras virš mūsų miesto, būdami nuo Vilniaus už kelių žingsnių, nesuvoktume, kur jis yra.

Čia pat, kairėje, – Rasų priemiestis ir dailus miesto peizažo lopinėlis. Tačiau visa tai nuo mūsų akių slepia nedidelis kalnelis ir eglynėlis. Dešinėje – mūro siena apjuostos stačiatikių kapinės su gražiais geležiniais vartais ir puikiu žaliu koplyčios kupolu. Tai paskutinis miesto vaizdas.

⁹⁵ Filija (lot. *filia* – duktė) – bažnyčia, neturinti parapijos, priklausoma nuo kitos bažnyčios, turinčios parapiją.

Kairėje iškyla nuostabiausių formų kalvos ir kalvelės, iš daubų kyšo puikūs miškai ir žali Vilnios krantai. Tarsi dioramoje slenka vaizdas po vaizdo. Ant vieno suarto kalnelio vietovę pažįstanti akis pastebės žemių kauburėlį, kurio viršuje guli akmuo.

Ši kalva nuo 1838 m. vadinama Andrejevka, o šis kaupas supiltas buvo rankomis žymiojo Andriaus Sniadeckio⁹⁶ mokinių, kurie kartu su nesuskaičiuojama minia žmonių 1838 m. gegužės 4 d. lydėjo jo palaikus į jo dvarą. Gaila, kad joks didingesnis paminklas nežymi šios vietos, joks užrašas nerodo pagarbos didžiojo vyro genijui! Kol kas čia stūkso pats kukliausias paminklas – žemių kauburėlis ir užrašas: „Andriui Sniadeckiu“, kuris, įrašytas taip pat į žemiečių širdis bei atmintį.

Platus, smėlėtas, kalvų apsuptas vieškelis kopia vis aukštyn, į kalną. Važiuoja juo keleiviai, vežimai su javais, šienų ir malkomis į Vilnių. Žydų spiečiai užbėga jiems kelią. Eina kauštelėję amatininkai, nes už miesto degtinė pigesnė. Elgeta, gyvenantis gretimai namelyje, išsikasė šalia smėlėto kalnelio savotišką olą, sėdi joje ir, pasidėjęs prieš save ant staliuko padėklą bei krucifiksą, skambina nedideliu varpeliu, gieda iš kantičkos ir renka iš praeivių išmaldą – duoną ar varines monetas. Už kiekvienų Vilniaus vartų gali pamatyti panašiai elgetaujančių vargšų.

Gal už kokio varsto nuo Aušros vartų užkardos vieškeliai šakojasi į dvi puses. Dešinysis kelias veda į Lydą, Gardiną ir Naugarduką. Kairysis – į Minską, o iš ten – į Maskvą. Pasukime kairėn.

Vos pastebimai kopiname į kalvą. Atrodo, lyg būtume žemumoje, bet iš tikrųjų vieta, kurioje stovime, matavimo duomenimis yra aukščiau už Vilniaus bažnyčių bokštus Taigi mūsų miestas glūdi giliame slėnyje. Netoli nuo tos vietos, kur šakojasi vieškelis, kairėje, dvi kalvas skrodžia gili griova, pro kurios angą atsiveria nuostabi tolių panorama. Matyti kraštelių miesto, žydras miškų tolis ir gegužinė pakrančių žaluma. Ašmenos karčema – menki užmiesčio užėigos namai – jau šypsosi savo frontonu. Lyg ir pretenduoja ji į miestietiškumą, tačiau niekuo neišsiskiria iš savo draugių – paprastų pakelės karčemų, nebent tik savo sandara ir seno tinko likučiais. Taigi, sakau, nuo Ašmenos karčemos, esančios už 4 varstų nuo Vilniaus, verta, atsistojus prie puikios griovos, pasidairyti atgal. Griovos apačia apaugusi tankiais lapuočiais medžiais ir krūmokšniais. Pro jų viršūnes matyti miesto bokštai ir miniatiūriniai apylinkių vaizdeliai. Keli takeliai, leisdami nuo kalno, veda į Ribiškes, Markučius ir kitus priemiesčio palivarkus. Pavasarį čia kvepia žydinčios ievos, sprogstantys jauni berželiai ir aromatingosios pušys! Koks čia paukščių čiulbesys būna!

Šioje vietoje laikinai išsiskirsime su gražiu vaizdu ir maloniais įspūdžiais. Prasideda akmenuotas ir smėlėtas kelias. Reginys neįvairus, monotoniškas. Maža augalų. Net ir berželiai retai kur auga prie pašto vieškelio.

Bet už kokios mylios nuo miesto vaizdas keičiasi. Leidžiamės į slėnį. Net penkios karčemos viena netoli kitos stovi prie vieškelio. Ir visos jos menkos, nešvarios. Kairėje, už žalios pievos, plyti gyvenvietė iš keliolikos kiemų, gražesnių ir tvarkingesnių. Dešinėje, medžių tankmėje, švyti rūmai. Mes Nemėžyje.

Ši prie karčemų prigludusi gyvenvietė, kaimas, apylinkė ar vienkiemis (vadinkite, kaip norite) tai – Totorių Nemėžis. O toliau šis mūrinis dvaras – tai grafų Tiškevičių nuosavybė. Anksčiau jis priklausė Sapiegoms. Šios totorių gyvenvietės pirmasis kiemas įsikūręs ant keturkampio, pylimą primenančio kalnelio. Tai leidžia manyti kažkada čia buvus Nemėžio pilį, apie kurią išlikę tikrų žinių. Jos liekanų kur nors kitur mums nepasisėkė rasti.

[...]

Tai – Medininkai. Jų pilis – viena iš seniausių Lietuvoje; jos pradžios nepamena nei padavimai, nei istorija. Išlikę tik gynybinės sienos, mūrytos iš akmenų ir plytų, bei vieno bokšto rytinėje šios sienos

⁹⁶ Andrius Sniadeckis (1768–1838) – Vilniaus universiteto ir Vilniaus medicinos-chirurgijos akademijos profesorius, chemikas, biologas, medikas, filosofas. Palaidotas Jašiūnuose.

kertėje griuvėsiai. Senovinės pilies gynybinė siena šiandien naudojama kaip palivarko sodo tvora. Viduje, kiek žinoma, jokie ieškojimai nieko neatskleidė. Buvo kalbama apie randamus čia milžinų kaulus, tokius didelius, kad blauzdikaulis buvęs sulig augaloto vyro ūgiu. Bet kur tik neišgirsi panašių padavimų apie senąsias mūsų pilies?

Medininkuose reikėtų atlikti archeologinius tyrimus. O dabar tik liūdnos mintys kyla keleiviui, matančiam apsamanojusius akmenis, skylėtas sienas, raudonų sutrūnijusių plytų krūvas, sudarančias fantastišką kampinio bokšto vaizdą!

Su šia vieta susiję keli istoriniai prisiminimai. Medininkų pilies įkūrimo data siekia neatmenamą senovę. Remiantis padavimais, girdėtais prie Krėvos, Medininkų pilis turėtų būti Krėvos pilies vienmetė. Stačiusi ją kažkokia dievų ar milžinų gentis. Jie buvę tokie stiprūs, kad mūrininkai, tuo pat metu dirbdami ir Medininkuose, ir Krėvoje, esančiuose vienas nuo kito už 4 mylių, skolindamiesi plaktukus, permesdavę juos oru.

Vasarą čia mėgdavęs gyventi Algirdas, Vladislovo Jogailos tėvas. Remdamasis sena kryžiuočių kronika, taip liudija Narbutas. Tačiau nedažnai jis čia viešėdavo, nes retai kuriais metais jis netraukė į karo žygį.

Istoriniai griuvėsiai dvelkia prisiminimais. Prieš sielos akis iškyla atvaizdai garsių čia gyvenusių žmonių. Niekuomet dar neatsitiko, kad, važiuojant pro Medininkų pilį, mano vaizduotėje nesivaidentų tai, ką buvau skaitęs, ką papildė mano įsisvajojusi galva. Pabandykime šiuose mūruose įsivaizduoti Algirdą tokį, kokį vaizdavo jį kryžiuočių kronikos.

Vyras gražus ir šaunus, pailgo raudono veido, didele nosimi, su ilga, rusva, kiek pražilusia barzdele, praplikęs ir šiek tiek siūbčiojęs kaire koja, besiremiaš lazda ar į ginklanešio petį. Melsvose jo akyse švyti išmintis ir vikri kaip žaibas išdaiga – būdinga tų laikų diplomato savybė. Tokį šį Jogailaičių giminės pirmtaką matome apsuptą dvariškių ir vaikų, tarsi žvaigždžių danguje. Jis skirta dvi epochas. Jau tikros pažangos aušros spinduliai už jo matyti. Ši aušra augsina Lietuvos tvirtovių ir pilių bokštų viršūnes.

Tačiau iki dar nušvis švelni šios aušros šviesa, ilgai dar ilgai ją kankins kruvinos gaisrų liepsnos, kurias į Lietuvą nešė kryžiuočiai. Po Algirdo per visą Jogailos viešpatavimą beveik virš visų Lietuvos tvirtovių Nemuno ir Neries pakrantėse švaistėsi kryžiuočių įžiebtos gaisrų liepsnos. Kaunas, Gardinas, Trakai čia patekdavo į jų rankas, čia vėl būdavo išvaduojami. Tačiau į rytus už Vilniaus vokiečių gaujos neišdrįso eiti.

Jadvygos ir Jogailos sutuoktuvės pranašavo dviejų galingų kraštų susijungimą ir kryžiuočių galybės susilpnėjimą, dėl ko pastarieji susirūpino. Vokietijos imperatorius, šio pavojaus bauginamas, ištiesė kryžiuočiams pagalbos ranką. Nuotykių ieškančių vokiečių riterių minios susirinko prie Karaliaučiaus ir 1384 m. rugpjūčio mėnesį surengė garbės puotą. Kaip tik tada visa Vokietija pakėlė pirmąjį tostą už Lenkijos ir Lietuvos žūtį. Išskleistos vėliavos. Išžygiuota. Pakrauti maisto ir ginklų laivai plaukė Nemunu. Kariuomenė ėjo jo pakrantėmis. Prie Nevėžio žiočių laivai sustojo, o kryžiuočiai, apsupę Kauną, sustojo prie Neries. Lietuviai juos sulaikė prie upės brastos. Kruvinam mūšy nustumę lietuvius, vokiečiai persikėlė per upę, ir 6 jų daliniai leidosi siaubti Lietuvos. Aplenkę Vilnių, kur bijojo pasipriešinimo, palei Merkio upę, per Valkininkus ir Šalčininkus nuėjo iki Ašmenos, kur manė smogti Krėvai. Betgi kažkas jiems tai sutrukdė ir nuo Ašmenos jie pasuko į Medininkus, kur sustojo turbūt savo išsibarsčiusių jėgų sutelkti. Nežinia, ar Medininkų pilį jie paėmė, ar tik rengėsi ją apsupti. Vis dėlto kryžiuočiai turėjo būti įsitikinę esą ganėtinais saugūs, nes prie Medininkų mūrų jų didysis magistras Konradas Zolneris rengė įšventinimo į riterius apeigas, žaidimus ir puotas. O buvo iš ko jas rengti: Lietuvoje prisigrobė tiek gyvulių, kad jautį pardavinėjo už pusę talerio⁹⁷, o avį – už šilingą⁹⁸!

⁹⁷ Taleris – Vokietijoje ir kitose Europos šalyse vartota sidabrinė 20–30 g moneta.

⁹⁸ Šilingas – piniginis vienetas, dvidešimtoji svaro sterlingų dalis.

Tuo metu lietuviai, vadovaujami Skirgailos ir Vytauto, užkirto jiems kelią atgal ir neleido persikelti per Nemuną ir Nerį. Tuomet kryžiuočiai iš Medininkų ėmė trauktis, pakeliui persekiojami ir žudomi. Vargais negalais prie Rumšiškių persikėlė per Nemuną. Grįžo jie į savo žemes patyrę didžiulių nuostolių. Visas kelias, apie kurį kalbame, nusėtas kapais bei smėlio pilkapiais. Laukuose ir šiandien dar randama ginklų, iš kurių nesunku atpažinti, kad jie priklausę kryžiuočiams.

Kazimiero Jogailaičio laikais Medininkai buvo karaliaus vasaros rezidencija. Šis valdovas pagal anų laikų paprotį turėjo nuolat lankyti visą kraštą. Gyveno jis tai Lenkijoje, tai Lietuvoje. Nenorėdamas savo vaikų laikyti sostinės triukšme, stengėsi, kad jie su mokytoju būtų kokioje nors netolimoje, bet nuošalioje vietoje. Kai gyveno Lenkijoje, jo vaikai buvo tai Tynce, tai Liubline. Kai persikeldavo į Lietuvą, vaikai gyvendavo Medininkuose. O tie vaikai buvo: Jonas Albertas, Aleksandras ir Žygimantas – vėlesnieji Lenkijos karaliai, taip pat Kazimieras, kuris pripažintas šventuoju ir dabar perduoda galybių Viešpačiui Jogailos žemės reikalus. Jų mokytojas buvo garsusis Janas Dlugošas, pirmasis Lenkijos istorikas.

Nereikia būti dideliu svajotojui, kad, žengdamas šių trijų žymių istorinių asmenų pėdsakais, fantazijos akimis negalėtum pamatyti šios puikios trijulės. Pats linksmiausias, šnečiausias ir vikriausias iš jų berniukas turėjęs būti Žygimantas, vėliau vadintas Senuoju. Jis mėgęs gėles, skindavęs jas Medininkų soduose bei laukuose ir puošęs jomis savo vaikišką galvą. Iš istorijos žinome, kad senatvėje jis mėgęs vaikščioti su rožių vainiku. Su broliais jis kresdavęs tokius juokus, kokius vėliau, jau būdamas karalius ir senis, mėgdavo krėsti su dvariškiais. Liguistasis Aleksandras blausiu žvilgsniu žiūrėdavęs į plikus kalnus ir tolimus miškus, o niūrusis Jonas Albertas žvelgdavęs į žemę. Gražusis Kazimieras angeliškas savo akis kėlęs į dangų, į savo Tėvynę. Jo lūpose – malda, veide – begalinis kuklumas. O Dlugošas, kokį jį pažįstame iš anų laikų aprašymų, – su juoda dvasininko toga, vidutinio ūgio, lieso, bet malonaus veido, didžianosis, gyvomis, giliai įdubusiomis akimis. Jis skaito pergamento tomą. Tai Mateušo Cholevos kronika. Retkarčiais jis žvilgteli į jaunuosius savo auklėtinius ir užsikirsdamas (mat turėjo tokią ydą) lotyniškai atsakinėja į jų vaikiškus klausimus. Vaikučiai laisvai šneka lotyniškai, ir lenkų kalba jiems nesvetima. (Žinome, kad 1469 m. Kazimieras lenkiškai pasveikino iš Lvovo grįžtantį tėvą.)

Karalaičiai buvę taip puikiai auklėjami, jog popiežiaus legatas Aleksandras pripažino, kad jokiam kitame dvare nematęs tokių mokytojų ir tokių malonių karalaičių.

Šventasis Kazimieras gyveno Medininkuose arba viešėjo juose iki pat savo mirties 1484 m. Visi istorikai tvirtina, kad jis mirė Vilniuje, bet Narbutas, remdamasis kunigo Golianskio pamokslu, teigia, jog Kazimieras miręs Medininkuose. Nepakankamai įrodyti istoriniai šaltiniai tvirtina, kad prieš 1638 m., t. y. prieš pastatant ir įrengiant Vilniaus katedroje dabartinę šv. Kazimiero koplyčią, jo kūnas kelerius metus buvęs laikomas Medininkų pilyje. Tačiau Žygimanto I laikais, apie 1517 m., Medininkų pilis jau buvo sugriuvusi. Visiškai ši vietovė sugriauta 1519 m. rusų, kurie visą kelią nuo Minsko iki Vilniaus žygiavo su ugnimi ir kalaviju. Neseniai čia dar buvo bažnyčia, kuri labai seniai įsteigta. Joje laikęsi karmelitai, o gal augustiniai. Šiuo metu negalime tikrai pasakyti, katro iš šių dviejų tikėjimų vienuolynas čia buvęs ir kada jis nustojęs egzistuoti.

1812 m. grįždami prancūzai sudegino šį kaimą ir gretimą dvarą. Jie buvo įsikūrę prie apgriuvusios pilies ir iš statybinių rąstų bei rakandų kūrė laužus. Čia sudegė žymi dalis gerbiamojo Laurinavičiaus užrašų, kurių likučius mums pateikė Ignacas Chodzka *Kvestoriaus atsiminimuose*.

[...]

X

Kelionė Kernavės link

Išvykimas – Šnipiškių priemiestis – Šeškinės kalnas – Karčemos – Pijorų atminimas – Sudervė – Dvaras ir bažnyčia – Keli žodžiai apie kaimo žmones – Ežerai – Dūkštos – Bažnyčia – Kunigas Dembinskis ir

bažnyčios statymo istorija – Konsekracija – Airėnų kaimas – Geišiškės – Europa – Šio vardo kilmė.

Kelionę kaskart pradėdami Vilniuje, dabar aplankysime dar vieną senąją Lietuvos sostinę, pačią seniausią, įkurtą dar prieš valdant Gediminui, – Kernavę. Jeigu tikėsime kronikininkais, miestas gyvuoją jau 800 metų. Čia buvo skelbiami Lietuvos valdovai, čia gyveno Kerniaus duktė Pajauta, čia paskutinis Lietuvos Krivių Krivaitis Jogailos laikais tebegarbino savo dievus. Žodžiu, Kernavė apgaubta taip neapsakomai mus žavinčios Lietuvos praeities rūku.

Ir visa tai tik už 6 mylių nuo Vilniaus! Tik viena diena kelio pėsčiam keleiviu! Tad nepavydėkime daugeliui mūsų kraštiečių, kurie šiuo metu bastosi po Paryžiaus bulvarus ar Italijos kalnus, ir pakeliaukime po tėviškės laukus. Jeigu šitaip ir neduosime realios naudos mokslui, tai bent iki soties pamaitinsime vylingų svajų ištroškusią vaizduotę, išliesime ašarėlę praeities garbei. O nuo tokios ašarėlės visuomet lengviau širdyje.

Kernavė yra į šiaurės vakarus nuo Vilniaus, ten, kur link plaukia Neris, nuo kurios krantų mūsų kelias mažai tenutolsta, nors per visą išvyką tiktai Vilniuje ir Kernavėje su šia upe susitinkame. Kalvos ir miškai iš kairės pusės visai užstoja nuo keleivio akių „Viliją, mūsų upelių motutę“. Tiktai oro vėsa, tiktai melsvas rūkas, kai kur susiliejančias su mišku, leidžia spėlioti, kad kažkur netoli teka didesnė upė.

Galą kelio turime važiuoti vieškeliu, vedančiu iš Vilniaus į Ukmergę. Pervažiuojame per Žaliąjį Vilniaus tiltą ir, pasukę į kairę, pro stebuklingąją Viešpaties Jėzaus koloną bei Šv. Rapolo bažnyčią, seniau priklausiusią jėzuitams, patenkame į Šnipiškių priemiestį.

Menkas tai priemiestis – tik viena gatvė, kuri tęsiasi pusę mylios. Mediniai nameliai ir žydų krautuvėlės, stogdengių, plytų ir koklių degėjų butai, iš pradžių niekuo nepasižymi. Netrukus už vartų užkardos kairėje pasirodo nauja mūrinė žydų sinagoga. Toliau virš stogų kyšo totorių mečetė, kuri stovi prie Neries, Lukiškių priemiesčio gale. Tame pačiame priemiestyje sužimba Šv. Jokūbo bažnyčios bokštai. Ir vėl vaizdą užstoja daugiausia menki, neišvaizdūs mediniai pastatai. Bet nuo Šnipiškių vidurio tarp menkų namelių kairėje pasirodo vienas iš tokių reginių, kurie yra tikra puikiojo Vilniaus puošmena. Šv. Jokūbo bažnyčia, veidrodžiu spindinčios Neries geltoni ir žali krantai, toliau – melsvo rūko apgaubtas tamsus eglynas, senos, nuskurdusios, netvarkingai išsimėčiusios žvejų lūšnėlės. Panašus vaizdas plėsdamasis lydi mus iš kairės iki pat miesto vartų. Jis dar praturtėja keliais tolumoje matomais bokštais. Užvažiavę ant Šeškinės kalno, metame į Lietuvos didmiestį atsiveikinimo žvilgsnį. Čia dar matyti panerio miškų žemės, vadinamos Žvėrynu, kur yra nuostabiai išpuošta dabartinio Vilniaus generalgubernatoriaus rezidencija.

Tačiau Vilniaus apylinkių aprašymas – tik šalutinis mūsų darbo tikslas. Vaizdą užstoja kalnas. Pavažiavę 4 varstus, artėjame prie Kryžiškių karčemos. Pašto vieškelį paliekame dešinėje ir plačiu keliu sukame į kairę. Prie kelio, slėnyje, – sunykusi mūrinė karčema, o greta – sugriuvęs Levandiškės dvariukas, šalia kurio beržynėlyje ilsisi ir šių žemių savininko palaikai. Matyt, būta čia ir geresnių laikų: mūriniai, bet šiandien sunykę sodo tvoros stulpai bei tokie patys stulpai, saugantys šeimininko kapą, liudija, kad seniau čia stengtasi puošti vietovę. Ir verta buvo, nes vieta puiki: kalneliai tai javais, tai miškeliais, tai lapuočiais krūmokšniais apaugę, ir kiekvienas iš jų vis kitaip šypsosi. Retkarčiais dar pasirodo kraštelis miesto. Švyti balti Šv. Dvasios vienuolyno, Vizitiečių ir Šv. Stepono bažnyčių bokštai. Šitos šventyklos, nors ir toli nuo čia yra, akiai atrodo arti esančios, nes miestas pasviręs į slėnį.

Pravažiavę eglyną ir nuolat banguojančias kalveles, paliekame Buivydiškių, Biegankos, Pustolovkos karčemas bei joms priklausančius kiemus ir kiemelius. Beveik pusantros mylios vis važiuojame kalvotu ir gražiu kraštu. Reikėtų teptuko, o ne plunksnos, kad pavaizduotum kiekvieną kalvą, kad aprašytum kiekvieną valstiečio ar bajoro jsodybą. Turėtum mokėti lietuvių kalbą, kad galėtum išaiškinti šių vietų pavadinimus, taip keistai skambančius ausyse visų tų, kurie šios kalbos nesupranta. Galų gale reikėtų nuodugnai ištirti vietas, kurios, kad ir būdamos tylioje apylinkėje, turi šį tą įdomaus. Tokių studijų atsitiktinis keleivis atlikti negali.

Apdraskyta karčema, skurdus kaimas, kriaušė lauke – viskas taip kaip ir visur. Turbūt reikėtų nepamiršti dar keletą liūdnuj debesėlių, plaukiančių virš šio kraštovaizdžio. Minėtoji Biegankos karčema priklauso netoliese esančiam Gineitiškių palivarkui. Pagal Daratos Daubarienės testamentą kartu su Dūkštomis jis seniau priklausė Vilniaus pijorams. Valstiečiai dar mena pijorų laikus. Su pagarba mini pavardes kelių rektorių, kurie užėmė žymią vietą mokslo istorijoje.

Už lapuočių miško, netoli Bukiniškių palivarko, nuo kalno matyti didinga Sudervės bažnyčios rotunda, o pervažiavę dar porą kalnelių pro Vidautiškių ir Grikienių kaimus, pagaliau esame pačiame bažnytkaimyje.

Keliolika pirklių prieš įvažiuojant – tokios pat kaip ir bet kuriam kitam kaime. Bažnyčia ant kalno – gražus dorėnų stiliaus architektūros kūrinys. Puikūs dvarininkų rūmai, erdvus pavėsingas parkas, o už dvaro – ežeras. Visa tai sieja kažkokia maloni atmosfera. Tai Sudervės vaizdas, gerai mums atmenamas dėl daugelio malonių akimirų, praleistų čionykščiame dvare. Pirmą kartą gyvenime čia mes buvome tada, kai nuoširdi mėgėjų artistų trupė vaidino mūsų „Miško pirkelę“. Bet visa tai vien mūsų pačių prisiminimai, o ką jie turi bendra su jumis, skaitytojau? Dėkinga pagarba Sudervės gyventojams telieka verčiau širdyje, o ne spausdintos knygos puslapiuose. Ten ji išliks ilgiau, nes knygą po metų kitų kandys sugrauš, užmaršties dulkės nusės.

Sudervės vardas etimologiškai siejamas su lietuviškais žodžiais *su* ir *derva*. Pastarasis žodis susijęs su sakinga balana, žvejų vartojama naktinės žūklės metu. O gal jis siejasi su kokiomis nors senovės lietuvių religinėmis apeigomis, atliekamomis su sakuotu deglu arba sakinga balana. Sudervės vardas pasitaiko Vilniaus apylinkėse ir kitose Lietuvos vietovėse. Tuo pat vardu yra ir upeliūkštis. Pilaitė, kuri yra už mylios nuo Vilniaus, XVI a. ir vėliau vadinosi Viršilų Suderve*.

Puiki Sudervės bažnyčia. Nedaug tokių galima pamatyti mūsų kaimuose ir bažnytkaimiuose. Kai vyskupas Masalskis 1782 m. įsteigė čia parapiją, Tomaseno⁹⁹ vyskupas Valentas Volčackis ją apdovanojo. Jis iš Lopatų įsigijo Sudervę ir buvo jos savininkas bei pirmasis klebonas. Bažnyčia išmūryta padedant kunigaikštieniui Teodorai Sapiegienei pagal planą, kurį sudarė Laurynas Gucevičius, žymusis mūsų architektas. Bažnyčia dorėninio stiliaus, be bokštų, su kupolu, dengtu geležies skarda. Frontoną puošia pusrutulio formos prieangis su 6 mūro kolonomis, kurios laiko fasadą. Tarp jų yra nišos statuloms. Šis išpažiūros gražus planas, būdingas Gucevičiui, pasirodė esąs nepraktiškas. Bažnyčia juk ant kalno, su plokščiu stogu, tad ją nuolat veikia darganos ir lietūs. Brangiai atsieinantį remontą kasmet jie paverčia

* Šiose apylinkėse seniau buvo Viršilų – šiandien jau išmirusios giminės – žemės. Papasakosime apie juos plačiau. Pridursime iš dvariškio Gurnickio girdėtą anekdotą apie Viršilų Sudervę, arba šiandieninę Pilaitę. Štai jis.

Ponas Kasperas Zebžydovskis bendravo su ponu Kšištofu Krupskiu. Jie mūsų dvaro pono buvo labai vertinami ir vis tai šį, tai tą, ką nors nekenksminga, kokį nors pokštą kompanijoje iškrėsdavo. Juk abudu buvo neprasčiokai, o ponas Zebžydovskis, be to, dar ir mokytas. Kartą, kai avižos buvo labai brangios ir pagaliau tapo visiškai neįmanoma jų gauti, aprenkę jie Vilniuje du nepažįstamus tarnus ir, pamokę visko, pasiuntė juos Vilniaus kašteliono pono Viršilos vardu nuo vieno dvariškio pas kitą, kad dovanotų jiems kvitus: tam 50, kitam 30, anam 10 statinių avižų, priklausomai nuo visuomeninės padėties. Ir kiekvienas dvariškis turėjo atsiųsti žmogų avižų atsiimti į pono Viršilos dvarą čia pat prie Vilniaus, vadinamą Rojumi. Kai ponas Zebžydovskis su ponu Krupskiu šį pokštą iškrėtė, visi dvariškiai šitais kvitais buvo labai patenkinti, juo labiau kad buvo nederliaus metai. Susirinkę į Pilaitę, pradėjo vienas kitą klausinėti: „Tau kiek statinių? O tau kiek?“ Kai kuriems pasidarė nemalonu, kad jiems avižų teks mažiau negu kitiems.

Jei kuris tuo metu neturėjo vežėjų, samdė juos arba iš kurio nors tarybos pono išprašė arklius ir siuntė juos į Rojų avižų parvežti. O ten jau irgi buvo susirinkusių, kurie turėjo vežti vežimais toliau.

Atvažiuoja pirmasis į Rojų ir klausia: „Kur avižas dalija?“ Pasiūstasis tarnas atsako su lietuvišku akcentu, kad avižas sunku vežti ir kad jos liko Sudervėje. Todėl patarė ten važiuoti ir pagal kvitus jas ten atsiimti. Taip buvo pasakyta kiekvienam, kuris tik į Rojų atvyko. Pirmieji atvykę į Sudervę, kuri yra už geros mylios nuo Rojaus, klausinėję Pilaitėje ir prie Pilaitės, kur dalijamos avižos. Nieko nesužinoję, gražiai pridengę vežimus, pasuko atgal. Nedaug jiems nuo Sudervės pavažiavus, kiti, skubėdami ir lenkdami vieni kitus, klausinėjo: „O avižų yra?“ Anie atsakė, kad yra. Tiktai, sako, reikia važiuoti į Pilaitę. Ten jiems atseikėsią. Atvyksta. Pamato, kad čia pokštas, ir taip pat važiuoja atgal. O kas sutiktas ima klausinėti apie avižas, juokų pridaro. Visi tuščius maišus namo vežė. Rytojaus dieną vieni pyko ir barėsi, o kiti juokėsi. Ypač buvo juoko, kai ši žinia pasiekė pilį, nes juk karalius turi viską žinoti. Jis ilgokai kalbėjosi su tais, kurie dėl šio pokšto pyko.

⁹⁹ Tomaseno vyskupas – vyskupo garbės titulas.

niekais. Nišose stovi didžiulės keturių evangelistų bei apaštalų šv. Petro ir Povilo statulos, skulptoriaus Pulmano sukurtos apie 1820 m.

Bažnyčios viduje yra graži galerija, pora neblogų paveikslų, 4 gipsatūra ornamentuoti paveikslai ir fundatorių rūšys. Šventorius siekiasi su senu ir ūksmingu rūmų parku. Koks nuostabus, koks tolimas iš čia apylinkių vaizdas. Ypač čia gražu giedrą vasaros dieną!

Bažnyčia pradėta statyti 1803 m. Iki 1812 m., kol dar gyvas buvo jos fundatorius, pastatytos sienos. Po vyskupo mirties jo turtų paveldėtojas prezidentas Ipolitas Volk-Lanevskis, įdėjęs daug lėšų, baigė statybą. 1822 m. bažnyčia pašventinta, o 1834 m. Chrizopolitanijos¹⁰⁰ (vėliau Vilniaus) vyskupo Klangevičiaus konsekruota.

Be Sudervės, vyskupas Volčackis, tiksliau sakant, jo brolis, Vilniaus kanauninkas ir Sudervės klebonas, atstatė Šilėnų kaime filijos bažnyčią, kuriai kažkoks Ancuta skyrė šiek tiek lėšų. Ši bažnytėlė, stovinti nuo XVII a. vidurio, buvo pavaldi Vilniaus kapitulai ir priklausė Kalvarijų parapijai. Sudervės bažnyčiai priklausė Sangūniškių kaimas, o parapijoje iš viso buvo pustrečio tūkstančio gyventojų.

Visi kaimiečiai dar kalba lenkiškai. Tai dar gryna Lietuvos Rusia, tačiau priemiesčio kaimietis kiekvieną kartą iš miesto parsiveža daugiau blogybių negu gėrybių. Papročiai čia dori kaip ir visoje Lietuvoje, vis dėlto nesame tikri, kad apsileidimas ir girtuoklystė, tos lyg ir kasdienės, tačiau sunkios mūsų liaudies nuodėmės, čia nėra prigiję. Vyrai jau nenešioja senoviško kirpimo rudinių ir ausinių protėvių kepurų. Dėvi surdutus, naiviai įsitikinę, kad su jais atrodo kilmingesni. Moterys ant galvų nešioja ištisus darželius dirbtinių gėlių, ant pečių užmestos pirktinės skarelės, spalvoti sijonai. Lininiai drabužiai užleido vietą pirktiniams. Lauko gėlės, kurias taip mėgo senovės lietuvaitės, užleido vietą dirbtinėms. Taip bent jau matėme apsirengusius kaimo žmones, važiuodami šiomis vietomis šventadienį. Nepaprastai mums buvo skaudu, kad lietuviai taip lengvabūdiškai vertina savo senovinius drabužius. Tačiau po kelių mėnesių, važinėdamas po nemažą Lenkijos karalystės dalį, net ir Krokuvos apylinkėse, kur vietinės drapanos tokios gražios ir spalvingos, mažai kur mačiau senoviškai apsivilkusius net ir paprastą dieną, prie darbo. Tad susitaikiau su mintimi, kad visa tai neišvengiamas pažangos padarinys. Pasakiau sau:

– Tai sena „ūsų ir perukų“ istorija, pakartota po keliasdešimties metų, tik dabar mažiau tuštybės.

Senovės lenkų ir senovės lietuvių apranga turėjusi būti nevykusi, jeigu pažanga privertė jos atsisakyti. Negi naujasis drabužis gražesnis ir patogesnis už senovinį? Nesiimsime ieškoti atsako į šį klausimą, tai jau filosofų, estetų ir siuvėjų reikalas.

Išvažiuojame iš Sudervės, sukdami aplink dvarą, pro upokšnį ir gražų ežerą su sala, vadinamą Vilnoja (jo vardas turėtų būti susijęs su lietuvių kalbos žodžiu *vilnijimas*). Dešinėje per miškus driekiasi mėlyna šio ežero juosta. Čia taip pat, kaip ir kitoje Neries pusėje arba Trakų apskrityje, yra daug dar gana žvingų ežerų. Prisiminkime kai kurių dešinėje Neries pusėje telkšančių ežerų pavadinimus. Sudervės apylinkėse, be Vilnojos, yra dar du ežerai: Kaušelis ir Riešė; Kernavės apylinkėse: Dundulis (nuo burbulų), Delna (nuo delno, kadangi ežeras plaštakos pavidalu išsišakoja). Pagaliau Prosperės ežeras tuo atmintinas, kad, anot padavimų, jame buvo nuskandinti urnoje Lietuvos kunigaikščio Spero pelenai.

Dieve mano! Kaip mažai mes dar pažįstame savo tėvų istoriją. Kodėl urna su Spero pelenais nuskandinta Prosperės ežere? Ar tai buvusi kokia nors laikina būtinybė, religijos ar papročių padarinys – nežinome. Tačiau padavime apie tai kalbama, o padavimas privalo turėti pagrindą.

[...]

Rusinių ir lietuvių bruožai

¹⁰⁰ Chrizopolitanijos vyskupas – vyskupo garbės titulas.

Palyginsime abiejų tautų kūno sandaros, aprangos, valgių gaminimo, papročių, įpročių ir savitarpio santykių ypatumus.

Lietuvis kaimietis yra aukštas, ilgakaklis, šviesiais ar kaštoniniais, bet ne tamsiais plaukais, mėlynakis, baltaveidis. Rusinas – vidutinio ūgio, plačiapetis, ilgakaklis ir storasprandis. Ūsai ir barzda tamsiai ar šviesiai geltoni, veidas tamsus, lyg įdeges*.

Lietuvaitei būdingas tas jaudinantis, įgimtas estetiškas grožis, kurio neįmanoma nusakyti. Šių paprastų kaimo dukrų didelėse melsvose akyse tiek išraiškos ir (jei jums patinka) elegancijos, kad šį bruožą norisi priskirti prie išsiauklėjimo, tačiau aišku, jog mūsų kaimuose juo niekas nesirūpina. Rusinės šiurkštesnės, joms trūksta įgimto puošnumo, kurio stoka, ypač šventadieniais, kompensuoja drabužiais.

Daug ką apie žmones pasako jų apranga. Joje slypi tėvų tradicijos, atsispindi liaudies santūrumas arba lengvabūdiškumas, prisirišimas prie šventų tėvų žemės tradicijų.

Lietuvis dėvi ilgą, žemiau kelių apsiaustą, vadinamą sermėga (rudine), tokius pat kailinius, visuomet aptrauktus naminiu audeklu arba milu. Ant kaklo visada nešioja skarelę, deja, jau spalvotą, pirktinę. Rusino apsiaustas trumpesnis, rusiškai vadinamas jarmiaku, kailiniai niekuo neaptraukti, ant kaklo skarelės beveik niekuomet nesiriša. Marškinių sagutės blizgančios, ir tai laikoma elegancijos požymiu. Ilgi rusvi plaukai ir tokie pat ūsiukai teikia vyrui tikrąjį grožį. Deja, miesto kirpėjo žirkklės jau suteikė galvai civilizuotą išvaizdą, mat rusinas kaimietis labiau už lietuvių linkęs prie naujovių.

Lietuvaitėms labai tinka supintos kasos, papuoštos kaspinėliais ar gėlėmis, berankovės liemenės, iš priešakio suvarstytos raišteliais, balti lininiai sijonai. Puikiai atrodo ant jų kaklų medalikėliai, škaplieriai arba gintaro karoliai.

Rusinė su savo juoda ar tamsiai mėlyna nugaroje suklostyta palaidine, kuri papuošta daugybe žalvario sagų, atrodo puošnesnė. Ant jos galvos skarelė ar kepuraitė, papuošta didžiulėmis dirbtinėmis gėlėmis. Tačiau toks drabužis yra dirbtinai neskoningas ir menkina natūralų rusvakasių gražuolių patrauklumą. Rusinės nori, o lietuvaitės moka būti gražios.

Iš išorės ir iš vidaus tiek vienos, tiek kitos genties namai nesiskiria, gal tik lietuvis kiek tvarkingesnis*. Pirkia pušinė, dengta šiaudiniu stogu. Troba aprūkusi. Stalas, suolai, krosnis, užkrosnis ir rankinės girnos – visa tai būtina vargšui taip, kaip bajorui fortepijonas svetainėje. Štai ir visas mūsų kaimiečio inventorių, nesvarbu, kiek jo šeimoje žmonių. Turto atžvilgiu abi gentys vienodos – neturtingos.

Gerokai skiriasi abiejų genčių valgiai ir gėrimai. Lietuvis mėgsta riebiai: kiauliena ant jo stalo – būtinas pasigardžiavimas. Valgo vereščaką – patiekalą iš avies smegenų ir veršienos, kurį vadina „kiepša“. Prie Vilniaus ne taip, o Lietuvos gilumoje mėgstamas šiupinys – žirnių, dešros ir stambių miežinių kruopų valgis. Rusinas mėgsta miltų patiekalus – košes, blynus, geria naminę girą, padarytą iš ruginių miltų arba iš laukinių obuolių. Ir mėgaujasi rusinas iki soties nelaiminga degtine. Lietuvis labiau mėgsta midų ir naminį alų, gardžiuojasi krupniku, t. y. degtine, pavirinta su kvapniomis šaknelėmis ir medumi.

Palyginkime dabar abiejų genčių protinį išsivystymą, nes apie išsimokslinimą dar negali būti nė kalbos. Lietuvis ne toks gabus kaip rusinas. Jis sunkiai išmoksta svetimą kalbą ir niekuomet gerai jomis nekalba. Rusinas priešingai – kalboms gabus. O šiame krašte, apie kurį šnekame, kalbama gryna lenkų kalba. Lietuvis nemėgsta mokytis svetimų kalbų. O jei ir kalba jomis, tai nenoriai. Rusinas gabesnis amatams, o lietuvis geresnis žemdirbys ir šaulys.

* Keli rašytojai jau atkreipė dėmesį į šiuos gretimų genčių papročių skirtumus ir panašumus: „Lietuvis mažesnio ūgio, kakta ne tokia atvira kaip slavo, akys mažesnės ir apsiiblausios, oda pablyškusi, veido išraiška ramesnė ir gilesnė“ (Mickevičius A. *Pašnekesiai apie slavų literatūrą. 22 paskaita.* – Varšuva, 1858). Šių pastabų autorius yra kitos nei A. Mickevičius nuomonės dėl lietuvių ūgio. Pirmasis iš jų mano, kad lietuvis aukštesnis, antrasis – kad žemesnis už slavą. Nuomonės skiriasi dėl to, kad Mickevičius duomenis rinko prie Kauno, o mes – Vilniaus apylinkėse. Pagrindinėje Lietuvos dalyje yra savų ypatumų.

* Lietuvos gilumoje ir Žemaitijoje galima pastebėti šiokių tokių valstiečio trobos statymo skirtumų. Pastebėjome tai Trakų apskrityje. Lietuviai, be žieminių gyvenamųjų patalpų, dar turi ir vasarinį namą. Bet tai ne tose vietovėse, apie kurias kalbame.

Lietuvis labiau mėgsta namus, rusinas – viešąjį, miestietišką, išblaškantį gyvenimą, karčemas. Lietuvio dainelės liūdnos, erotiškos (pačia tyriausia šio žodžio prasme) arba karo dainos, kurias irgi labai mėgsta. Rusinas papuotavęs dažnai užtraukia dviprasnę dainelę, kurios kuklesnis lietuvis nedrįstų pakartoti.

Kadangi lietuvis daugiau būna namie, o ne viešumoje, tad jam būdinga daugiau dorybių negu rusinui. Jis labiau myli savo žmoną ir vaikus, mėgsta ir su malonumu augina vaismedžius ir gėles. Rusinas dosnesnis, lietuvis šykštesnis ir žiūri į rytojų. Rusinas atviras, lietuvis užsidaręs. Rusinas ūmus, bet greit pamiršta įžeidimus. Lietuvis švelnus, bet kerštingas, sunkiai atsileidžiantis. Svetimą turtą lietuvis gerbia labiau nei rusinas.

Šeimyninis vyro ir žmonos gyvenimas gražesnis lietuviui nei rusinui. Čia daugiau abipusio prieraišumo. Abiejų genčių merginų elgesys nepriekaištingas. Ištekėjusi lietuvaitė tampa namisėda, fanatiškai religinga ir nedrąši, visiškai atsidavusi vyrui ir vaikams. Rusinė drąsesnė ir koketiška. Tapusi žmona, dažnai leidžia sau katekizme padaryti išlygų. Padorus dvasininkas, įsigilinęs į abiejų genčių papročius, garantuotų, kad lietuvaičių retkarčiais padarytos klaidos pateisinamos susijaudinimu, o rusinių – koketavimu ar materialiniais išskaičiavimais.

Lietuvis be galo tiki kunigu. Rusinas prietaringesnis, tiki burtais, kerėjimais ir likimu.

Įdomūs abipusiai, nuo amžių viename kaime gyvenančių genčių, susietų istorine praeitimi, santykiai. Lietuvis rusiną laiko esant mažiau moralų. Rusinas išjuokia lietuvių, kad jis mažiau civilizuotas. Labai retai kur yra mišrių šeimų. Rusinas noriai ima lietuvaitę, nors ir neturtingą, į žmonas. Lietuviai vengia vesti rusines, kurios, jų supratimu, yra tinginės ir išlaidžios. Kur motina lietuvė, rusino vaikai auklėjami lietuviškai arba lenkiškai, nes lenkų kalba čia yra tarpininkė. Mišriose šeimose vyras ir žmona, nemokėdami viens kito kalbos, dažnai kalba lenkiškai. Tad jaunoji karta lenkėja ten, kur Lietuvos Rusia ribojasi su tikrąja Lietuva.

Štai ir visi duomenys apie žmonių papročius. Tiek genčių, tiek jų atsakų išaugo gražioje mūsų žemelėje, ir visas jas dera iširti. Bet sugrįžkime prie temos.

Dešinėje už Airėnų matyti gražus Geišiškių dvaras su gotikinio stiliaus rūmais, kuris dabar priklauso kunigaikščiams Giedraičiams. Šis dvaras bei gretimas Europos ar Eiropos dvaras yra buvęs jėzuitų nuosavybė*.

Šiuos du dvarus skiria gražus ežeras, iš kurio išteka maža upelė. Palei ją yra žilvičiais apaugusi užtvankėlė ir malūnelis. Kaip aš norėjau kažko paklausti kaimietį, bet jis manęs nesuprato ir atsakė vienu žodžiu „Nesuprantu“. Lietuvis lietuvių krašte negalėjau susikalbėti su lietuviu! Sunku net pasakyti, iš kur kilęs čionykštis Europos vardas. Tarp dviejų rimtų lietuvių kalbos mokovų vyksta neišsprendžiamas ginčas dėl šio pavadinimo kilmės. Vienas sako, kad jis kilęs iš „Eure upė!“ (štai upė!), antras – kad iš „europio“ (krūmokšnio). Net ir kuklioje Lietuvos parapijoje vyksta filologų ginčai. Mokovai ginčijasi, o tu, profane, suprask, *cui fides?* Remiantis knygos *Iškalbingumas* autoriaus metodais, reikėtų perskaityti žodį iš galo, nulaužti kiekvienos raidės kaklelį ir tada daryti naujas nepaprastas lingvistines kombinacijas.

XI

Kelionė iš Dūkštų į Kernavę

Įspūdžiai įvažiuojant – Pilies kalnai – Klebonija – Kompasas – Kalnų kasinėjimas – Kernavės istorija – Kernius – Pajauta – Kernavės mitologinė reikšmė – Sueigos – Didžiųjų kunigaikščių rinkimai ir iškelimas – Kernavės smukimas – Bažnyčios kronika.

* 1781 m. surašinėjant buvusius jėzuitų turtus. Europa, arba Geišiškės, davė 1060 zlotų pajamų. Edukacinė komisija atidavė ją Upytės išdininkui Juzefui Bialozorui.

Nuo Europos ar Eiropos beržais apsodintas kelias veda į tankų lapuočių mišką. Jau geroką galą nuvažiavome. Kaip čia gražu, žalia, kokie lapoti medžiai ir gėlėta žemė! Koks vešlus vasarojus siūbuoja abipus kelio! O, negreit mūsų Lietuva pristigs duonos! Žemė, išmaitinusi tiek protėvių kartų, ir vaikaičiams savo gelmėje išsaugojo gyvybės syvų atsargas. O, kad šie syvai suteiktų mums senovės lietuvių dvasios, o ruginė duona ir miežinis alus – senovės narsumo.

Važiuojame kalvotomis vietomis. Vaizdas kaskart vis įvairesnis. Pagaliau nuo kalnelio pasirodo senas medinis Kernavės bažnyčios bokštas, šiaudais ir skiedromis dengti priešgėdiminės Lietuvos sostinės stogai.

Basas berniukas atidaro mums vartus, menkus, paprastus kaimo vartus, saugančius skurdų aštuoniolikos pirkių kaimelį, aptvertą ne pylimu ar mūru, o paprasta žabų tvora.

Tai buvusi Gedimino sostinė, Lietuvos sostinė!

Erdvesnė ir platesnė buvo ši vietovė prieš 600 metų! Nuodėguliai ir šlakas, kurių randama toli laukuose, rodo, kokį didelį plotą užėmė Kerniaus ir Gedimino tvirtovė. Seniau būta čia kalvės. Kalvių miestuose seniau buvo daugiau negu dabar. Jose ne tik aštrindavo noragus ar pjautuvus. Jose kaldavo nedailius, bet užgrūdintus ginklus Lietuvos kariams, grubios išvaizdos, bet vokiečio galvai per sunkias buožes, išlenkdavo arklių antgalvius ir kareivių šalmsus. Visa tai turėjo mokėti vietos kalviai, nes tikrai patys turtingiausi galėdavo įsivežti iš užsienio ištaingesnių ginklų, tikrai patys narsiausi kariai galėdavo pasipuošti iš priešų atimtais ginklais.

Bet tas šlakas arba kur ne kur randami plytgaliai – tai vieninteliai šiais laikais senojo miesto liudytojai. Senovės Lietuvos miestus užmaršties pelenai užklojo dar labiau, nei Herkulanumą ir Pompėją¹⁰¹ uždengė ugnikalnio pelenai. Laimingas archeologas ten kastuvu atkasa visą mamutą su kaulais ir oda, šventyklą ar net virtuvę. Tyrinėtojas ten atverčia tautos namų gyvenimo lapą. Kad suprastum praeitį, ten pakanka turėti gerus akinius. O mūsų archeologas privalo turėti Kiuvjė¹⁰² protą ir poeto širdį, kad iš plytgalio, iš pentinų formos atspėtų, kitaip sakant, nujautų tautos epochą, suprastų žmogaus, prie kurio sutrūnijusių griaučių surado šiuos pentinus, širdį. Kokie gi istorijos duomenys? Kokias išvadas darome iš to, ką atradome? Trupinėliai tikrai, tik menkos nuotrupos! Jokių budu nepavyks susieti jų vienos su kita be kruopščių istorijos studijų, be vaizduotės ugnelės, be meilės cemento.

Bet sugrįžkime į Kernavę.

Veltui ieškotume senojo miesto pamatų ir likučių. Vien tik šlakas ir plytos, išsimėčiusios laukuose. Žvilgtelkime kairėn link senosios bažnyčios, į šventus pilies kalnus, Nerį, kuri iškilmingai plaukia šių kalnų papėdėje. Čia dar išlikęs vienas kitas paminklas, padavimas primins praamžę Kernavę, Kernavę Gedimino, paskutinio lietuvių Krivio Krivaičio Kernavę.

Su nekantrumu apžiūrėję tai, kas Kernavėje išlikę, pamaldžiu priklaupimu pagerbę senąją bažnyčią, nuo kurios jau atsiveria Neris, skubame į buvusios pilies vietą.

Tvirtovė buvo išsidėsčiusi ant trijų kalvų, iš kurių dvi didesnėsios pakraštinės iki šiol išlaikė pilies kalnų vardą. Trečias, mažesnis, kalnelis, kurį užstoja kiti ir kuris, kruopščiai apkasus, tapo apvalus, šiandien apaugęs krūmokšniais ir vadinamas Šventuoju*. Visas šias kalveles kerta griovos. Prie Neries, kuri čia daro didingą vingį, atsiveria gražios lankos ir miškai. Už upės, Trakų apskrityje, lyg pro rūką matyti Paparčių ir Kazokiškių bažnyčių bokštai. O patys piliakalniai, pažvelgus į juos iš žemiau, nuo Neries pusės, atrodo tikrai iškilmingai.

Puikiai čia vingiuoja Neris, nuostabus, žalias ir lygus slėnis, kur, anot padavimo, sukvietęs savo brolius Daumantą, Alšią, Giedrių ir Traidenį, 1279 m. Narimantas pasidalijo su jais plačiosios Lietuvos valdžią.

¹⁰¹ Herkulanumas ir Pompėja – pietų Italijos miestai, sugriauti 79 VIII 24, kai išsiveržęs Vezuvijus užpylė juos pelenu ir lavos sluoksniu.

¹⁰² Kiuvjė Žoržas (1769–1832) – žymus prancūzų gamtininkas.

* Dar jį vadina Barščių kalnu dėl žolės, vadinamos barščiais, iš kurios Lietuvos valstiečiai gamina maistą.

Šiame slėnyje greičiausiai vykdavo Lietuvos religinės ir tautinės sueigos. Žmonės šį slėnį dar sieja su gražiosios Pajautos vardu.

Ant vieno iš Pilies kalnų stovi Kernavės bažnyčia. Pylimo likučiai ir padavimas – štai ir viskas, kas rodo senovinį šios vietos prakilnumą. Ten, kur dabar klebono vištidė, tvartas ir kluonas, spėjama buvus bastioną, šventyklą ir didžiojo kunigaikščio buveinę. Senovinė pilis pagal senovės lietuvių papročius turėjo būti medinė. Tad net ir randamos plytos tiksliai nerodo jos vietos.

O klebonija – kaip ir visos kuklios mūsų klebonijos. Žema, šiaudais dengta trobelė su žemais langais, priebutis su suoleliais, trys ar keturi kambarėliai ir doras, nuoširdus klebonas, kuris jus maloniai pasveikins, pakvies pietų, su lenkišku vaišingumu aprodys vietas ir mielai papasakos, ką žino iš raštų bei žmonių padavimų.

Bet kur tau! Vietovę mes kaipmat apžiūrėjome. Bažnyčios raštai neturtingi. Klebonas gyvena čia neseniai. O lietuviai gyventojai dėl karų ir maro jau seniai iš Kernavės išsiblaškę. Apsigyveno svetimi žmonės – ateiviai iš Rusijos, iš tolesnių Lietuvos vietovių, iš Mozūrijos ir net po karų likę švedų kareiviai**. Neklausinėkite, kur vaikaičiai Jukčionių, Meškonių, Mankūnų, kuriems, kaip rašoma apdovanojimo dokumentuose, Žygimantas I dovanojo kleboniją.

Tiek nedaug liko Kernavėje paminklų ir prisiminimų, kad galbūt tik prie tamsios praeities teks sukalbėti tą maldą, kurią namie sukūrei, kurią sieloje atsivežei, svajodamas ją sukalbėti prie griuvėsių, nes jie labiau įstringa į širdį.

Apžiūrėję klebono sodybą, tikrai tiek sužinojome, kad senoji klebonija stovėjo ant to paties kalno, bet arčiau Neries, ir jos frontonas buvo ne į bažnyčią, o į upę atgręžtas. Nuostabus buvęs vaizdas pro klebonijos langus į upę, į Pilies ir Šventąjį kalnus. Kodėl gi jis neįkvėpė klebonams didesnės šios žemės meilės, didesnio noro sužinoti ir užrašyti dar gyvų padavimų tos tautos, kurios protėviai kovojo vadovaujami Gedimino ir auokojo Krivių Krivaičiui.

Trokšdami kuo daugiau patirti apie Kernavės senovę, nudžiugome, klebonijos kieme pamatę senovišką kompasą. Tiesa, jis nėra senesnis kaip iš praėjusio šimtmečio antrosios pusės. Jį iš kažkur parsivežęs dabartinis klebonas Skirmantas. Vis dėlto tai tipiškas raižymo ir panegirinio meno paminklas.

Ant švino skardos išraižyta 12 Zodiako ženklų. Fantastinėse arabeskose ir šalia jų vienoje pusėje skrituliuose išraižyta Koperniko sistema, o kitoje, tokiuose pat skrituliuose, – mėnulio fazių atmainos. Ciferblato viduje pavaizduoti du herbai: Kilpa ir Lapė. O visas kūrinys baigiamas kvadratu, kurį juosia keturi dveilčiai:

Užrašas viršuje:

Didį Bučinskių vardą aukščiausiasis iškėlė.
Nešiok šią dangaus Kilpą garbės dėlei.

Iš dešinės:

Menžinskių pirmtakų Lapės herbas triumfuoja.
Įrodytas aiškus, kad herbui pagarbą aukoja.

Iš kairės:

Neturėk, Lietuva, daugiau ginklų, pavojų nebus,

** Tokie Švedijos emigrantai Kernavėje yra dora kaimiečių Švedovičių šeima.

Tėvynei ginti ši strėlė turi ragus.

Apačioje:

Šiam kompase akimirkos, ketvirčiai, valandos
Te rotmistrams rodo laimėjimų plėšinius.*

Anno Dni 1787. maji 16 d. inven. dalin. sculp.
J. J. M. K. W. M.

Naudodamiesi garbingo klebono nuoširdumu, padedami Geišiškių dvaro savininko kunigaikščio Cezario Giedraičio bei valstiečių išdo prižiūrėtojo P. Švedovičiaus, kartu su dviem jaunais iš Vilniaus atvykusiais vyrais dvi dienas kastuvais tyrinėjom Kernavės kalvas.

Šventasis, arba Barščių, kalnas ypač jaudino mūsų vaizduotę, jaudrintą prisiminimų apie paskutinį Krivių Krivaitį, kuris, Lietuvą krikštijant, su amžinąja ugnimi ir savo dievybėmis gavo prieglobstį Kernavėje. Ant kalno greičiausiai buvo jo Šventovė. Lietuviai mėgo melstis ant šio kalno, kad tik galėtų būti arčiau Dievo, nesvarbu, ar po stogo skliautais, ar po atviru dangumi. Šventykloms parinktos vietos rodo tą grožio pajautimą, kuriuo jau ne kartą stebėjomės, matydami stabmeldiškos Lietuvos miestus ir pilis. Kokia jautri malda nuo šių kalvų turėjo kilti į dangų! Kaip čia aplinkui gražu ir iškilminga! Kaip sklando mintis po atvirus horizontus!

Pradėjome kasinėti nuo šiek tiek aukštesnės rytinės kalno pusės. Galbūt čia buvo atskira dievų arba žynių pusė. Likusi kalno dalis – liaudies. Kasinėdami pusapvalį pylimą, kaip rodė plytgalių nuolaužas, užtikome to lietuvių *Sanctum Sanctorum* pamatų pėdsakus. Viduje rasti anglies gabaliukai galbūt rodo, kad čia buvo deginamos aukos bet jokių ženklesnių praeities pėdsakų, jokio metalo neradome. Nepatenkino ir pasikeitę liaudies padavimai, nes kaip jau minėjome, vietinių senbuvų Kernavėje seniai nėra. Nedaug turėdami laiko, liovėmės kasinėti Šventajame kalne. Juo labiau kad vienintelis iš senesnių vietinių žmonių, atėjūnas mozūras, kitame – Pilies – kalne pažadėjo mums geresnių rezultatų. Prisiminė jis tame kalne olą, į kurią dar vaikas akmenėlius mėtydavęs. Olos anga, užpilta žemėmis, dar buvo žymi, nes toje vietoje buvo apskritos formos įdubimas. Skubiai užbėgome ant kalno. Suradę kelias tokias įdubas, prie kiekvienos iš jų priskyrėme po kelis darbininkus. Mūsų senasis Ciceronas pamiršo vietą angos, apie kurią kalbėjo. Senos jo kojos jau seniai atprato kopti į stačias kalvas. Nuo jaunumės nėra buvęs ant Pilies kalno, nors jis vos už kelių žingsnių nuo jo pirkios. Atkakliai, bet abejingai jis kasinėjo visai nesijaudindamas, kad mūsų viltys žlugo. Be to, ar galėjo senam mozūrai rūpėti Lietuvos senienos?

Ištisą dieną sunkiai kasinėję ir nieko, išskyrus kelis kauliukus (dar abejotina, ar šie kaulai žmonių), neradę, turėjome Kernavės dievų ir didvyrių paieškas atidėti laimingesniems laikams. Kol iš kapų jie teiksis parodyti savo veidus, mes pasirausime po istorijos puslapius, kad nors ten galėtume rasti apie juos tolimų prisiminimų.

Istorikai mano Kernavę įsikūrus 1040 m., o T. Narbutas – 1035 m. Nei daugiau, nei mažiau kaip 824 meteliai nuo aprašomų laikų. Kernavės pavadinimas susijęs su lietuviškais žodžiais *keras* ir *naujas*, t. y. krūmas, turįs daug atžalų.

Čia išsikerojo jaunos atžalos, čia pasaulis pažino lietuvių tautą. Tad etimologiniu požiūriu pavadinimas tikslus. Šis miestas, vienus rusinus užkariavus, o kitiems, padedant bendram tikėjimui, su lietuviais susibroliavus, padėjo Kerniui, Kernavės įkūrėjui ir kunigaikščiui, sukurti galingą garsios praeities

* Iš prierašų matyti, kad apie šiuos laikus Oršos rotmistras buvęs Janas Bučinskis. Jo ir jo žmonos, kilusios iš Menžinskių giminės, garbei padirbtas šis kompasas. Tačiau nežinomas astronomas, graveris ir poetas apsiriko priskirdami Menžinskiams Lapės herbą. Jų antspaude buvo kitas ženklas. Abiejuose herbuose strėlė su skersiniu juos suklaidino.

Lietuvos ir Rusios valstybę. Šiuo miestu jis plačiai rėmėsi. Svajodamas dar daugiau užkariauti, viena ranka smogė į šiaurę, o kita naikino jam dar nepaklusnius lietuvius. Labai išplėtęs savo valdas ir likusią gyvenimo dalį ramiai praleidęs, Kernius mirė 1097 m. Jam buvo supiltas pilkapis prie Žaslių ežero, kitoje Neries pusėje, netoli Kernavės, arba, kaip Strijkovskis sako, netoli Dzievaltavo, prie Šventosios upės. Istorikas Strijkovskis rašė: „Ten buvo pastatytas ir stabas amžinai jo garbei ir atminčiai. Lietuviai ir žemaičiai šį stabą, iki jis supuvo, garbino kaip dievą. Kai toje vietoje išaugo miškelis, stabmeldžiai jame aukodavo aukas ir medžius garbino kaip dievus.“

Neturėdamas sūnaus, Kernius išdavė savo vienturtę dukrą Pajautą už savo giminės Živinbudo, pasižymėjusio paimant Minską, Pinską ir Turovą bei prijungiant prie Lietuvos Dainavos kunigaikštystę (dabar Lydos apskrityje). Kai vyras buvo išvykęs į karo žygį, Pajauta, kurią padavimas vadina gražuoale, gyvendama Kernavėje, buvo didžiai dorybinga ir mylėjo žmones. Jos sūnus Kukovaitis Žasliuose ant tėvo kapo pastatė medinę statulą. Žmonės ateidavę Pajautos garbinti kaip deivės, giedodavę jos garbei giesmes. Apie Pajautą kronikininkai cituoja tą pačią legendą kaip ir apie Kernių. Esą kai po daugelio metų medinė Pajautos statula supuvusi nuvirto, jos vietoje išaugęs liepų miškelis, kurį lietuviai laikė šventu. Čia jie ateidavę melstis deivei Pajautai. Tai gražus ir vienintelis atvejis lietuvių mitologijoje, kai iki apoteozės buvo iškeltos žemiškos moters dorybės. Ta moteris buvo iš Kernavės.

Živinbudas mirė 1162 m., o jo sūnus Kukovaitis – 1169 m. Po jo Kernavėje viešpatavo Kukovaičio sūnus Svalktis. Tai buvęs turtingas ir galingas žmogus. Jis žuvo Livonijoje 1204 m. nuo išdaviko rankos. Nuo to laiko istorikai remiasi tikrais duomenimis apie Kernavės ir Lietuvos praeitį. Visa, kas pasakyta apie Kernių ir jo dinastiją, neišlaiko istorikų kritikos ir priskirtina prie abejotinų padavimų. Už Svalktį po dvejų metų bandė atkeršyti jo sūnus Utenis. Tačiau jis buvo kalavijuočių sugautas ir Vendeno pilies¹⁰³ kalėjime 1212 m. nusižudė.

Kernavės kunigaikščiai, apie kuriuos kalbame, jau nebuvo Lietuvos didieji kunigaikščiai, nes kitos, stipresnės, kunigaikščių dinastijos laikė vyriausiosios valdžios skeptrą. Tačiau jie buvo tikri Kernavės valdovai.

Kernavė buvo valstybės sostinė, o kartu ir visos Lietuvos teokratinės valdžios sostinė. Keistas dalykas! Lietuvoje, iš pažiūros vergiškai atsidavusioje savo valdovui, buvo šventai gerbiamos liaudies sueigos, seimai, kuriuose buvo aptariami teisių reikalai. Svarbiausius įstatymus dievų vardu pateikdavęs vyriausiasis žynys, o mažiau svarbius sprendė patys žmonės. Paskambinus apeigų varpu, į sueigą Kernavėn sueidavę apylinkių gyventojai, giminių tėvai, vyriausiasis žynys. Visi svarstydamo bendrus reikalus, aptardavo įstatymus, kuriuos sankcionuodavo religija. Juos gerbti privalėjo ir visagalys Lietuvos didysis kunigaikštis. Ant vieno iš šių Kernavės kalnų ar griovoje, o greičiausiai Pajautos slėnyje vykdavusios sueigos, kur vyraudavo didžiausio šventumo nuotaika, nes visa, kas susiję su bendruomenės reikalais, buvo šventa. Tamsūs stabmeldžiai gal niekuomet nebuvo girdėję, tačiau širdimi jautė didžius Kristaus žodžius: „Kur du ar trys yra mano vardu susirinkę, ten ir aš esu.“

Nors Lietuvos provincijų šaknys išsikerojo į visas puses ir kiti miestai tapo visos valstybės bei pavienių kunigaikštysčių sostinėmis, Kernavė ir toliau buvo laikoma Lietuvos širdimi, mistiniu jos vienybės centru.

1252 m. Mindaugas, kuriam grėsė kunigaikščio Danieliaus, kryžiuočių ir Lietuvos bei Žemaitijos ponų (kurie negalėjo atsisipirti klastingiems priešų kurstymams) pavojus, sušaukė čia visos tautos seimą. Čia jis į blaiviai mąstančias lietuvių galvas ir tyras širdis taip įtikinamai prabilo, jog visi vienu balsu prisiekė ryžtis bet kokioms aukoms, kad tiktai išsaugotų Lietuvos vientisumą ir nepriklausomybę. Buvo atkreiptas dėmesys į Livonijos riterius, kurie tuo metu galėjo būti geri Lietuvos sąjungininkai. Buvo pasiūsti pasiuntiniai pas jų magistrą Štiuklandą. Tų susitarimų paveiktas, Mindaugas laikinai buvo priėmęs katalikų tikėjimą.

¹⁰³ Vendeno pilis – Livonijos ordino pilis; dab. Cėsių miestas (Latvija).

Po Vaišelkos mirties 1257 m. Lietuvos ir Baltarusijos ponai susirinko į Kernavę ir didžiuoju kunigaikščiu išrinko Šventaragį – 96 metų senelį. Sunkiomis kraštui aplinkybėmis jis sugebėjo rasti būdų, kaip paversti niekais popiežiaus, Čekijos karalius Otokaro II ir kryžiuočių sumanymus atimti Lietuvos nepriklausomybę. Jo sūnus Germantas, didysis Lietuvos kunigaikštis, mirė Kernavėje 1275 m. O po Germanto anūko Ramundo mirties 1278 m. į Kernavę vėl susirinko didysis Lietuvos susirinkimas. Tada buvo aptarti pagrindiniai Lietuvos įstatymai, o didžiuoju kunigaikščiu patvirtintas Trabus. Visa tai rodo, kad Kernavė senovės Lietuvoje buvo laikoma ypatingu, svarbiausiu religiniu ir tautiniu miestu, kur rinkdavosi liaudis, kur svarstydavo visa, kas susiję su visuomenės likimu. Šį tradicinį Kernavės vaidmenį pripažino net ir Lietuvos gudų kunigaikščiai, kurie buvo mūsų neatskiriamos valstybės kitos dalies valdovai.

1279 m. kryžiuočiai kartu su karaliumi Eriku ketino pulti Kernavę kaip Lietuvos sostinę, bet prie Ašeradės¹⁰⁴ buvo sumušti.

Kernavėje 1280 m. pagal senovės papročius buvo išrinktas ir paskelbtas didžiuoju kunigaikščiu Narimantas, kuris Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rezidenciją perkėlė iš Naugarduko į Kernavę kaip į valstybės centrą, ir antrą kartą šis miestas tapo Lietuvos sostine. Narimanto įpėdinis Traidenis, kuris pretendavo į Lietuvos sostą, remiamas kryžiuočio Peliuso, čia taip pat buvo išrinktas ir paskelbtas kunigaikščiu. Traidenio sūnus ir didysis Lietuvos kunigaikštis Rimantas, nugalėjęs savo dėdę Daumantą, 1282 m. čia sukviėtė ponus bei bajorus ir, kaip sako Strijkovskis, „Kernavės laukuose surengė seimą arba maištą“. Traidenis, išvykdamas į vienuolyną ir atsisakydamas valdžios, patarė kunigaikščiu išrinkti Vytenį, vieną iš geriausių lietuvių, kilusį iš netolimo Ariogalos miestelio. Paklausė jo liaudis ir išrinko, ir iškėlė Vytenį kunigaikščiu.

Dėmesio verti žodžiai, reiškiantys Lietuvos valdymo dvasią, kuriuos Strijkovskis priskiria Rimantui: „Laisvi esate žmonės, laisvai ir pagal savo skonį rinkitės valdovą, kad jis būtų vertas jūsų valstybės.“ Neabejojame, kad, esant tokiai lietuvių valdymo dvasiai, valdovas iš pradžių buvo renkamas laisvai. Tačiau žodžiai, kuriuos čia pacitavome, rodo lenkišką Strijkovskio laikų požiūrį ir laikyti juos autentiškais Rimanto žodžiais negalima.

Ilgo ir audringo Vytenio valdymo metais kronikose nėra jokių užrašų apie Kernavę. Istorikai, užsiėmę šio kunigaikščio karais, kuriuos jis kariavo tolimuose kraštuose, neturėjo ko rašyti apie nuošaliai likusią valdovo ir kariuomenės apleistą, žlungančią sostinę.

Vis dėlto savo tautinės reikšmės Kernavė neprarado. 1316 m. joje labai iškilmingai didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu buvo paskelbtas garsusis Gediminas. Pirmaisiais savo viešpatavimo metais jis gyveno Kernavėje. Gynybinių įrenginių neturintis miestas traukė kryžiuočių dėmesį. Tai jautė ir pats Gediminas. Uoliai paieškojęs sostinei vietos, pastabus ir turintis estetinį skonį Gediminas rado net tris vietas, vertas šios garbės.

1321 m. jis pamėgo ir sustiprino vietą, šiandien vadinamą Senaisiais Trakais. Vėliau jo akies negalėjo nesujaudinti netoli nuo šios gyvenvietės tyvuliuojantys platūs ežerai nepaprastai gražioje vietoje, kur šiandien Naujieji Trakai. Ir ten prie ežero įsakė statyti pilį. Pagaliau 1322 m. jis ryžtingai patvirtino sostinę Vilnių, gražųjį Vilnių dviejų upių santakoje, apsuptą banguojančių kalvų vainiku, tinkamą gynybai, prekybai, medžioklei, maldai, nes nuostabi gamta skatino kilti sielą į dangų. Dievai šiam miestui išpranašavo gerą ateitį.

Kadaise Vilniui religinę reikšmę suteikė Šventaragis, kuris pastatė čia šventovę ir nurodė, kad čia turi būti Lietuvos valdovų amžino poilsio vieta. Vilnius tapo sostine. Vargšė Kernavė, netekusi savo valdovų, tapo našlaite ir ištuštėjo. „Nuo to laiko, – rašo Strijkovskis, – sostinės Kernavėje nebėra.“ Nuo tada šis miestas bei pilis sunkiais laikais ėmė nykti. Tačiau visai nesunykto, nes du Lietuvos miestai pasidalijo savo šventenybėmis: Vilniuje liko reali tikrovė, Kernavėje – sena ir šventa praeitis.

¹⁰⁴ Ašeradės pilis – Livonijos ordino pilis; dab. Aizkraukle (Latvija).

Nustojo Kernavėje rinktis ponų susirinkimai ir lietuvių tautos sueigos. Skubiai nuvertus Jaunutį, Algirdas negalėjo važiuoti į Kernavę atlikti įšventinimo didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu apeigų. Tai buvo padaryta Vilniuje 1345 m.

Dalydamas savo sūnams žemes, Kernavę ir Slonimą Gediminas atidavė Manvydui, kuris nors ir neilgai gyveno, bet su Slonimo ir Kernavės gyventojais dalyvavo didžiajame Algirdo žygyje prieš kryžiuočius 1330 m. Vėliau Kernavę valdė Aleksandras Vygantas, Algirdo sūnus ir Jogailos brolis. Po jo mirties, 1391 m., Kernavė, perėjusi Vytauto valdžion, neteko savo reikšmės ir netrukus liovėsi vadintis miestu. Pasidarė ji tokia menka, kokią ir dabar matome. Pasak padavimo, užgesinus Vilniuje šventąją ugnį, į Kernavę persikėlė Krivių Krivaitis. Iš senos skaudamos krūtinės jis stengėsi įpūsti paskutinę kibirkštį, bet veltui. Senasis ugnies globėjas mirė. Jo kapą bei paskutinės pagarbos seniesiems Lietuvos dievams liekanas kuris nors laimingasis galbūt suras viename iš šių kalnų.

Kernavė buvo pernelyg svarbus religinis centras, kad galima būtų manyti, jog, tik įvedus krikščionybę, čia nebus pastatyta tikrojo Dievo šventykla. Tiesa, Jogaila, nenorėdamas pradėti savo valdymo persekiojimais, leido paskutiniam Lietuvos Krivių Krivaičiui – seneliui Lizdeikai – ramiai vykti į Kernavę ir čia garbinti dievus. Bet po vyriausiojo vaidilos mirties ant vieno iš Kernavės kalnų, nors ir ant medinės koplyčios stogo, turėjo sužibti kryžius. Bet tokių duomenų nėra. Pirmąsyk Kernavės bažnyčia paminėta Žygimanto I dovanojimo akte 1512 m. Po dešimties metų, 1522 m., šv. Mikalojaus dieną¹⁰⁵ tas pats valdovas patvirtino ankstesnes dovanas ir skyrė klebonui kelis pavaldžius valstiečius, kurių pavardės yra aiškiai lietuviškos: Jukčionis, Meškonis, Mičonas, Mankūnas ir t. t.

Pagal Žygimanto I dovanojimus Kernavės valdytojas buvo Semionas Jamontovičius Podbereskis. Jis ir kiti vietos ponai tokie kaip Belazarai, Stančikai, kunigaikščiai Giedraičiai, Astikai, taip pat kunigaikščiai Zbaravskiai ir Daubarai-Musnickiai, dosniai apdovanojo Kernavės bažnyčią turtais, prisidėjo ją statant ir puošiant. (Tai rodo bažnytiniai dokumentai.) Dosniausias geradarys buvęs Jonas Petras Daubaras-Musnickis, Musninkų, Airėnų, Dūkštų ir kitų gretimų dvarų savininkas, kurio palaikai ilsisi Kernavėje. Jam mirus, jo motina Darata Daubarienė, kilusi iš kunigaikščių Giedraičių giminės, 1647 m. įsteigė Kernavėje Marijos apreiškimo altariją. Dūkštose ir Airėnuose ji paliko tam tikrą sumą pinigų ir 17 valstiečių pirklių*. Ši dovana vėliau buvo perduota Dūkštoms, ir tai tapo tenykštės parapijos pagrindu. Prie Kernavės bažnyčios įsikūrė ir kitos altarijos, iš kurių šv. Mikalojaus altarija datuojama 1579 metais. Bažnyčios dokumentuose rasta pėdsakų, kad apie šį laiką Kernavės klebonu buvo garsusis teisės daktaras Žygimanto Augusto numylėtinis, Jano Kochanovskio bičiulis Mauras Roizijus**.

Apie 1560 m. čia klebonavo kažkoks Voicekas Leonardas, Vilniaus kanauninkas. Tad Kernavės parapija turėjo būti turtinga, nes ją gaudavo bažnyčiai nusipelnę kanauninkai ir prelatai.

Atėjus reformacijai, gretimų apylinkių gyventojai, priėmę protestantizmą, kiekvienas atsiėmė tai, ką buvo dovanojęs bažnyčiai jis pats ar jo protėviai, ir visa tai atidavė savo tikėjimo kongregacijai, kuri buvo už varsto nuo Kernavės. Jos griuvėsi ant kalno palei Nerį išlikę iki šiol ir vadinami Arijonų¹⁰⁶ koplyčia. Jeronimas Nicborovskis ir Janas Pšystanovskis įsilaužė į šv. Mikalojaus altariją. Nors paskui Liuterio ir

¹⁰⁵ Šv. Mikalojaus diena – lapkričio 23 d.

* Tai motina, o ne žmona, kaip rašo Neseckis. Daubarienės dovanojimo dokumentuose radome įdomią smulkmeną dėl baudžiatvinių valstiečių pareigų. Fundatorė nurodo, kad nuo šv. Jurgio iki šv. Mykolo valstiečiai atliktų pareigas be unterniko, o žiemą – su unterniku, nes dienos tada trumpos. Žodžio *unternikas* reikšmė užmiršta. Jis turėjęs reikšti baudžiauninko padėjėją. Taigi vieną baudžiatvės dieną eidavo du žmonės.

** Osolinskio rinkinyje apie tai nieko neužsimenama, bet kadangi Roizijus ilgai rūpinosi gauti Vilniuje Šv. Jono arkipresbiteriją, o Žygimantas Augustas dėl jam vienam žinomų priežasčių reikalą vis atidėliojo, gali būti, kad, norėdamas atsikratyti įkyruolio, laikinai jam skyrė turtingą Kernavės parapiją.

(Osolinskių rinkinys – istoriko, bibliografo Juzefo Osolinskio (1748–1826) knygų (27 tūkst.), rankraščių (715 t.) ir kt. rinkinys, kuris pagal testamentą buvo paliktas Lvove, o 1946 m. perkeltas į Vroclavą; arkipresbiteris – vyskupo pavaduotojas, kunigų prižiūrėtojas.)

¹⁰⁶ Arijonai – arijonizmo išpažinėjai; neigė Šv. Trejybės dogmą. Ši krikščionybės srovė atsirado IV a. Romos imperijoje. Pradininkas – Aleksandrijos kunigas Arijus.

Kalvino tikėjimo buvo atsižadėta, turtai Katalikų bažnyčiai negražinti. Praėjusio šimtmečio pabaigoje Kernavės klebonas Lendzina, o dar anksčiau Mykolas Oleškevičius buvo iškėlęs bajorams bylas dėl atimtų bažnyčios turtų, bet jų padariniai buvo labai menki arba ir visai jokių nebuvo.

Kernavės bažnyčia jau nustojo vilioti prelatus. Restauravo ją XVII šimtmečio viduryje, bet buvo maža rūpestingų ir turtingų rankų, kurios ją išlaikytų. 1698 m. dar naujos šventovės stogas prakiuro, ėmė tekėti vanduo, drėgmė gadino sienas, bjaurojo papuošalus, kuriuos pamaldūs žmonės retkarčiais paaukodavo Viešpaties altoriui. O tokių žmonių buvo nemažai: Jeronimas Musnickis, Jeronimas Hordzejovskis ir keli kiti neturtingi bajorai atnešdavo prie Viešpaties altoriaus papuošalų, o jų žmonos ir dukros siūdavo bažnytinę aprangą. Dievo motinos atvaizdui buvo padarytas sidabrinis paauksuotas dvylikos žvaigždžių vainikas. Bet dvasininkai nenorėjo ar negalėjo rūpintis bažnyčia. Nuo XVII a. vidurio iki jo pabaigos bažnyčia nebuvo netgi konsekruota, nėra nė pėdsakų, kad būtų vykusios dabartinių varpų konsekravimo apeigos.

Toji bažnyčia stovėjo apie šimtą metų. Dabartinė, jos vietoje esanti, bažnyčia datuojama 1739 m. Ji buvo tik nežymiai remontuojama, tad suprantama, kad yra sena ir apipuvusi. Dūkštų pavyzdys galbūt paskatins apylinkių gyventojus pastatyti Kernavėje didingą šventyklą. Pradžią tam padarė viena kilminga giminė, apverkdama pačiame žydėjime mirusią savo dukrelę. Gal tai ir bus laimingas kertinis būsimos gražios mūrinės Kernavės bažnyčios akmuo. Mūro koplyčia šventoriuje su Riomerių giminės karstais keistai kontrastuoja su sena medine bažnyčia ir senovine, tapybiška, apgaubta padavimų jos varpine.

Iš Kernavei artimesnių vietovių savo įgimtu grožiu ir archeologų viltimis surasti senovės pėdsakų dėmesio verta senoji Kernavėlė su Arijonų koplyčios griuvėsiais, Pajautos slėnis, pieva, o tiksliau sakant, klampynė, vadinama Pragarine, Delno ežeras su penkiais išsišakojimais. Bet svarbesnis už viską čia yra žemės pylimas ir nesuskaičiuojama daugybė pilkapių, vadinamų žemės vartais, kurie pusapvaliu lanku mažiausiai apie 10 varstų tęsiasi nuo Kernavės iki Maišiagalos miestelio.

Apie šią vietą sužinojome prieš pat išvažiuodami. Čia mums galbūt būtų geriau sekęsi kasinėti nei pačioje Kernavėje. Bet, neturėdami laiko, su skausmu viską palikome palankesniai laikui arba kitam laimingesniai tyrinėtoji*.

XII

Kelionė iš Vilniaus į Kauną

(Tolesnės kelionės fragmentas)

Išvykimas iš Vilniaus – Sustojimas Vievyje – Žiezmariai – Pono burmistro nuotykis – Rumšiškės – Nemuno slenksčiai – Senojo Pažaislio aprašymas – Atvykimas į Kauną.

Šiandien, kai visoje Europoje keliaujama, važinėjama ir vaikščiojama, kelionė iš Vilniaus į Varšuvą yra iš tikrųjų kelionė. Nepastovus ryšys tarp Lietuvos ir Lenkijos sostinių neskatina gerinti susisiekimą.

Kol neatėjo metas, kai greitai kaip vėjas lokomotyvu skraidysime it Valenrodo lakštingalos, vėžlio žingsniu dar vis keliaujame tuo pačiu dengtu žydo vežimu. Jame snūduriuodami svarstome, kaip Londone iš Amerikos perduota elektros srove uždegamas cigaras.

Prieš išvykdami iš Vilniaus į Varšuvą, privalome kaip ir senais laikais pasirūpinti maistu, turėti krūvą pinigų ir vos ne parašyti testamentą kaip kad viduramžių riteriai, eidami į kryžiaus žygius. Į Kauną paprastai važiuojame arba tiesiai, arba per Ukmergę, nes vargu ar gausime vietą dilizane, važiuojančiame iš Peterburgo į Varšuvą. Ten paprastai visos vietos būna užimtoms. Patogios ir pigios penkių asmenų karios iš Kauno į Varšuvą jau nebevažinėja. Tad paprasčiausias būdas – nusisamdyti

* Grafas Adomas Pliateris 1859 m. vasarą iškasė Kernavėje kelis senovės šarvus, ginklų ir t. t.

Vilniuje žydų vežiką ir dengtu jo vežimu važiuoti iki Veiverių stoties, kuri yra pirmoji Lenkijos karalystės stotis už Kauno. O iš ten galima vykti brangia greitąja pašto karieta. Tai greita ir patogiu. Kaip tik taip nutariau vykti į Varšuvą.

Išvykti ryžtingai nutariau 1858 m. gegužės 15 (27) dieną, ketvirtadienį. Palikęs savo kaimo sodybą, atvažiavau į Vilnių ir norėjau iš karto leistis tolyn. Bet čia – pasirengimas kelionei, atsisveikinimas su draugais, ieškojimas vežiko, kuris su visiems jiems būdingu punktualumu pavėlavo 6 valandas. Tai buvo priežastys, dėl kurių tik temstant galėjau išvykti iš Vilniaus.

Neprašinėsiu kelionės iš Vilniaus iki Panerių, nes jau esu kamavęs skaitytoją, pavaizduodamas ją pirmojo šios knygos tomo pradžioje. Iš karto atsistokime ant aukšto smėlėto Panerių kalno. Priešais tenykštę bažnyčią sukalbėję poterius, paliekame pašto vieškelį ir iš trijų kelių, kurie čia šakojasi, išsirenkame kairįjį.

Vis smėlis ir smėlis, krūmokšniai, pušynas. Iš už miško dešinėje dar matyti mylimas Vilnius ir jo ūkanose skendinčios apylinkės. Pavargo arkliai. Reikia pailsėti. O štai ir Tatarok karčema – privilegijuota žydų vežikų, vykstančių į Kauną ar iš Kauno, stotelė. Geras šulinys arkliams pagirdyti, išilgai kelio išrikiuotos kelios ėdžios ant sukryžmintų ožių rodo, kokia šios vietos paskirtis. Šeiminkas – patriarchališkai santūrus žilabarzdis žydas – vietinių vežikų gerbiamas asmuo. Gausi čia patogią nakvynę, pasišersi arklius, sužinosi įvairių naujienų, kurias vieni vežikai čia atvežė, o kiti išvežios į kitas šalis. Nežinau, ar nors vienas žydų vežikas ryšis aplenkti Tatarok ir nesustos čia ilgesniam ar trumpesniam laikui nors arklių pagirdyti ar pypkės surūkyti ir persimesti vienu kitu žodžiu su šeiminku. Ištikimas šiai taisyklei ir mano vežikas. Užėjęs į karčemą, jis ilgokai šnekučiavosi su kitu vežiku, važiuojančiu iš Kauno į Vilnių. Tada vėl atsisėdo ant savo aukštos pasostės, pliaukštelėjo botagu kuinui, ir vežimas pajudėjo iš vietos. Tatarok karčemos pavadinimas primena totorius. Esame jiems priklausančiose Vokės apylinkėse. Pravažiuojame gražią Vokės upę ir to paties pavadinimo dvarą, priklausančią grafiui Tiškevičiui. Po 3 valandų lėto važiavimo jau įvairesnėmis vietomis sustojame Vievio miestelyje.

Vievis – mažas skurdus žydiškas miestelis. Yra graži mūrinė lyg ir itališko stiliaus bažnyčia ir neseniai baigta statyti cerkvė. Aplinka niekuo nepasižyminti. Esame netoli Trakų, kurie, važiuojant iš Vilniaus į Kauną, lieka kairėje pusėje. Dešinėje teka Neris. Nuo čia visai arti Kernavė – pirmoji Lietuvos kunigaikščių sostinė. Netoli turėtų būti Žaslių miestelis, kur buvo pagrindinės legendinės didžiųjų kunigaikščių kapinės. Jose ilsisi Kerniaus ir jo dukters Pajautos pelenai. Čia stovėjo medinės jų statulos, o jų vietoje išaugusios liepos, valdant Jogailai, buvo laikomos šventomis. Visa tai netoli Vievio, bet pamatyti nebuvo kada. Tik tiek čia laiko turėjome, kad pavargę arkliai pailsėtų ir patys šiek tiek pasnaustume. Važiuojame jau apie 4 mylias labai blogu keliu. Vežikas gerai padarė, kad iškinkė arklį. Ir mūsų akys jau limpa.

Rytojaus dieną, vos tik prašvitus, mes ir vėl kelyje.

Paskutinis žvilgsnis į miestelį, į jo bažnyčią, cerkvę priminė, kokia svarbi Vievio praeitis. Apie 1600 m. Oginskių giminė, kuri tuomet buvo protestantizmo išpažinėja, įsteigė Vievyje Helvecijos tikėjimo bendruomenę. Vėliau miestelyje buvo socinų¹⁰⁷ mokykla ir maldos namai, bet apie XVII a. vidurį visa tai žlugo. Tuo pat metu kunigaikštis Bogdanas Oginskis, Rytų apeigų išpažinėjas, įsteigė čia graikišką cerkvę, pavaldžią Vilniaus Šv. Dvasios vienuolynui. Vienuoliai čia laikė spaustuvę, kurioje kirilica buvo išspausdinta Naujasis Testamentas ir knygelė *Pasaulio veidrodis* (Зеркало мирозрительное). Vievyje dar išleista M. Smotrickio *Slavų gramatika* ir keletas lenkiškų leidinių.

Spaustuvės dažų kvapas, sumišęs su žydo vežimo deguto dvoku, bei prisiminimai apie Vilniaus knygų leidėjus taip mane prislėgė, kad nejučiom iškišau galvą iš savo drobinio urvo, norėdamas įkvėpti gegužės rytmečio oro. Giedras dangus. Skaisti saulutė. Susprogę berželiai. Gaivaus kvapo įkvėpia ligūsta krūtinė. Mintis tampa aštresnė. Atsigauna širdis. Vieversėlis pragysta virš galvos. Kaip mokėdamas aš

¹⁰⁷ Socinai, socinistai – arijonizmo šaka. Pradininkas F. Socinis (1539–1604).

jam pritariu dainele:

Kas tavo krūtinę spaudžia,
Ko ten tavo galvą maudžia?
Vyturėli, tau nestinga dainos
Be spaustuvės paramos.

Priims Dievas tavo dainas,
Išbarstys grūdus po dirvas,
O užkandžiui po grūdelį,
Leis sugauti tau muselę.

O paukšteli, tavo dalia valyva!
Čyruok iki pat rudens vėlyvo.
Tavo honoraras danguje,
O ne žydo kišenėje.

[...]

Iš Žiežmarių važiuojame į Rumšiškės. Čia pasimatysiu su mylimu ir taip seniai nematytu Nemunu. Širdis neramiai daužosi... Atrodo man, kad jei, nepaisydamas dar vėsaus meto, išsimaudysiu Nemune, tai pajaunėsiu ir būsiu toks, koks buvau prieš daugelį metų. Jei kartaus sielvarto ašaras aš išversiu Nemune, jos dings visam laikui arba virs džiaugsmo ašaromis. Nemunas – patikėtinis, brolis, bičiulis – atgaivins mane ar sušildys, jei to reikės, jis bus mano Jordanas, mano atgimimo upė.

Per šešerius metus, kada paskutinįsyk maudžiausi Nemune, viskas pasauly pasikeitė. Išsimaudžiau Nemune prie Rumšiškių... Ir ką gi – Nemunas pasikeitė. Jis nebegydo dvasios...

Prie Rumšiškių kryžiuočiai ne kartą susigrumdavo su lietuviais, nes čia buvo jų perkėla per Nemuną į mūsų kraštą. Miestelis mažas, išsidėstęs ant kalvų. Yra sena bažnyčia, kurią Žygimantas III 1599 m. papildomai apdovanojo turtais, klebonija ant kalno už miestelio, 3 ar 4 karčemos. Daugiau čia nieko vertesnio. Bet pavažiavus kairėje atsiveria puikus vaizdas Nemuno, kurio kita pakrantė jau priklauso Lenkijos karalystei. Čia prasideda irklotojams pavojingi slenksčiai, arba granito akmenys, užgriozdinantys upės vagą ir krūsnimis gulintys abiejose upės pusėse. Kai kuriuos iš jų rudenį, kai vanduo nusekęs, nesunkiai būtų galima ištraukti iš upės. Kitų akmenų neįstengė suskaldyti dar Stanislovo Augusto laikais iš Anglijos atvežti narai.

Štai pavadinimai žymesnių slenksčių, esančių tarp Rumšiškių ir Kauno, išsirašyti iš rankraščio, kurį 1824 m. rašė praplaukdamas vytinės škiperis: *Kazokas* palei Piliuonos kaimą, *Pasiutėlis* palei Levanavos palivarką, *Varna* su grupe akmenų, vadinamų *Varniukais*, palei Kampiškių kaimą, *Kunigiškių sala* – ten pat, *Botagėlis* – palei Gastelonių kaimą, *Botagas* – palei Solomiankos kaimą (pavojingiausias iš visų aplinkinių slenksčių), *Peslys* – prie Žiegdrių; ten pat ir *Bajorė*. Palei Pažaislį yra *Devynių salų* ir *Velnio pirties* slenksčiai ir pagaliau prie Panemunės – *Juodžio* slenkstis. Apie kažkurį iš šių slenksčių, greičiausiai apie *Velnio pirtį*, yra išlikusi legenda. Velnias nešęs akmenį, kad sugriautų kažkokią jėzuitų ar kamaldulių Pažaislyje statomą bažnyčią, bet, artėjant rytui, pragydęs gaidys, ir velnias akmenį įmetęs upėn.

Šitie slenksčiai kelia pavojų Nemuno upeivystei – vytinėms, vežančioms Lietuvos grūdus į Vokietiją. Į tai valdžia atkreipė dėmesį dar XVI a. Mikalojus Tarla, kuris Žygimanto Augusto laikais buvo Pšemislio vėliavininkas, skyrė daug lėšų ir didesnes bei pavojingesnes uolas nuo Gardino iki Prūsijos sienų iškėlė iš upės. Likusią šito didelio ir tikrai naudingo darbo dalį ketino atlikti karalius Stanislavas Augustas. Šis reikalas žymiojo valstybės įždininko Tyzenhauzo reikalavimu buvo pavestas Iždo komisijai. Darbams

vadovavo jėzuitas Norvaiša¹⁰⁸. Bet jie nebuvo baigti. Iš akmenų, išimtų iš upės, prie Rumšiškių turėjo būti pastatytas paminklas, o ant jo – lotyniškas užrašas. Iki paminklo statybos taip pat neprieita. Bet Krasickis savo užrašuose išsaugojo tą projektuojamą lotynišką užrašą. Galbūt kada nors jis pravers, kai visuomenė iškels iš Nemuno anuos slenksčius – *bizūnus, arklius, kazokus* ir *varnas*, į kurių kietas krūtines dūžta laivai, pakrauti kruvinu prakaitu išauginto mūsų laukų derliaus, ir auksinės mūsų neturtingos prekybos viltys.

O mes išverskime tas lotyniškas eiles į lenkų kalbą. Gal būsimasis Nemuno slenksčių tramdytojas panorės lenkiškai jamžinti savo darbą.

Bet dar neatėjo tie geri laikai. Rumšiškių akmenų slenksčiai – Lietuvos upeivių siaubas. Keli samdiniai ar vytinės įgula, kad praplukdytų vytnes, susikimba kartu, o vairininkas ir irklininkas perleidžia vairą ir irklus labiau įgudusiems kaimiečiams. Vis dėlto mūsų vytnės dažnai tampa Rumšiškių slenksčių aukomis.

Taip lygiai senis Nemunas kely,
Prie Rumšiškių sutikęs kietą uolą,
Užgriūva ją, atbėgęs iš toli,
Šlapiais pečiais tą milžiną užpuola
Ir be jokios jį daužo atvangos.
Tačiau akmuo, matyti, irgi kietas, –
Jis Nemunui vis neužleidžia vietos,
O šis taip pat nepasuka vagos.
A. Mickevičius, *Gražina*

Kaip poetinio Nemuno slenksčių aprašymo kontrastą įdėsime gabalėlį prozos iš dienoraščio ano paprasto škiperio, kurį jau minėjome kalbėdami apie slenksčius. Štai jis:

„Slenkstis kunkuliavo kaip verdančio vandens katilas. Visas vanduo tryško iš dugno ir atsimušdavo į uolas su garsu, kuris, kaip mane tikino vairininkai, primena lojimą vandeninės kalės, seniau labai smarkiai apgadindavusios vytnes. Išsprogdinta ši kalė paraku. Pakrantėje suskaičiavau kone 80 didesnių skeveldrų. Buvo jų ir daugiau, bet jas pasiėmė į palivarką įvairiems reikalams. Prie slenksčio yra lyg ir krioklys, kur vanduo per akmenis veržiasi pirmyn. Šniokščia visa upės plotuma, o vanduo taip daužosi į uolas, jog kone apkurtina. Pakrantėje (prie Botago) matyti 10 akmenų, ištrauktų iš vandens. Kai kurie iš jų pusantro karto aukštesni už mane.“

Tokių kaprizų turi mūsų tylusis ir mielasis Nemunas, nes kartais ir pats kantriausias pristinga kantrybės.

Nemunas, mūsų kraštietis, pyksta kiek gali
Dėl mūsų žemės vaisių.
Piktas, kad vokiečiams vežame javus,
Triuškina mūsų laivus.

Taip paprastai išsiaiškinau pavojingų slenksčių tyliajame Nemune reikšmę. Viskam Dievas davė priežastį.

¹⁰⁸ Pranciškus Norvaiša (1742–1819) – Vilniaus universiteto profesorius matematikas. 1771–1773 m. vadovavo Nemuno vagos nuo Rumšiškių iki Kauno valymo darbams.

Monotoniškas ir neįdomus kelias iš Vilniaus į Žiežmarius, o iš ten iki Kauno darosi tikrai vaizdingas. Kairėje ilgai teka Nemunas. Dešinėje – lapuočių miškai ir pušynai. Seniau jie tęsdavosi visu keliu, šiandien – praretinti. Nuostabiai puikios kalvos, kurias keikia vežikai.

Porą mylių pavažiavę už Rumšiškių, kairėje, nuostabioje vietoje pamatėme iš miško kyšančius bažnyčios bokštus. Tai Pažaislis – buvusi turtingiausia Lenkijos fundacija su kamaldulių¹⁰⁹ bažnyčia, šiandien – cerkve.

Nors ir nuobodžiai kamuosiu skaitytojus, vis dėlto aprašysiu šito kamaldulių vienuolyno ir bažnyčios senovę. Pirmas jos šaltinis – *Starożytna Polska*, antras – vytinės škiperio rankraštis, kurį porą kartų jau minėjau. Prieš 34 metus tasai škiperis lankėsi šioje bažnyčioje ir vienuolyne. Vedžiojo jį barzdotas, baltu abitu apsirengęs vienuolis.

Važiuodami iš Vilniaus į Kauną, pasukame iš kelio kairėn. 15 minučių pavažiavę pušynu, patenkame į kamaldulių eremitoriumą¹¹⁰ Pažaislyje. Lotyniškai vadinasi *Mons Pacis*, lenkiškai – *Paco kalnas* arba *Taikos kalnas*.

Bažnyčia, turinti du bokštus su laikrodžiais, apstulbino savo didingumu. Ją supa sodas, kuriame stovi vieniši vienuolių nameliai, tokie kaip Belianuose prie Varšuvos ar prie Krokuvos. Vieta, vadinama forestoriumu, sudaro keturkampę aikštę, apsuptą pastatų. Trijuose šių pastatų sparnuose yra patalpos, skirtos svečiams, o ketvirtajame – bažnyčia. Nuo vartų į dešinę buvo vadinamoji Paco salė, vienaaukštė, puošta gražiais piešiniais*. Virš durų – fundatorių portretai (Kristupo Paco, Lietuvos kanclerio, ir jo žmonos Elžbietos Eugenijos, kilusios iš grafų de Maili). Kampuose – Lenkijos kamaldulių bažnyčių vaizdai: Vigrių, Belianų prie Varšuvos, Belianų prie Krokuvos (Mons Argentinii). Po kiekvienu iš šių paveikslų – fundatorių portretai. Šioje salėje yra 4 žymaus italų tapytojo paveikslai: pirmasis – „Šv. Elžbietos aplankymas“, antrasis – „Kristaus apipjaustymas“, trečiasis – „Dangun ėmimas“ su Ferdinando della Croce parašu 1671 m., ketvirtasis – „Kristaus pasikalbėjimas su daktarais“. Penktas – „Šv. Romualdo, apsupto angelų“, paveikslas. Meniškuu jis neprilygsta keturiems pirmiesiems. Vis dėlto tai kūrinys, kurį įsigyti nesigėdytų nė viena paveikslų galerija.

„Šioje salėje išlikęs ekramas, kuriame buvo puikiai nupieštas židiny su degančia ugnimi. Karolis XII, lankęsis čia 1706 m., įėjo į salę sušalęs ir norėjo prie židinio pasišildyti. Supratęs apgaulę, supykęs jis paspyrė ekramą koja, ir ant jo liko purvina dėmė, kurios kamalduliai, kad liktų atminimas, nenuplovė.“

Pati bažnyčia yra rotondos formos. Virš jos iškilę du nedideli bokštai, kurie kartu su pusapvaliu prieangiu sudaro jos frontoną. Viskas iš tašyto akmens. Harmoninga ir didinga šitos nedidelės bažnyčios visuma. Visos sienos juodo ir raudono marmuro. Didžiajame altoriuje yra toks pats „Šv. Mergelės aplankymo“ paveikslas, koks buvo ir už altoriaus, chore, kur meldavosi vienuoliai. Abu paveikslai buvę papuošti brangakmeniais, auksu ir sidabru, bet prancūzai 1812 m. tas brangenybes išgrobstė. Kiti altoriai: šv. Marijos Magdalenos (jame buvo 3 paveikslai. Pirmame šv. Magdalena plauna Kristui kojas, antrame – tą pat atlieka jau gulinčiam karste, trečiame – pati gulėdama nususka nuo blogo žmogaus diktatoriaus Fabricijaus), šv. Kristupo, šv. Kazimiero (pastatytas 1714 m. Vilniaus vyskupo Kazimiero Ancutos rūpesčiu), šv. Benedikto, Romualdo ir Bonifaco.

Bažnyčia jungiasi su likusiais pastatais koridoriumi, kuris taip pat išpuoštas paveikslais ir freskomis. Zakristijoje buvo imperatoriaus Karolio V bareljefas ir keli piešiniai. Po bažnyčia yra rūsys su fundatorių palaikais. Tamsi marmurinė plokštė su aukso raidėmis bažnyčios grindyse rodo jų vietą. Čia guli fundatorius Kristupas Pacas, jo žmona Elžbieta de Maili, 3 jų vaikai, keli ištikimi tarnai ir kažkokia Pacienė, mergautine pavarde Potocka. Bažnyčioje nėra vargonų, nes juos draudžia griežta kamaldulių

¹⁰⁹ Kamalduliai – vienuolių atsiskyrėlių ordinas, įkurtas XI a. pr. Italijoje. Į Lietuvą pirmieji kamalduliai, pakviesti kanclerio K. Paco, atvyko 1660 m. iš Lenkijos ir buvo įkurdinti Pažaislio dvare.

¹¹⁰ Eremitoriumas – vienuolių atsiskyrėlių (šiuo atveju kamaldulių) nameliai.

* Šių piešinių ir pačios salės aprašymą pateikiame pagal vytinės škiperio atsiminimus.

regula. Paveikslai nepaprastai meniški. Bažnyčia įrengta itališku stiliumi. Kaip retai būna Lenkijoje, yra išlikusi bažnyčios architekto pavardė. Tai italas Liudvikas Fredo, kuris vėliau tapo kamaldulių vienuolyno broliuku ir čia pasimirė. Vienuolyno valgykloje kabėjo jo portretas*.

Aštuonis milijonus lenkiškų zlotų kainavo Pažaislio bažnyčios ir vienuolyno pastatymas. Pasak padavimo, pats velnias trukdęs šiai statybai. Pamaldumas ir kantrybė padėjo rasti lėšų. Seimo nutarimuose porą kartų patvirtintos statybos lėšos. Kamalduliai laikėsi čia 1667–1831 m., t. y. kone 200 metų, bet nepaliko jokių savo buvimo pėdsakų, jokio spausdinto veikalo, jokios rankraštinės kronikos.

Prancūzai, tiesa, nusiaubė Pažaislį 1812 m., bet, kad išsaugotų jo paminklus, kamalduliai visai nieko nėra padarę. Nemcevičius, lankydamasis šiose vietose 1819 m., veltui klausinėjo, koks buvo kai kurių išvežtų paveikslų turinys: „Klausinėju vedžiojantį mane klieriką, o paskui vienuolį. Trumpą gavau atsakymą: „Nežinome.“ O juk klierikas čia gyveno jau 4, o vienuolis – 22 metus. Klausinėju apie biblioteką. Atsakyta man, kad kaip buvo surausta prancūzų karo laikais, taip ir liko pastogėje. „Bet juk per 7 metus, – tariau, – buvo pakankamai laiko ją sutvarkyti ir surašyti.“ – „Mes tokių dalykų nemėgstame,– buvo atsakyta.“

Kai Nemcevičius lankėsi Pažaislyje, ten buvo jau tik 4 kunigai ir 5 klierikai. Didelė dalis turtų iš Pažaislio buvo atimta, bet dar jiems liko apie 70 000 pajamų. Neturėdami tikslios kamaldulių fondų suvestinės, šiokių tokių žinių apie juos radome škiperio atsiminimuose.

„Už Apnerių prie Nemuno yra Žiegždrių vietovė. Čia buvo kamaldulių pūdymai. Senelis ekonomas su tokiais ilgais, plačiais ir tankiais ūsais, kokių gyvenime nesu matęs, sakė, kad vadinasi Ž., kad seniau tarnavęs Kauno brigadoje. Jis paaiškino, kad kamalduliai seniau turėję daugiau kaip 200 pirkių, bet po krašto padalijimo Prūsija atėmė jų turtus už Nemuno ir čia dviejuose palivarkuose liko vos 70–80 pirkių. Tad kunigai taip įsiskolino, jog neturi iš ko gyventi.“ Tai buvo 1829 m., t. y. 10 metų po Nemcevičiaus lankymosi. „Dangstydamiesi, neva gauną menkai pajamų, – rašo Nemcevičius, – išsirūpino sau leidimą valgyti mėsą. Eidamas iš eremitoriumo atgal, pamačiau didžiulę dėžę, pilną priplėkusio vandens. Joje kamalduliai, kai dar griežtai laikėsi regulos, augindavo vėžlius. Šiandien vietoj šitų menkų roplių jau valgoma vištiena, jautiena ar aviena.“

Turbūt niekur pasaulyje vienuolynai nebuvo taip apleisti, o antra vertus, taip daug kraštui nusipelnę kaip Lenkijoje. Jėzuitai (kalbame tik apie nuopelnus ir darbus), pijorai, dominikonai, bazilijonai, misionieriai yra visiška bernardinų, pranciškonų, kamaldulių ir kitų *strictae observantiae* ordinų priešingybė. Jiems nerūpėjo pasaulietiniai reikalai, o juk yra ištisi aktai jų bylų su bajorais dėl žemių, pievų ar žuvingų sietuvų. Bet palikime ramybėje pastabas, kurios šiandien jau niekam nereikalingos.

Išvažiavus iš gražaus lapuočių miško, ant kalno kaip ant delno pasirodo Kaunas, kuriame daug poeto apdainuotų istorijos paminklų. Štai prie Nemuno slėnis, kuriame „Laumės <...> audžia pavasario rytą / Žaliąją veją, žiedais iškaišytą: / Slėnio gražesnio nerasi pasauly...“ Žmonės jį vadina Mickevičiaus vardu. Štai nuostabūs ąžuolai ir liepos, kurių pavėsyje Lietuvos poetas mėgdavo svajoti. Štai smiltingos Nemuno pakrantės. Miestas prie mūsų kojų.

Akys perbėga jo bokštų viršūnėmis ir nuklysta į kitą Nemuno krantą, į kerinčias Aleksoto kalvas, kurios prie pat Lenkijos karalystės sienos. Iš kitos pusės sidabrine juosta miestą apglėbusi Neris puola prie šaltos Nemuno krūtinės, ir abu kartu plaukia į jūrų gelmes.

Pravažiuojame gražią Šv. Kryžiaus bažnyčią, priklausančią karmelitams, paskui pravoslavų kapines su slavišku užrašu: „Ateikite pas mane, kenčiantieji žemėje, ir aš jus nuraminsiu.“ O štai elektrinio telegrafo stotis. Laidai, ištempti ant aukštų stulpų, nusitęsia į šiaurę – Peterburgo – ir į vakarus – Varšuvos – kryptimi. Tai jau civilizuotoji Europa. Nusičiaudėk tik per telegrafą, ir Paryžiuje iškart tau atsakys: „Į sveikatą!“

* Keleivis, kuris pateikė šį aprašymą, rado apgadintus paveikslus, taip pat vieną laikrodį, prancūzų sugadintą 1812 m.

Įvažiuojame į miestą. Ilga gatvė, nuo seno vadinama Rokity gatve, ir jos tąsa – Didžioji, arba Dominikonų, gatvė, gana siaura, daug gražių namų, krautuvių, viešbučių. Minia žydų. Gatvę puošia pora senų bažnyčių. Yra netgi du knygynai ir „Lietuviškas viešbutis“, kuriame paprastai veikia laikinasis teatras. Įvažiuojame į keturkampę turgaus aikštę, kurioje stovi didingas geležinis paminklas, caro Nikolajaus I įsakymu pastatytas prancūzų atėjimui ir atsitraukimui atminti. Turgavietę supa gražūs mūriniai namai, ją puošia panaši į bažnyčią miesto rotušė. Keturkampėje turgaus aikštėje gyvena gubernatorius, yra pašto stotis, buvusi Jėzuitų bažnyčia, arklių paštas, pora viešbučių, kelios krautuvės. Visur bruzdesys, zuja puskarietės.

Sukame į kairę nuo Dominikonų gatvės, važiuojame turgaus pakraščiu, paskui Pranciškonų gatve leidžiamės prie Nemuno. Kairėje stovi Pranciškonų bažnyčia.

Kauno neaprašinėsime, nes mūsų tikslas – netolimos išvykos iš Vilniaus. Miestas šis yra vertas, kad juo domėtusi ir senovės istorikai, ir poetai. Jis neaprašomai gražus, nepaprastai svarbi jo prekybinė reikšmė, jo turtinga praeitis, daug vilčių žadanti ateitis. Trijų upių santakoje, kaip širdis arterijų susiliejiame, Kaunas jau šiandien koncentruoja visą Lietuvos gamybą. O kas gi bus, kai tebetiesiamas Peterburgo–Varšuvos geležinkelis atvers Kaunui dar du turtėjimo kelius. Padidės Kauno reikšmė, sukunkuliuos prekybos srautas, ir taps jis europiniu požiūriu turtingiausiu Lietuvos miestu. Bet tylusis Vilnius su savo šventais paminklais ir tuo nepaprastu patrauklumu, kuris jaudina kiekvieną žmogų, visada liks mylima Lietuvos sostinė.

Vertė Kazimieras Umbražiūnas

Vladislavas Sirokoplė, *Iškylos iš Vilniaus po Lietuvą*, Vilnius: Mintis, 1989, p. 27–104, 117–120, 124–129, 135–152, 154–167.